Рік XI. Р. 1902 кн. VI. Т. L.

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN
DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XI Jahrgang 1902, VI B. B. L.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 30/XII с. с. 1902.

Рік XI. Р. 1902 кн. VI. Т. L.

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

[redacted] редакциєю

[redacted] СЬКОГО.

[redacted]LUNGEN
DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XI Jahrgang. 1902, VI B. B. L.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 30/XII с. с. 1902.

Зміст L тому.

Inhalt des L Bandes.

Показчик до т. XLIII—L буде долучений до т. LI.

Inhaltverzeichniss des XI Jahrganges der Mittheilungen folgt im B. LI.

Inhalt des XLIX Bandes. 1. Lucian Kobylycia, eine Episode aus der Geschichte des Huzulenlandes in der ersten Hälfte des XIX Jrh., von Dr I. Franko, S. 1—40; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von V Hnatiuk (Schluss). S. 165—272; 3. Miscellanea, S. 1—8; 4. Wissenschaftliche Chronik: Kijever Miniaturen beim Psalter Erzb. Egberts von Trier in Cividale, von M. Hrušev́skyj, S. 1—11; 5. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des XLVIII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Geschlechtes der Bybelśkyj, gesammelt von Jan Prochnicki, röm.-kath. Erzbischof von Lemberg, mitg von A. Kryžanovśkyj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševśkyj, S. 1—12; 2. Der Heilige Clemens im Chersonnesus, Beiträge zur Geschichte der altruthenischen Legende. von Dr. I. Franko, S. 45—144; 3. Miscellanea, S. 1—15; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—25; 5. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des XLVII Bandes. 1. Der Kosak Plachta, ein ukrainisches Volkslied, gedruckt im J. 1625, von Dr. I. Franko (mit drei Facsimile's), S. 1—28; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitg. von V. Hnatiuk (Fortsetzung) S. 69—164; 3. Zum Andenken an Alexander Lazarevśkyj, von M. Hruševśkyj, S. 1—10; 4. Miscellanea S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Bandes.

Два селянські контракти купна-продажі

з початку XVI в.

подав

МИХАИЛО ГРУШЕВСЬКИЙ.

Права селянина на землю — одно з найбільше інтересних і важних для пізнання суспільно-економічної еволюциї питань істориї Руси, і заразом одно з темних і невислїджених. Підняте недавно в науцї історпї нашого права і серіознїйше студийоване, воно знаходить ріжне, дуже відмінне осьвітленнє у ріжних дослїдників. На перешкодї стоїть передовсїм дуже мале число документів, де учасниками виступали-б селяне, особливо документів захованих в повній основі, не кажучи вже — в оригіналї. Число таких документів від XIV і до XVII в., досї звістних, можна почислити на пальцях. Тим цїннїйша кожда нахідка з сеї сфери.

Завдяки ласкавій услужности о. Антонїя Лаврівського, пароха Одрехови (пов. Сянік), що позичив минї до перегляду документи з свого церковного архиву, дійшло рук моїх два оригінальні контракти купна-продажі, уложені між селянами, в сїльськім урядї села Одрехови на початках XVI в. Я подаю їх текст в моїй транскрипциї, з усякою докладністю*), з переміною лише ортоґрафічних знаків і упорядкованнєм великих і малих букв, і в фотоґрафічних копіях (зменьшених), з робітнї Тшемеского у Львові.

*) Букви надписані над рядком вношу в рядок, в ( ) кладу внесене з знаків скорочень, в [ ] не означене знаком скорочення.

I, перша сторона.

I, оборотна сторона.

1. 1511. Голубкові сини продають свою рілю в Одреховій брату Іляшу за 90 золотих.

Рок(у) Бож. ҂афаі҃. Ставши ѡбличне пред пана Грицка Ѡдреховског(о) пред ѡсадцꙋ и пред права ѡдреховскы(и), ктуры на тым сѣдѣли: Иван Лецевят судя правны(й), Гриц Кайба, Ванцо Хамилчѧ, — с(ы)нове Голубковы Юско, Демян, Ѡнофрій зезнали доброволне без вшелѧко(го) примушѣнѧ будучи з добрым розумы, иж продали ролю албо ѡ(т)чизну свою Илѧшеви брату своѥму за девѧтдесѧт злот. моныты и личбы полскы личѧчи в кожды(й) злот по л҃ грош, ктурым сѧ ꙋчинила зупелна заплата, што и сами зезнали и доброволне с того сѧ вырекли и выписали т(а)к з дѣдовизны, з бабизны и з ѡ(т)чизны и тыж записуют сѧ грошем своим тог(о) Иляша боронити, ѥсли бы мал имати ꙗкоѥ нагабованѧ ѡд котроѣ колвек строны. А иж ку браню пѣнѧзюй не стал брат их Ꙗрош, теды ѥг(о) чѧсть взѧл под собе Демꙗн брат ѥг(о), а за тог(о) Ꙗроша ѡни сѧ записуют вшисци братѧ и будут винни боронити тог(о) Илѧша грошем своим ѡд брата своѥг(о) Ꙗроша. При тым было не мало людій добрих: Васко Бінчѧ присѧжний, Ꙗн Швіщ мещанин [з] Зршина, Дмитро Лецевя[т], Федко Маротчѧ, Федур Тимчѧ, Тимко Телятчꙗ и иных не мало. А ѥсли бы тен Илѧш на потым хотѣл ролю тоту кому иншему продати и ма братю сву, а ѡни бы ся спомогли ѡ[т]чизну сву ѡдержати, теды до те(го) ѡ(ни) были бы на тен чѧс ближшіѣ.

Контракт писаний на звичайнім піваркуші (33 цм. довгім, 21 широкім), по обох сторонах. Аркуш зложено в 16-у частину. На верхній частині зложеного документа надписано подібним же письмом: **Запи҃ илѧша голꙋ посп҃ з братю.**

II.

II. 1519. Яцко Гринчак з Завоїв продає свою пасїку Андрію Токареви за 50 золотих.

Року Б(о)жи[я] ҂аф҃ѳ҃і. Ставувши пред п(а)на Иванка Ѡдреховского Ѧцько Гринчак [з] Завоюв везнал доброволне без жадного примушння будучи в добрум здоровю и з добрым розумом, иже продал пасѣку на Воли Полавскуй Андрѣеви Токареви за золотых н҃ золотых личбы польскых межи Русином Федором а Ѧцьком Сер(ч)уком и вывволюєть єму продаином и даром вѣчным и вырѣк[є]т ся зо вшиткого и з дѣтьми своиѣми и записуєть сѧ боронити єго ѡт каждого приѧтелѧ своєго грошем своиѣм, єсли бы мал ѧкоє пренагабанѧ. При тум были люди: Игнат с Полав Пютрь Иван Карипик Ковал(ь) Ѧн з Грабувници, иньшых немало люди(й) было при тумъ. Joanes Odrzechowsky renką swą wlasną. Иван Ѡдриховскы власна рука.

Контракт писаний на вісїмцї звичайного паперу (20 цм. довгій, 12 широкій), на однім боцї.

До пояснення мусимо сказати, що Одрехова була королївщиною й осаджена була на волоськім праві. Гринко Одреховський, затитулований осадцею, й Іванко Одреховський — се, очевидно, місцеві „князї“; в їх присутности, а також иньших сїльських урядників: „судї правного“ Івана Лецевята, присяжного Васька Бінчі і просто „добрих людей“ укладають ся сї контракти. В формах їх лучать ся впливи формул польського права з елементами старшими, які виступають в найстарших галицьких контрактах другої половини XIV в., а в них служать безпосереднїм відгомомом староруських часів.

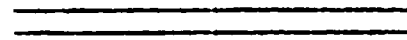
Дуже цїнна ся обставина, що перед нами оригінали: маємо живцем перед очима документи, як вони вийшли з сїльської канцелярії сеї далекої української землї, з під руки сїльського дяка чи писаря.

Що до самого правного змісту сих контрактів, то коментованнє його завело-б мене далеко — в глубину згаданого вище питання про права селян на землю. Я про се буду мати незадовго нагоду ширше говорити в V томі своєї Історії України-Руси, тепер же обмежу ся короткою заміткою.

Як я розумію сю справу, в практицї руських земель польського права стрічали ся принципи польського права, що не признавали за селянином ніяких прав на його землю, з принципами староруського права, що за свобідним й економічно самостійним селянином (в противставленню до холопа й закупа) при-

знавало права повної власности (в тодїшнїм обсягу сього понятя) на землю. Практика робила руському звичаєвому праву, глубоко закоріненому в понятях самого селянства, таку уступку, що tacite лишала звичайно за селянином широке роспорядженнє своєю землею, яке граничить часами з понятєм повної власности, але правно такі права селянина ніколи не були йому признані, не були ніколи скодіфіковані, й тому з другого боку ми стрічаємо ся з такими висказами в устах правительства, що земля королївських селян належить королеви (а панських — панови) і з фактами безцеремоноої експропріациї сеї землї.

З такими правами роспорядження своїми землями виступають селяне в поданих тут контрактах.

Др. Остап Терлецький.

Спомини і матеріяли

Дра ІВАНА ФРАНКА.

Над сьвіжою могилою покійного товариша поривати ся на написанє повної, заокругленої й критичної студиї про нього було б не лише занадто сьміло, але подекуди й невідповідно. Де говорить чутє розворушене сьвіжою стратою, там розум нездібний до холодної аналізи. На обєктивну оцінку появи покійника ще не прийшов час, для неї ще не маємо матеріялу. Схопити на лету ті деталї його житя, що оживають у памяти при видї його домовини, доповнити їх по змозї тими документами, які полишились у моїх руках після довголїтнїх зносин з покійником, відтворити на сих сторінках по змозї повно й плястично його духову фізіономію, — ось що хиба я можу зробити. Иньші нехай доповняють новими деталями сей образ, нехай оцінюють, чим був Остап Терлецький для свойого і для нового поколїня, — я даю поки що жмінку споминів і матеріялів.

Житє Остапа Терлецького цінне й важне для нас власне тим, що йому судило ся жити й терпіти і проявляти певний вплив у Галицькій Руси в пору тяжкого перелому, і в додатку судило ся впасти одною з жертв того перелому. Такі переломові хвилї виплоджують дивні парадокси й люблять закривати їх траґізм дуже глубоко. Дивлячись поверхово на появу Остапа Терлецького, слухаючи його звичайно наскрізь розважних, холодних та легким скептицизмом навіяних промов у кружку знайомих — на більших зборах він промовляв остатнїми роками дуже

рідко й нерадо, — його можна було приняти за що хочете, тілько не за жертву високих, ідеальних змагань. Той непоказний, скулений та мовчазливий чоловік, той педант, що не виходив на вулицю не завинувши хусткою шиї і не позатикавши вух ватою, той чоловік, що його житє минало правильно як добре заведений годинник: канцелярія, дешева реставрация, де їв обід, дешева каварня, де пив каву й читав ґазети, і тісненька кімнатка, де працював і спав, то був увесь його сьвіт, — той, бачилось би, сухий педант та паперовий міль був увесь свій вік непоправним ідеалїстом, плекав у своїй души полумя високих змагань, жив усе для иньших, для загалу і силкував ся все житє ширити та розсьвічувати те благотворне полумя в своїм окруженю. Правда, до широкої, прилюдної діяльности він не чув у собі сили; його вроджена скромність та вироблений важкими досьвідами житя скептицизм не позволяли йому ніде й ніколи виривати ся на перед, ставати на сьвічнику, виступати з ініціятивою. При тім-же так мало сторін і моментів нашої публичної діяльности могло мати його повну симпатію! Але се було певно, що де справа була чиста й розумна, де була правдива, безкористовна й сьвідома праця для добра народньої маси, для підношеня осьвіти й особливо для плеканя науки на нашім рідним ґрунтї, там можна було числити на симпатію й тиху поміч Остапа Терлецького. І хоча ніде він не любив фіґурувати в реєстрах співробітників, не любив реклями і ховав ся зі своїм іменем навіть там, де його праця робила його імени велику честь, то проте його особистий вплив давав себе чути особливо в хвилях вагань і сумнївів, бо тоді звичайно він своїм спокійним, але рішучим словом осьвітлював шлях і піддержував захитаних.

От чому імя Остапа Терлецького було мало звісне нашій ширшій громаді, і от чому будущий історик доби нашого національного розвою за остатнїх 30 лїт XIX-го віку буде мусїти присьвятити окрему сторінку житю й діяльности Терлецького. Те, що говоритиму дальше про його житє й діяльність, основуєть ся по части на його устних оповіданях і на моїй знайомости з ним почавши від р. 1878, по части на його листах до мене й до иньших людий, що заховали ся між моїми паперами, на уривку його дневника та иньших записках, які будуть цитовані, і в кінції на документах більше публичного характеру, отже поперед усього на його друкованих працях та на актах тих процесів, де він виступав як оскаржений, на скілько ті акти менї доступні.

I.

Я вперве побачив О. Терлецького крізь візитирку тюремної казні і вперве пізнав його на судовій розправі, в якій ставали оба ми разом з М. Павликом, Щ. Сельским, І. Мандичевським, Анною Павликівною та М. Котурніцким, оскаржені за належанє до одного тайного товариства. Про сей процес, у якому зіпхано до купи людий незнайомих між собою і позасуджувано не за діла, а за погляди або навіть за те, щó хтось посторонній говорив про нас або говорячи до нас висловляв як дезідерат, скажу дальше дещо докладнійше, на скілько він тикаєть ся особи Терлецького. Тут зазначу лише, що аж від сеї розправи розпочала ся наша знайомість. У 1878—79 р. нам довелось досить довго жити разом спільно з М. Павликом і пізнійше по його виїзді в Женеву, тай потім нас від часу до часу зводили разом ріжні літературні та наукові справи. Розмовляючи з ним я чув не одно про його давнійше житє, а в 1883 р. між паперами, які мені вдалось видобути з суду після нашого процесу, я знайшов також декілька памяток його молодих літ. Спробую тут переказати дещо з тих матеріялів.

Звісно з біоґрафічних нарисів покійника, що ґімназію кінчив він у Станїславові 1867 р. і що його побут у ґімназиї був добою широкого розцьвіту тзв. громад серед українсько-руської молодїжи. Ті громади завязувані потаємно, з метою самоосьвіти та піддержуваня патріотичного духа, мали між собою тїсні, дружні звязки, видавали рукописні ґазети, збирали ся на спільні засіданя, де відчитувано та обговорювано власні письменні проби, деклямовано твори Шевченка та Федьковича, обговорювано справи народовецьких видань, збирано складки на літературні та просьвітні цїли. Духовим осередком того громадського руху була львівська громада, а головно Данило Танячкевич, тодї ще слухач теольоґії, натура наскрізь ентузіястична, здібна запалювати себе й запалювати иньших. Він обсилав ученицькі громади листами або з'їжджав сам чи присилав кого иньшого на інспекцію. Ми сьогоднї ледви можемо уявити собі той запал, що панував тодї серед ґімназияльної молодїжи. Серед такої ентузіястичної атмосфери виростав і Остап Терлецький і сам був одним із найгорячійших серед неї. Правда, в тій громадї молодих ентузіястів не хибувало і тверезих, практично настроєних голов; репрезентантом сеї здорової, реальної думки серед станїславівської молодїжи був Володимир Навроцький, прозваний між товаришами

в ґімназиї Бузьком. У громадській рукописній ґазетці „Зірка“, яку почали видавати молоді ентузіясти в р. 1865[1]), Навроцький обняв ролю громадського критика; Терлецький, що задля своєї прегарної каліґрафії та невичерпаної пильности мав задачу переписувати кождий нумер, писав і вірші й повісти й публїцистику і був найплодовитїйшим громадським письменником. Правда, те його письменство мало вповнї ученицький характер — богато горячих слів, але дуже мало дїйсного знаня, живих фактів та обсервациї. Не маючи під рукою анї одного н-ру „Зірки“ я подаю тут декілька проб його тодїшнїх писань із захованого в мене зошита, писаного його рукою в 1866 р., переважно оловцем. Зошит у значній мірі заповнений нар. піснями, які Т. записував на вакациях у Назірній, але крім них містить також декілька віршів та прозових уривків його власного складаня. Ось прим. його допись до коломийської ученицької громади, що тодї видавала рукописну часопись „Голос Народний“.

„Здорові були, чесні коломийські Громадяне, браття в сьвятій нашій народній ідеї! Простїть, що досї анї один голос з Станїслава не обзивавсь у Вашому „Голосї Народному“; простїть, що не повитали Вашу часопись нї одним щирим українським словом, не сказали Вам до Вашої трудної працї нї один „Помагайбі“. За то теперь старатимем ся спільно з Вами, не вбачаючи на нїякі трудностї, по нашому, по щиросуськи до нашої великої мети йти, котру Ви так ясно виказали у Ваші проґрамі.

„Дивно якось, же ми завше мусимо вітати ся тільки самими сумними, гірькими вістками. От хоч би й теперь! Недавнечко тому, бо... пожігнались ми із нашим другом-товаришом Осипом Щавінським на завше, на віки. Один із найуталантованнїщих, найздатнїщих між нами, надія всеї Отчини й усїх своїх товаришів, він так скоро, так борзо улетів в єнчі, лїпші краї, лишивши нас осиротїлих, неутолимих по єго утратї. А та утрата так тяжка, так велика, так поражаюча. Ми як бисьмо не довірювали один одному, як бисьмо не хотїли вірити, же так добрий, так щирий брат лишив нас на віки. Но коли в останнїй раз заспівалисьмо єму „вічная память“, коли уже увидїлисьмо усипану могилу, тогдї аж, тогдї мусїлисьмо увірити, же єго вже між нами

[1]) Видаючи перший том творів Навроцького я мав у руках два н-ри тої ґазетки, писані рукою О. Терлецького. Пізнїйше я передав їх Т-му і не одержав їх назад.

нема“. І далї йде довга, пустословна тірада, обернена до покійного; автор зовсїм забуває, що пише лист чи допись для коломийських товаришів і кінчить свою лїрику побожно: „Вічная тобі память, святий упокій душі твоїй! Прощайте і Ви, рідні наші братя! Остафій Туземний“.

Смерть Осипа Щавінського мусїла живо торкнути душу молодого Остапа, бо між його віршами маємо також один „Осипови Щавинському на памятку“:

Темний вечір, невидненький;
Летить сокіл молоденький;
Летить сокіл, підлїтає,
Товаришу пісню співає.
Гей товаришу мій, брате,
Де менї тебе шукати?
Ци у степу широкому,
Ци у морю глубокому?
Нї у степу широкому,
Нї у морю глубокому,
Але ген в хмарах високо
Пробуває твій брат сокіл.

Як бачимо, поезия зовсїм неорїґінальна, і форма й шабльони взяті з трьох взірців: Шевченко, Федькович і народня пісня. Власного нїчого. Наведу ще віршик „Василеві Небиловцеві на памятку“ [1]:

Виконай ми, товаришу,
Глибоку могилу,
Най сховаю із собою
Мою долю милу.
Най сховаю, поховаю
Всї мої надїї,
Усї мої молодії
Сни ті золотії.

А як потім у студену
Могилу сам зложусь,
То ти мене, товаришу,
Земленьков приложиш.
А як мене вже не буде,
Заплач, милий брате,
Що ти мусїв товариша
Вірного ховати.

Звісно, все се була гра слів, без дїйсного чутєвого підкладу. В тім самім колїсцї утертих шабльонів обертають ся й иньші вірші того зшиточка: „Барвінок“, „Сам собі“, „Українї“, де читаємо між иньшим:

---

[1]) Василь Небиловець, тепер парох у Перегінську, бувший посол на сойм краєвий, був членом „громади“ і співробітником „Зірки“. Він був автором статейки „Місто Калуш“, яку я з „Зірки“ передрукував у І томі творів Навроцького, ст. 173—175.

Україно, Україно,
Не раз ще заплачеш,
Нім ти свою долю-волю
У себе зобачиш.
Єще нераз плакатимеш,
Гіркі сльози лити,
Нім потрафлять твої діти
Долї ся добити.

Не бачимо нічого власного та щирого і в віршику „На могилї ненї". О. Терлецький мабуть мало зазнав матїрь і вчасно осиротїв; можливо зрештою, що сама шабльоновість та конвенціональність його віршованя не допускала під його перо живійших, безпосереднїх вражінь. На отсю його сентиментальність та плаксиву фразеольоґію нападав у своїх критиках у „Зірцї" Вол. Навроцький; вона неприємно вражала й Федьковича в Остапових листах до нього, коли один свій лист до Остапа він починає словами: „Панчику! Я вас щире люблю, але ваші тіради не конче" (Житє і Слово І, 118). Важкі досьвіди, про які скажемо далї, а певно і вплив Навроцького вилїчили покійного Остапа швидко з тої манєри. В пізнїйших роках він покинув віршувати, а коли й згадував про свою віршарську добу, то завсїгди з насьміхом, цитуючи як свій архитвір ось яку віршу:

На росї ся два кучері купали,
Один білий, другий чорний — тай стали.
Один білий, другий чорний, як зоря,
Полетїли із росою до моря.

А коли я було жартом звертаю його увагу, що там „щось та не так" із висловом думок, то він з комічною повагою відповідав:

— Щож, з піснї слова не викидають. Так у мене стоїть, а Музи поправляти не буду.

Та вже в тім самім зшиточку, в віршах писаних лїтом 1866 р. появляєть ся, хоча в шабльоновій іще формі, перший поважний житєвий досьвід покійника, що мав мати глубоке значінє для всього його дальшого житя. Молодий ученик підчас вакацій закохав ся в простій сїльській дївчинї, якійсь Марцї чи Марії (в віршах він називає її так і так). Із тих віршів ми не богато реальних деталїв можемо видобути про Остапове кохане.

Була хата конець села
Низенька, маленька,

В нї із доньков проживала
Вдовиця старенька.
Стара вдова, а дївчина
Як тота малина —

так малює в однім уривку молодий ученик початок своєї любови, а в иньшім ось як характеризує свою милу:

Є в мене дївчина, вірная, щирая,
Що лихим і добрим зі мною ся дїлить,
Що в журбі, в печали потїшить, розважить, —
Є в мене дївчина кохана такая.
При неї не плачу, при неї сьмію ся,
При неї недолю свою забуваю,
При неї-м веселий, при неї тїшу ся,
Бо я її люблю, бо її кохаю.

На свою любов Остап від разу дивив ся дуже поважно, не як на хвилеву іграшку, в яку заходить панич-попович із сільською дївчиною.

Закукай ми, соловейку, кілько б лїт чекати,
Аби Марцю кохануую за жіночку взяти? —

пише він у однім віршику в початку серпня 1866 р. Його лякає думка про близьку розлуку з нею.

Тяжко буде, Марцунечко, з тобов-сь розходити,
Тяжко буде тебе, серце, на довго лишити.
Я не здержу тоту хвилю, гірко дуже сплачу,
Бо хто знає, Марцю моя, ци тя вже побачу.

Прочутє якогось лиха мучить його; то йому здає ся, що дївчина сама перестає любити його...

Ой та ляг я на могилу, став головов бити,
Бо вже мене Марця моя пристає любити.
Ой та ляг я на могилу, став гірко плакати,
Бо вже мене Марця моя не хоче кохати.
Але прийшла бабка 'д минї, стала на розмову,
Розважила й дала менї пораду здорову.
„Та не плачте, паниченьку, нема чо' тужити,
Я вам кажу щиру правду: Марця ме любити".
Дай Боже бабцї здоровє, що мя розважила!
Мене Марця любить дуще, як вперед любила.

Любовне щастє, полажене старою бабусею, хвилю яснїє вповнї. Д. 10 серпня Остап пише:

Та складаю співаночки, складаю, складаю,
Аби знали добрі люде, як Марцю кохаю.

Та буду я співаночки складати, складати,
Та буду я Марцю мою до смерти кохати.

Хвилями й близьке розстане не лякає його:

Хоч жаль тисне за серденько,
Хоч розстати ся сумненько,
Прецінь є в Бозї надія,
Же буде моя Марія —

пише він 12 серпня. З молодечою пересадою кличе він:

Серце моє, душу мою, славу мою й віру,
Усе тобі, Марцунечко, складу на офіру.

Він надіє ся на свойого батька, що буде опікуватись його любкою, яка певно служила в нього за наймичку:

Як поїду в сьвіт далекий, в далеку чужину,
Та на кого тебе лишу, моя Марцунино?
Та лишу я тебе, серце, на батенька мого,
А він добрий, не дасть тобі нич зробити злого.

Але дійсність розвіяла ті хлопячі мрії. В Остаповій неприсутности, здаєть ся, в мясниці 1867 р. Марця вийшла замуж. У Станїславові молодий школярь чув мабуть щось про те, що до Марці сватають ся, що мати силує її йти замуж, і виливав своє горе в віршах:

Серце моє, бідне моє з болю розірве ся,
Житє моє невиннеє в могилу зігне ся —
Все пропаде — жаль, надія пройдуть, гей би снились,
Бо всї они в тобі, Марцьо, всї разом розбились.
А я піду одпочити у темну могилу,
Щоби більше не згадувать щастє, дочю милу.

Та за тою шабльоновою фразеольоґією крило ся щось далеко більше від звичайних школярських любощів. Вернувши на вакациї 1867 р. до дому й бачучи свою милу замужем, Остап тяжко занедужав*) і дістав епілептичних нападів, що в довших або коротших відступах мучили його цїлих 20 лїт і на завсїди зломили його енерґію, розстроїли нерви і звихнули цїле житє. Не помогли ніякі лїки, не поміг побут у горах (здаєть ся, в Ферескулї косівського пов.) лїтом 1867 р. По матурі 1867 р.

*) В устних оповіданях пок. Остап нераз згадував, що початком його хороби був упадок народовецьких видавництв, та се був мабуть lapsus memoriae. Перший крах народовецьких видань був у р. 1865, а в Остапових оповідань знаємо, що його хороба почала ся лїтом 1867 р.

хороба погіршила ся навіть до тої міри, що Остап був змушений зробити цілорічну перерву в студіях.

Се несподівано траґічне закінчене невинної — здавалось би — студентської любови треба пояснити певно деякою предіспозицією його орґанізму до нервових хороб. Але з другого боку треба мати на увазї тодішнї часи й настрій, серед якого жив покійник. Та атмосфера ентузіязму й ліричного народолюбства, що окружала його в висшій ґімназиї, мусїла дуже сильно вплинути на його псіхіку. В його віршах і в прозї, в промовах і листах раз у раз говорить ся про сльози, про прочутя, про ексцентричні події та мрії; відкинувши половину на модну, шабльонову фразеольоґію (порівнане з иньшими тогочасними листами молодих громадян могло би показати, на скілько власне така слїзлива фразеольоґія була тоді модною), ми таки одержимо як факт значний запас нервового напруженя й подразненя молодого хлопця. Додаймо, що зараз при вступленю в той ідейний сьвіт, у 1865 р., швидко по заснованю громади, йому прийшлось переболїти страшну, як йому тоді думало ся, катастрофу народнього діла — упадок народовецької публїцистики у Львові. Про те, як тяжко він терпів через се, він нераз оповідав менї; згадує про той момент і в житєписї Навроцького (Твори I, стор. IX); малює його живо в своїй статї „Галицько-руский нарід і галицько-рускі народовцї“. „Ми — говорить він там про руську ґімназияльну молодїж половини 60-их років — що дня, що години виглядали, що станеть ся щось нового, нечуваного, щось дуже великого, і що тото „щось“ зробить кінець усїй нашій недолї народнїй, виведе нарід із вавилонської неволї і вілле в нього самосьвідомість людську і народню, добробит моральний і матеріяльний, — а нас, великих поборників святого діла нагородить найкращою заслугою, яку вольний нарід може дати своїм освободителям — чистою, непорочною славою громадською. А тимчасом понура дійсність, від котрої ми мов від злого духа втікали на крилах Шевченкової поезиї, почала листок за листком, квітку за квіткою зривати з того пишного вінка, що ми сплели собі були з наших поетичних мрій. Упали „Вечерницї“, упала „Мета“ перша, упала „Мета“ друга, упала „Нива“, упала „Руська Читальня“, упав „Руський Театр“, упала „Русалка“... Понура дійсність тяжко відплатила ся руській молодежи... Вона не тілько знищила пляни молодих полїтиків, але й покалїчила їх морально, відібрала їм віру й надію в себе і ві всьо чесне і праведне“. (Правда 1874, стор. 750—751).

З Остапової біоґрафії Навроцького (Твори І, стор. IX), ми знаємо, що власне Навроцький був тодї серед станїславівської молодїжи тим, хто своєю енерґією й витревалістю піддержав молодїж, не дав розпасти ся громадї. Він піддержав і Остапа. Зі зворушенем оповідав менї сей, як нераз, ходячи до пізної ночи по Липовій вулиці оба вони дебатували про народнї справи й потреби і як Навроцький усе пер на те, що треба з висот Танячкевичівського ентузіязму зійти до низин реального житя та брати ся до практичної роботи.

Та ще в однім напрямі попхнув Навроцький думку й чутє Терлецького. Тодїшнє українофільство галицької молодїжи проявляло себе не лише широкою фразеольоґією, де раз у раз говорено про могили, степи, море, козаків, жупани, шаблї й инші такі гарні річи, яких молоді ентузіясти нїколи не видали, але також модою на козацькі костюми. Хлопцї на вперейми купували сукно (по провінціяльних місточках його треба було спроваджувати зі Львова), мучили кравців, щоб ті видумували „козацькі“ жупани, „козацькі“ шаравари, „козацькі“ шапки та пояси, і з гордощами парадували в тих костюмах у школї й по містї, в церквах і на празниках. І Станїславівцї, розумієть ся, не лишали ся по заду; не одному молодому патріотови коштували не мало неспаних ночий, сердечної гризоти а то й сліз кравецьке опізненє або недоладна робота. Навроцький і тут своїм ясним, холодним розумом умів глядїти крізь сентиментальний туман. Він говорив Терлецькому:

— Все те панська забавка. Чого ви малпуєте козаків, яких нїколи не видали, вигадуєте костюми, яких козаки може й не носили? Коли любите народ, то зачинайте любов від того народа, який маєте перед собою. Хочете вдягати ся по народньому, то вдягайте ся в ті сардаки, киптарі, опанчі та полотнянки, які носять наші селяни. Тодї й вони побачуть, що ви близькі до них. А тепер ви, чи в козацьких одягах, чи в сурдутах, для них однаково чужі, паничі тай годї.

Ті слова нераз передавав менї Терлецький, — видно, що вони зробили на нього сильне вражінє, і я не сумнїваю ся, що під впливом таких і подібних слів його любов до селянської дївчини зробила ся над сподїванє глибокою та серіозною.

Другий факт із його ґімназияльних часів, про який він часто згадував і оповідав, се його відвідини у Федьковича лїтом 1867. Терлецький, хорий на епілептичні напади, проводив лїто в Ферескулї над Черемошем, і відси через ріку та через конятинський верх ходив до Сторонця, де Федькович був тодї

„двірником“ .(громадським начальником). Буковинський поет приняв молодого ґімназіяста досить чемно, але „по мужицьки“: він силував його пити горілку, а коли хорий хлопець не хотів, Федькович допік його якимсь добродушним докором в роді „А, ви панич!“ — і Терлецький розплакав ся. Федькович зараз похопив ся і був весь дальший час дуже делікатний з Остапом. Сей з подивом і радістю переглядав його рукописні твори; перекладене гексаметром „Слово о полку Игоревім“ імпонувало йому дуже. Але видобути якийсь руський рукопис для друку, який думала видати своїм коштом станїславівська ученицька громада, Терлецький не міг; що найбільше Федькович готов був дати Станїславцям свої нїмецькі поезиї. Остап обіцяв йому, що постарає ся надрукувати їх і Федькович розстав ся з ним дуже ласкаво, написав йому віршик на памятку та обіцяв дати свою фотоґрафію (див. Житє і Слово I, 117). Але нефортунні нїмецькі вірші були причиною швидкого розриву Федьковича зі Станїславівцями. Громада радо згодила ся дати наклад на руські поезиї й справдї видала своїм коштом два випуски коломийського виданя, але нїмецьких друкувати не захотїла. Бідний Терлецький, бажаючи додержати слова, обернув ся до кількох нїмецьких книгарень з проханєм — узяти на себе наклад Федьковичевих нїмецьких поезий. Котта в Штуттґартї відмовив, а Кампе з Гамбурґа та Брокгавз із Липська відписали, що мусїлиб уперед мати рукопис, заким би могли сказати, чи беруть на себе наклад, чи нї. Остап, що в зимі часто хорував, обернув ся до Федьковича з тим, щоб сей указав йому нумери тих нїмецьких часописий, де були похвальні згадки про його нїмецькі поезиї (мб. про той пробний їх аркушик, що 1865 р. був виданий у Чернївцях пн. Gedichte) і брав ся разом з тими рецензиями вислати Ф-чів рукопис до Німеччини, надіючись таким способом довести діло до ладу. Федькович розсердив ся. „Такої ласки я найду і в Параски, — писав він Остапови. — Ви менї писали, що вже маєте гроші складені печатати мої нїмецкі поезиї, а тимчасом ви пустили ся на жебри. Се би кождий дурень потрафив. Тепер я вам так кажу: у сей час маєте менї мій манускрипт вернути! А єсли хочете кого за дурня мати, то шукайте собі такого як ви сами, бо я уже за старий дурень. Більше не важте ся до мене писати, бо листи ваші не прийму.“

Так скінчили ся короткі зносини Остапа з Федьковичем.

II.

Рік 1868 Остап задля своєї хороби мусів павзувати в студіях. В р. 1869 він записав ся на університет у Львові і рівночасно вступив до однорічної військової служби. На його нервову хоробу лїкарі дивили ся скептично; щоб переконати ся чи він не вдає хорого, його держали пару місяців у службі і він разом з компанією иньших „добровольців“ пройшов усі початкові стадії вояцької муштри, починаючи від „кроків“, „ґверґріфів“ аж до стріляня острими набоями. Сю службу він відбував у Львові і в компанії був признаний цілковитою „офермою“, себто нездарою. З гумором оповідав покійник, як при вправах у стріляню, які відбували ся в великій кімнатї, він раз вистрілив із карабіна, виціливши перед тим добре, а перед самим вистрілом мимоволї зажмуривши очи, і замісь мети повішеної на стінї трафив лямпу завішену на стелї. Та не треба забувати, що в часї тої кількомісячної служби його раз у раз мучили епілептичні напади. Військові лїкарі, що мали обсервувати його, робили з ним у таких випадках експеріменти взяті з кодексу тзв. кіньської медицини: припалювали йому шкіру в чутливих місцях запалками, стромляли шпильки глубоко в мясо або по за ніхтї в пальцях і т. и. Переконавши ся нарештї, що він не вдає хорого, його випустили з війська.

Про свої університетські студії у Львові пок. Остап не богато згадував. Як звісно, він хотїв присьвятити себе студіям історії і слухав викладів проф. Цайсберґа, який заохочував його до працї на полї староруської історії. Ніякого слїду тих львівських студій Остапових не маємо, та для характеристики його тодїшнього стилю подаємо тут виривки з його реферату, читаного пізнїйше в Віднї, певно 1873 або 1874 р. про „Первопочини великоруського народа“, якого початок (4 піваркуші великого формату) заховав ся між його паперами.*) Хоча хронольоґічно троха пізнїйший, сей реферат дає деяке понятє про те, якими питанями із староруські історії цікавив ся Остап і як брав ся до їх оброблюваня.

„В цїлій нашій князівській історії нема може історичної хвилї, котраб для історії східньої Европи і для нас самих була така важна, як той час, у котрий припадає початок великоруського народа. Великоруський нарід під впливом вигідних

*) Сей уривок не має титулу й складає ся з двох розділів, також не титулованих; другий розділ мабуть не скінчений.

історичних стосунків виріс у могучу політичну силу, котра розростаючи ся по східній Европі і наш нарід загорнула під себе, так що ми у нашій теперішній борбі за народню самостійність дуже часто мусимо боронити свою етноґрафічню відрубність від него. Річ отже ясна, що питанє про початок великоруського народа, про єго стосунок до нашого народа обходити нас мусить безпосередно, бо зачіпає за найважнїйшу суть нашого житя, за наше право до самостійного народнього істнованя. Тим то в послїдних роках ми подибували ся з незвичайною зрештою справою, що питання отсе обговорювали люди полїтики, що у вступних статях полїтичних ґазет писали ся етноґрафічні розправи, а замісь полїтичних питань теперішности обсуджували ся питаня історичної археольоґії. Се була анормальність, але анормальність зовсїм природна, — і для нас принаймій сторона полїтична сего цїкавого питаня уже рішена. Полїтичні ґазети спокійно можуть вернути ся до своєї властивої задачі, і дальшу діскусію сего питаня лишити можуть археольоґам і історикам.

„Окрім льокальної, або так сказати домашньої сторони питаннє се має ще другу сторону, котра під зглядом культурним далеко більше має інтересу. Перед нашими очима розвиваєть ся цїлий процес формациї нової етноґрафічної ґрупи; найнеоднаковіщі елементи складають ся поволи у відрубний народний характер із новими полїтичними ідеалами, новим соціяльним сьвітлоглядом. Прослїдити о скільки можна цїлий той процес, дивити ся, як із хаосу неоднакових і противних сил вироблюєть ся поволи новий орґанїзм, як із розкладаючого ся і завмираючого давного житя родить ся нове, як усе житє історичне народів входить в рамки всесьвітного житя і розвою, — то найкраще завданє історії й її єдино розумна ціль.

„Історична критика кількох послїдних років дала нам можливість в загальних чертах прослїдити процес розвою великоруського народа і хоть по части розложити його на складові части. Правда, що й тепер іще ті черти дуже загальні а часто навіть дуже неясні, але коли звернемо увагу на те, що тільки зовсїм недавно історична критика взяла ся до розвязаня сего питаня, то результати, котрі вийшли вже тепер із такої недовгої праці, покажуть ся нам хоть по части достаточними. Коли Костомарів 1861 року писав свою розправу „Двѣ русскія народности“, то він іще зовсїм справедливо міг сказати, що питанє про початок великоруської народности незнав чи буде

могло бути коли небудь залагоджене. Тепер уже і на се питанє наука почала кидати яснїще сьвітло.“

Отсї вступні міркуваня добре характеризують усю дальшу письменську дїяльність Остапа Терлецького та її основний характер. Характерне тут поперед усього те, що Остап любив закреслювати собі кольосальні пляни, яких виконанє переходило його сили тай вимагало величезних засобів наукового матеріялу. Характерне також у нього намаганє звязати всяку, хоч би й як далеку справу з інтересами біжучої хвилї, дати їй, так сказати, публїцистичне вістрє. В отсьому випадку сей звязок зроблений не зовсїм щасливо, і автор бажаючи обняти річ як найзагальнїйше забув звернути увагу на те, що з питанєм про початок Великорусів злучені були в його часах дві голосні етноґрафічно-полїтичні доктріни: московське славянофільство і польська теорія Духінського; навязуючи до обох сих доктрін і виказуючи, що в них було вірного, а що нї, автор був би справдї відповів на одно з запитань біжучої хвилї, був би бодай для теорії Духіньского міг зробити те, що кільканацять лїт пізнїйше зробив Бодуен де Куртене, виказавши спокійно і вповнї основно її ненауковість і полїтичну шкідливість.

Стоячи на тім, що Великоруси — мішанина Славян і Фінів, Терлецький силкуєть ся змалювати образ культури і житя давнїх Фінів, особливо племени Мері, користуючи ся при тім, сьвіжими в ту пору російськими працями Корсакова „Меря и ростовское княженіе“ 1872 р. та Уварова „Меряне и ихъ бытъ по курганнымъ раскопкамъ“ 1873 р., яких зрештою не цитує. Переходячи писані жерела почавши від Йорнанда та Адама Бременського він вибирає з них усе те, що говорить ся про Фінів. Що правда, жерел він виразно не цитує, отже, видно, бере звістки їх із другої руки; так само про яку будь критику тих жерел, про провірюванє звісток одного жерела звістками иньших нема мови. Археольоґічні дослїди він поминає; з того поля йому звісна лише неназвана праця Уварова, та її результати по його думцї такі непевні, що їх можна зовсїм поминути. Далеко важнїйші для нього сьвідоцтва лїтописи, житій сьвятих, етноґрафії та язика. Він цитує виривки з житій Ісаії Ростовського, Аврамія Ростовського й Ірінарха Ростовського про релїґію Мері, а специяльно про її почесть для „Каменя Велесового“. „Каменопоклоньство — завважує він — перейшло від Мері на теперішнїх Великорусів, а окрім того перейшла у великоруський нарід і та характеристична черта, котра так яскраво

ріжнить Великоруса від Українця і на котру звертав увагу Костомарів, а недавними часами Мельников: се перевага внїшности, обрядовости, поверховности над вірою, формальности релїґійної над внутрішним релїґійним переконанєм. Отсе велике число релїґійних сект, котре появило ся в Великоросії, виплива́є іменно із того, що вся релїґійність внїшна, у котрій річ уступає перед формою". Лишаючи на боцї неясну стилїзацию антітези „внїшна релїґійність" і „релїґійне переконанє", годить ся завважити, що характеристика Великоруса в такій формі не зовсїм вірна, а розрістросколу від самого XVII в. треба вважати чимось далеко більшим і глубшим, нїж боротьбою за „двуперстное сложеніе" та „трегубое алилуя". Ті формальности, то були лише боєві стяги, під якими люди доходили до повної неґациї сучасного їм церковного та державного устрою як виплоду антихриста. Не забуваймо, що й серед українсько-руського народа в давнину й доси бували борби за справи, які ми тепер мусїлиб уважати формалїстичними та далекими від сути дійсної релїґійности, прим. довговікова боротьба за календарь, у якім наші старі апольоґети з комічним патосом бачили „ключ царства небесного"; свари за те, чи годить ся чи нї малювати на іконах Бога Отця, свари, що майже дали були початок секті, яку сучасні вже й прозвали були „рогатинцями".

„Коли обернемо ся до тих фінських племен — пише далї Терлецький — котрі найблизші до загибшої Мері, і станемо шукати таких приміт, котрі-б помогли нам розширити неясний образ, який ми собі добули із двох перших жерел, із історичних актів і звичаїв великоруських тих ґуберній, в котрих давнїще мешкала Меря, то перший нарід, котрий нам годен дати найлїпшу поміч в сій справі, єсть Мордва. Як догадують ся учені, нарід Мордовський становив колись одну етноґрафічну цілість з Черемісами і згинувшими народцями Мерею і Муромою. Мордва значить по нашому: люди на воді, а Мурома: люди на землї; значить, Мордва була тою частиною одного і того самого народа, котра мешкала над водами, а Мурома була тою частиною того самого народа, котра жила дальше від рік. Про Муромців XI в. біоґраф муромського князя Константина оповідає, що вони „очныя ради немощи въ кладезяхъ умывающеся и сребрениця на ня повергающе... дуплинамъ древянымъ вѣтви убрусцемъ обвѣшивающе и симъ поклоняюще ся... кони заклающе и по мертвыхъ ременныя плетенія и древолазная съ ними въ землю погребающе, и битвы и кроеніе и лиць

настрѣканія и дранія творяще.“ Мещеряки ще й до нинї тримають ся при похоронах того самого звичаю, а Мещеряки, то тілько перемінене імя того самого племени Мордва, а Іловайський каже по просту, що Мещеря, то тілько перекручене слова Меря“. Від Фінів, специяльно від Мері, Мордви та Черемісів переняли Великоруси й дуалїзм, що лежить в основі народнїх вірувань, і сьвятковане Коляди та Авсеня або Таусеня. „Загальний тип обох сих народів — резонує Терлецький — буде такий: степень культури дуже низький (про сю матеріяльну культуру перед тим не було майже зовсїм мови), подекуди ще не вийшов із прімітівного биту звіроловства і пчільництва; їх релїґія така сама прімітівна, без поетичної окраси, ограничуєть ся сухим практицизмом (!) і відзначує ся перевагою внїшної форми над внутреннов річов. Вона ще не зовсїм вибила ся із фетишизму, виробила вправдї духовників, але не дійшла до ідолів і церквий. Майже всї отсї черти, винявши низький степень розвою релїґії і матеріяльної культури, ми находимо у теперішного великоруського народа, і легко можемо догадати ся, що сї характеристичні черти він переймив від племени фінського. Правда, нарід славянський, котрий у землї Мерського народа розсїв ся був кольонїями, вищий був від туземцїв під зглядом матеріяльної і моральної культури, і для того більше він передав фінському племени свого славянського типу, нїж узяв від него неславянського. Але ті черти, котрі єго так яскраво ділять від українського і кождого инчого славянського народа, він від нікого не міг переймити, як тілько від того народа, на котрого землї осів ся, а тим народом був нарід Меря.“

На сьому кінчу виписки з сеї недокінченої працї Терлецького. Вони інтересні не задля своєї наукової стійности, бо майже всї тези Терлецького, слабо зрештою мотивовані, обалені новійшими науковими дослїдами. Виписки важні для характеристики його наукової методи. Ся метода не стілько історична, як радше публїцістична або властиво адвокатська. Автор любить виставити на перед тезу, а потім доказувати її відповідно підібраними фактами та сілльоґізмами; для історика навпаки важні не тези, а факти й їх значінє. Свої факти й арґументи бере Терлецький із жерел та підручників in crudo, не вдаючи ся в їх критику, в аналїз їх значіня, автентичности та віригідности; історик власне на ті боки справи звертає головну увагу. Інтересно, що саме такий склад думок виявивсь у Тер-

лецького богато літ перед тим, заким доля примусила його перейти на права, де дедукцийний метод та зручна інтерпретація тез грають таку визначну ролю.

III.

В часї унїверситетських студій у Львові познайомив ся Терлецький з молодим дідичем Володиславом Федоровичем, властителем Вікна, що власне тодї під впливом покійних тепер о. Василя Ільницького, Т. Білоуса, о. Ст. Качали і иньших руських патріотів, знайомих його батька, заманїфестував себе Русином, звернув на себе увагу широких кругів значнїйшим грошевим дарунком для „Просьвіти" і ставши в поч. 1872 р. головою того товариства, опинив ся по смерти Лаврівського на чолї руського народнього руху і готов був, здавало ся, вивести той рух на ширшу арену, та як його провідник відіграти визначну політичну ролю. Пок. Терлецький швидко зробив ся не лише секретарем, але дійсним приятелем В. Федоровича. Він упорядкував гарну домашню бібліотеку й інтересний фамілійний архів у Вікнї, прилагодив до друку вибір афоризмів пок. Івана Федоровича, списав з оповіданя панї Каролїни Федоровичевої, матери Володислава, її спомини про її мужа і взяв ся був лагодити до друку великий фільозофічний твір Івана Федоровича, що по його смерти полишив ся невикінчений у множестві копій та перерібок. У Федоровичевім дворі в Вікнї пробували лїтом талановитий маляр і письменник Корнило Устіянович, пок. Вол. Ганкевич та инші Русини; вели ся широкі розмови про всякі справи; наші молоді ентузіясти могли тут чути не одно інтересне від господаря, що пробувши довший час у Анґлії знав добре тамошні відносини і власне викінчував книжку про народнє шкільництво в Анґлії. І хоча з надій, розбуджених виступом Федоровича в руськім народовецькім таборі, не справдилось нїчого, в значній мірі задля політичної й соціяльної недозрілости наших народовців, то про те приязнь між Федоровичем і Терлецьким не порвалась, і Федорович став Терлецькому в пригоді в ту тяжку добу, коли від нього відвернули ся його давнїйші сопартійники.

Федорович, колишній вихованець аристократичного військового закладу Teresianum, маючи численні звязи й знайомости в високих сферах у Відні, причинив ся разом з проф. Кайс-

берґом до того, що Терлецькому по скінченю унїверситету у Львові надано місце урядника при ц. к. унїверситетській бібліотеці у Відні. Посада була скромна, та все таки запевнювала молодому студентови удержанє і давала йому можність по при обовязкових занятях засїсти до наукової працї, до якої ради і вказівки давав йому проф. Цайсберґ, власне також перенесений до Відня. Не знаю, чи Цайсберґ дав йому, чи сам Терлецький, не бажаючи губитись у старовинї, вибрав собі тему: реформи Йосифа II і їх вплив на соціяльні й національні відносини в Галичинї, — досить, що в Віднї Остап починає збирати матеріял для сеї працї. Та його натура була експанзивна, любила широкі горізонти та узагальненя; не диво, що праця про реформи Йосифа в його уяві розростала ся чим раз ширше, її межі губили ся десь в неозначених просторах. Збірка виписок, що мали служити матеріялом для неї, росла й росла, а тим часом нові обставини, серед яких він опинивсь у Віднї, втягали його в свій вир і відтягали від кабінетної історичної працї.

В Віднї істнувало ще від 1868 р. академічне товариство з народовецькою маркою „Січ“. Не вважаючи на своє історичне імя та на осередок великої столицї, в якій животїло те товариство, було воно з разу такою самою рутенською орґанїзацією, як і ті, що були у Львові; та сама тїснозорість, боязливість та гіпокризія, той сам страх перед свобідною думкою, дбанє про карієру та шумна фразеольоґія як здавкова монета. Остап, що прибув до Відня в осени 1872 р. через рік був вибраний до виділу сього товариства, швидко збридив собі житє в ньому. Вже в лютім 1873 р. писав він до М. Бучинського: „Про Січ не пишу; я виступив із виділу і з Січи. Нема в нїй що робити, а до співу і до танцїв я не вродив ся. Дуже я тепер розірітований; бою ся, щобим не впав у свою слабість.“ Але повітрє великої столицї небезпечне для таких орґанїзацій: у їх затхлі кутки любить залїтати сьвіжійше повітрє. Так було й тут. Зваблені грімкою історичною назвою, до „Січи“ почали заходити проїзжі Українцї, приносячи з собою російську начитаність та пристрасть до дебат; і в лонї самої Січи почали випроблювали ся люди, що не їли даром унїверситетського хлїба, віддавали ся науцї серіозно, не для посади та карієри, такі люди, як Ів. Пулюй, Ів. Горбачевський і иньші. Вони творили з разу тиху опозицію против шумного, кнайпового житя „Січи“ і против галицької рутенищини, хоч і в народнїм одязї. До них

пристав і О. Терлецький; він мав те, чого не мали ті вчені спеціялісти — вмілість приєднувати, запалювати людий. У Сїчи розпочала ся боротьба, витворили ся справдішні партіі, старша консервативна і молодша, поступова.

Головну битву зведено в маю 1873 р. Почалось з дуже характерного приводу. Поступовцї домагали ся заснованя в „Сїчи" читальнї і переміни „Сїчи" з товариства забавного на наукове, консерватисти противились сьому. Горячі суперечки тяглись пару вечерів; забирали голос майже всї члени, хто pro, хто contra; в кінцї промовив Терлецький. Його промова була мабуть приготована наперед, бо між моїми паперами знаходить ся її текст, правда, не цілий*), та все таки досить просторий. Я подам тут із нього деякі уступи. „Мої панове — говорив О. Терлецький. — Як би який чужий чоловік, не розуміючи нашої бесїди, бачив, що ми отсе другий вечір провадимо таку оживлену дискусію над якимсь питанєм, то він певно подумав би собі, що се мусить бути дуже важна справа, коли для її полагодженя майже всї члени забирають голос. І як би він запитав котрого з нас, чи се справдї важна справа, про яку ми говоримо, то менї видить ся, що кождий із нас сказав би йому, що се справа дуже важна, котра чи буде сяк чи так рішена, матиме дуже великий вплив на дальший розвій усього товариства, бо на́-рік кермувати будуть товариством ті люди, котрих погляди в сїй дискусиї виборють собі більшість.

„Може би той чоловік троха здивував ся, як би ми йому на питанє, що се за справа, сказали, що йде тут о заснованє читальнї в товаристві, котрого члени, то найкращий цьвіт народньої інтеліґенциї. І я не знаю, як кому, а менї було би троха стидно, як би я мусїв виявлювати йому, чому справа читальнї для нас така важна і чому найкращий цьвіт нашої інтеліґенциї ще до нинї не додумав ся гаразд до того, що йому читальнї потреба. Менї тим більше було би стидно, бо він може не схотїв би повірити, що в теперішнїх часах можна стільки часу тратити на розвязанє такого поєдинчого питаня, як заложенє читальнї. „Як то — сказав би він може — в теперішнїй хвилї, коли на всїх кінцях осьвіченого сьвіта молодіж і всї мислячі люди рвуть ся до рішеня найважнїйших питань житя людського і стоять на самім передї житя народнього, мож надибати таку

---

*) Се аркуш паперу досить великого формату, записаний із усїх ьох сторін, бруліон.

молодіж, котра про сї питаня нїчого не чула і не знає, котра в своїм духовім житю ще не вийшла навіть по за першу картку полїтичного букваря?“

„Єсть молодіж на сьвітї, котра в простім народї мусить бачити єдину надїю самостійного полїтичного істнованя, і не знає не то вже, що з тим народом робити, якою дорогою провадити його до освободженя, але не знає навіть, що зробити з собою, де подїти ся серед бурливого моря історичних перемін.

„Певно, воно може троха стидно, для декого се може навіть велике упокоренє, але нїде правди дїти, так воно виходить із сеї, під зглядом культурним дуже характеристичної дебати. Я дуже пильно слухав кождого слова, що виходило з уст опозициї, аби таки довідати ся, що вона може сказати проти такої гадки, як завязанє читальнї і сполученє наукового елементу з забавним у „Січи“. Повторяю, я дуже пильно й уважно слухав, і вірте менї, се не моя вина, коли не довідав ся від неї нїчого. „Ви зломите до решти і так уже підупалого духа нашої молодїжи, знеохотите її до працї, зробите з неї людий до ґрунту зопсованих, коли станете її кормити ґазетами та неморальними книжками, вирвете з її серця дотеперішнї засади і намісь них схочете вложити ідоли теперішнього сьвіта; вам зрештою цїла ваша робота не вдасть ся, і я іменем патріотизму протестую против неї“ — говорив тут один товариш.

„І певно, на що нашій молодїжи ґазет та книжок? Усьо, чого вона потребує для домашнього обходу, вона вже принесла з дому. Виплекана на твердих основах галицько-руської моральности вона не потребує анї европейського образованя, анї зрозуміня питань теперішньої історії. Що їй до того, що там якийсь Дарвін та Гекель зреформували всї галузи природничих наук, що якийсь Секкі допорпав ся до критичної аналїзи сонця, що якийсь Штравс знищив до крихти всї забобони побожних церковних моралїстів, що цїлі армії соціялїстів пруть ся на всїх кінцях Европи до радикальної переміни всїх відносин людського житя і що все те не нинї, то завтра мусить відізватись і в закутках нашої богобоязливої Галичини? Аджеж ті справи ще й не зовсїм рішені, а сегож від руської молодїжи годї вимагати — так каже наша опозиция — щоб вона свої сили тратила на дослїдженє таких маловажних річий, щоб вона, загалом сказавши, при помочи науки сама самостійно добувала ся до жерела знаня й правди. Се може неморально, може не-

здорово, я на кождий спосіб потребує богато роботи. А руська молодіж живе на сьвіті не для роботи, а для відпочинку.

„Мабуть і сама опозиція почувала, що говорить нісенітниці, і для того всї дїри свойого резонованя закрила плащиком патріотизму. Сеж у нас і здавна так: де льоґіки не стає, там патріотизмом дїри затикають. Та були серед тої опозициї й серіознїйші голоси. Правда, й їх арґументація не переконує, але наводить на поважнїйшу думку. Щож вони закидають нашому проектови? Вони боять ся, що гроші може викинемо дармо, не осягнувши своєї цїли, а ще більше боять ся того, що наша невдача і нас самих і цїле товариство знеохотить до иньших праць, важнїйших як завязане читальнї. Часом одно словечко, що бесїдник може несьвідомо скаже поміж иньшими словами, далеко яскравійше представить усю ситуацію, як найдовші тіради видекламовані з шумним і надутим патосом. Чоловік забуде пусті фрази, а те мале, характеристичне слівце дуже довгий час запамятає. Таким характеристичним слівцем видаєть ся менї в устах нашої опозициї отсе „ми боїмось“. Коли добре розважити, то се слово містить у собі докладний білянс усього майже дотеперішнього нашого громадського житя і в Галичинї і в Віднї.“ І далї йде недокінчене оповіданє про ґімназіяльні громади та настрій молодїжи в половинї 60-их років, оповіданє майже дословно перенесене потім у статю „Галицько-руський народ і галицько-руські народовцї“, яка таким робом являєть ся відгомоном дискусий і промов виголошуваних Терлецьким на ріжних зборах членів „Сїчи“.

Боротьба в „Сїчи“ скінчила ся побідою поступовців. В осени 1873 р. головою вибрано Скобельського, а рік пізнїйше Терлецького. У мене під руками є промова, якою Терлецький дякував за свій вибір, складав признанє працї свойого попередника і викрислював шлях, яким думає йти далї. „Я буду дуже щасливий, — говорив він між иншим — коли ви від нинї за рік так симпатично і приязно розстанете ся зі мною, як нинї розстаєте ся з п. Скобельским, і коли я з таким великим задоволенєм буду міг дивити ся на своє урядованє, з яким він має право дивити ся на своє. Під його проводом зробили ся всї ті переміни, котрі ми справедливо називаємо початком нового житя в „Сїчи“; він найлїпше й найщиріще боронив їх, а коли неоднаковости поглядів змогли в кінцї сполучити ся для одної громадської цїли, то за се маємо подякувати тільки його глубокому тактови і його безкорисному патріотизмови. Головна робота

зроблена вже, і річ сьогорічного виділу буде більше в тім, аби добро придбане дотеперішнім головою й виділом ужити добре на хосен товариства й його членів. Ся робота буде тим тяжша, що від одного головного діла треба буде перейти до кількох спеціяльних, що вимагають більше витревалости, як ентузіязму, більше тихої, дрібної роботи, як великих подвигів."

Яка се мала бути робота, з промови но бачимо, та в ній знаходимо інтересну характеристику тогочасної ситуациї Русинів у Відні й Галичині. „Власне в тій хвили, коли инчі галицькі товариства тутешні майже зовсім упадають, наша „Січ" підоймаєть ся до нового житя. Давній ентузіястичний сентименталїзм, яким жила руська молодїж у 60-их роках, лишив по собі одно прикре розчарованє. „Те поетичне житє недавної нашої молодїжи, то був великий полїтичний блуд; ми самі на собі мусїли зазнати тих гірких результатів, які з нього вийшли. І коли нинї посеред загального громадського розчарованя в Галичинї підіймаємо ся до нової праці, то підіймаємо ся до неї з тим переконанєм, що ще кілька літ такого житя, яке нинї веде ть ся в Галичинї, і наш нарід без вісти пропаде між наостреними на нашу згубу ворогами. Нова дорога, до якої перший приклад подає тепер наше товариство, може не буде мати стілько поетичних споминок, але вона певно дасть нам можність добути собі і свойому народови хоть троха тої культурної благодати, без якої нема анї волї, анї щастя, без якої будуть мусїли марно пропасти всї інтелектуальні здібности нашого народа, без якої наше житє буде пусте й мертве як гріб." Автор промови не зрікає ся патріотизму, він накликає лише від дотеперішнього патріотизму, що кермував ся „сліпими чутями", до патріотизму основаного „на твердих підвалинах реальної науки, ясного зрозуміня інтересів народнїх, патріотизму розуму, що не шукає невдач, але й не вгинаєть ся перед ними."

„Европейська цівілїзація", се та тиха пристань, до якої бесїдник рад би завести корабель нашого народа. Наука й цівілїзація „заспокоїть усї потреби людського чутя й розуму"; до неї „мов у море сплинуть усї ріки народів і індівідуальностий, і всї зложать ся в один образ всесьвітного культурного житя, в якім кождий нарід знайде своє місце і своє значінє." Ідеал, як бачимо, досить туманний, бож так воно було від початку віку, що всї народи й одиниці на землї творили в кождій хвилї один образ культурного житя — в тім лише питанє, який. Та загалом у тих промовах, у тих широких узагальне-

нях ми бачимо сліди розмов Остапових з Росиянами; специяльно як стара знайома витає мене фраза про будуще зілляне всїх національностий і індівідуальностий у якусь загальну гармонію, в якій годї буде розпізнати окремі кружки. Такі думки були тодї дуже популярні між Росиянами, навіть між винародовленими Українцями, які своє забутє про рідний народ та його інтереси силкувались ефектовно прикривати плащем всесьвітного лїбералїзму та ще й тим арґументом, що розвій культури й так не тепер то в четвер затре всї національні ріжниці, зіллє всї національні індівідуальности до купи в одну сїмю, а в такім разї працювати для розвою одної якоїсь національности, се реґрес, назадництво. І вони, поступовці, в імя поступу покинувши Україну, говорили й писали по российськи, працювали над розвоєм российського, навіть спеціяльно великоруського народа.

Певна річ, горяча любов до рідного народа і близькість до нього захоронила Терлецького від затопленя в інтернаціоналїзмі; та з другого боку й його розуміне европеїзму не було зовсїм ясне. Була певна дісгармонїя між тим, чого бажалось його горячому серцю, а тим, що дає і може дати европейська наука, бодай та, яку мав на думцї Остап. Серцю бажало ся, щоб галицько-руські проводирі позбули ся пустого резонерства, щоб народня партія станула на реальний ґрунт і розпочала практичну діяльність серед народа, оснувала свою полїтику на соціяльно економічній основі. Але наукові працї, які він тодї читав і які радив читати своїм товаришам, подавали теорії або зовсїм загальні (з поля природознавства), або вироблені на ґрунтї великих сконсолїдованих націй з високо розвиненим промислом, сильною діференціяцією соціяльних верстов та високим ступнем горожанської свободи (тодїшнїй Марксівський соціялїзм). Що практичного могли дати ті теорії галицькому Русинови для роботи на рідному ґрунтї? Що найбільше підставу для острої та не зовсїм справедливої критики галицьких партій та галицької інтелїґенциї. Зразок такої критики бачимо в Остаповій статї „Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці“, друкованій 1874 р. в „Правдї“. Се властиво й не критика, а пристрасний окрик болю та розчарованя, горяче оскаржене галицького народовства не за його дійсні хиби та помилки, а за ті іллюзиї, які давнїйше що до нього робив собі сам автор, за ті розчарованя, які прийшли з лїтами. Автор бачить „і в полїтичнім і в лїтературнім нашім житю крайнїй розстрій, крайню знеохоту“, бачить „упадок народньої партії, великий індіфе-

рентизм серед молодіжи відірваної від европейського умислового житя“*) — осуд як на 1874 рік не зовсім справедливий, бо в Галичині власне тоді минула вже була доба давнього українофільського ентузіязму, і на ріжних пунктах починало ся нове духове житє в напрямі до европеізациї. А обік сеї критики щож позитивного вказує в своїй статі Терлецький? Нічогісінько крім бажаня „живих ідей, живих поглядів на сьвіт“ (op. cit. 49), крім зазначеня потреби працювати над „реальними питанями“, над соціяльним та економічним положенєм народа, хоча про се саме і так само загально говорили народовці ще від початку 60-их років. Специфікациї, що й як треба робити, не бачимо й у Терлецького; не бачимо в нього також перегляду готових сил, що моглиб узяти ся до реальної роботи, анї навіть ясної сьвідомости того, на скілько малочисленна та вбога інтеліґенція може сама причинити ся до залагодженя соціяльного питаня та піднесеня економічного побуту народа. В постуляті до галицько-руської інтеліґенциї: дати народови „разом із полагодженим соціяльним питанєм вироблену богату літературу“, або навіть просто „виробити йому справедливе соціяльне положенє“ (op. cit. 54) ми мусимо бачити ту саму наівність, з якою тодішні російські революціонери йшли в народ задля проповіді соціялістичної євангелії, надіячи ся, що почувши ту проповідь народ від разу встане і зірве мов доспіле яблоко з дерева готовий, ідеальний соціяльний устрій.

Не думаємо винуватити нашого пок. приятеля за такий погляд; усї ми свойого часу поділяли його; поділяли його в деяких моментах такі велетнї, як Маркс і Енґельс, пророкуючи, що через 10—15 літ настане велика соціяльна революція і робітники захоплять керму правлїня в свої руки. Се були остатні пережитки романтизму на суспільно-полїтичнім полї; як у літературі, так і тут вони мусіли і в нас полишити свої сліди, хоча у нас ті сліди були дуже невеликі і крім кількох звихнених екзистенцій, в тім числї й Остапової, не полишили по собі в нашім національнім житю нїяких шкідливих наслідків.

---

*) Див. окремий передрук сеї статї в „Літературно-науковій біблїотецї“ Видавничої Спілки Ч. 37. О. Терлецький, Москвофіли і народовці в 70-их роках, у Львові 1902, стор. 50.

IV.

Вже з того, що сказано доси, можна побачити, що течія нової ідейности торкнулись Остапа Терлецького може не так безпосередно в европейській формі, як радше в її російській перерібці. В споминах дра Яр. Окуневського (Літ. Наук. Вістник 1902, кн. 12, стор. 167—175) передано інтересне оповіданє Остапове про його перші зносини з Росиянами, що їздили до герцеґовинського повстаня. Відси ми довідуємо ся про інтересний факт, що тих Росиян вела до повстаня не охота помагати нещасному, поневоленому народови в відзисканю національної самостійности, а наскрізь романтична фантазія — оснувати в Герцеґовині, освободженій від Турків, соціялїстичну републіку.

Але в числї Росиян, із якими в Віднї познайомив ся Терлецький, був чоловік, що мав відіграти значну ролю в його дальшім житю — М. Драгоманов. Заклятий ворог усякого романтизму й сентименталїзму, чоловік, у якого широка інтелїґенція безмірно переважала чутє, він зіткнув ся з Терлецьким власне тодї, коли й у сього остатнього по періодї народовецького ентузіязму наступив період критичної аналїзи та зневіри, період шуканя „живої ідеї та реальної працї“. Се був той „суголосний ґрунт“, на якому здибались оба ті люди; не диво, що вони зближили ся від разу. Драгоманову Остап при першій стрічі лїтом 1873 р. „несказано подобавсь“, бо „то був цїлком Европеєць по своїй науцї й ідеям“. (М. Драгоманов, Австро-руські спомини, стор. 105). В р. 1874 Остап близше познайомив ся з ширшою громадою Українців, бувши на археольоґічнім з'їздї в Київі. Вернувши з того з'їзду він помістив у „Правдї“ згадану вже статю „Гал. руський народ і гал. руські народовцї“, що по первісному пляну мала бути вступом до ширшого справозданя з київської екскуриї автора, але розрослась так широко, що в друку автор назвав її „замісць справозданя з київської археольоґічної подорожі“ (Правда 1874, стор. 708—717 і 717 і 747—763). Тай то автор не скінчив її, надрукувавши саму лише критичну, неґативну частину; анї задатків нового звороту, анї конкретної проґрами він не пробував сформулувати; можливо зрештою, що й сама редакція „Правди“ дала йому до пізнаня, що дальшої части не могла-б

друкувати, так як не видрукувано кінцевого уступу статї зверненого против релїґійної традициї.*)

В Київі Терлецький при помочи Драгоманова зібрав богато цінних книжок для бібліотеки „Сїчи"; якісь три правобережні Українцї додали дещо гроший на закупно коллекциї німецьких та иньших західно-европейських наукових книжок (М. Драгоманов, Автро-руські спомини, 300); та тут найбільше жертвував сам Остап. Маючи в Віднї забезпечене скромне удержанє, він усі свої зайві гроші, ба нї, він далеко більше гроший ніж мав зайвих повертав на закупно книжок для Сїчи. Як чоловік з урядовою посадою він мав значний кредит у книгарнях і користав із нього купуючи богато книжок, звичайно історичного та природничого, по части беллєтристичного змісту. Не диво, що коли пізнїйше на нього впала звісна катастрофа сполучена з утратою посади й пенсії, за ним лишило ся звиш 700 ґульд. книгарського довгу, що в часї бідованя робив йому не мало гризоти і який він сплачував по троха, серед найтяжших обставин більше як 6 літ.

Щож до самої Сїчової бібліотеки, якої збогаченє спеціяльно україно-российськими виданями покладав собі такою великою заслугою М. Драгоманов (Австро-р. спомини 296—300), то я мав нагоду оглядати її 1893 р. і тодіж висловив свій погляд на неї в „Народі" 1893 р. „Бібліотека Сїчи — писав я тодї (стор. 135—136), в теперішню пору зовсїм не велика: вона містить ся в шістьох невеличких шафках, далеко не щільно заставлених книжками. Та се ще не значило би нїчого. Далеко гірше те, що вона зовсїм не добірна. В її складї відбив ся ненормальний розвиток товариства: широкі розмахи в ріжні боки без видержки хоч би в однім. В часї заінтересованя дарвінїзмом закуплено декілька праць природничих, виписано гарний дарвіністичний журнал „Kosmos", та по 2—3 роках уподобанє скінчило ся, виписуванє журнала перервано на половині року, одержаних випусків абсолютно нїхто не читав, усї н-ри звязано мотузочкою і як купу непотрібного паперу зложено на дно шафи. В иньшім часї хтось із товаришів вичитав, що виходить цінне виданє „Allgemeine deutsche Biographie". Давайте виписати його! І виписали, одержали кільканацять ви-

*) Сей кінцевий уступ, знайдений мною в автоґрафі Терлецького і опублїкований у передруку його статї в Літ. Наук. Бібліотецї (стор. 61—64) був д. 3 грудня 1902 р. сконфіскований львівською прокураторією.

пусків і перервали мабуть на букві Д. Бо й по що було далї виписувати, коли видане є в кождій публичній бібліотецї між підручними, коштує богато, а в додатку в самій Січи абсолютно нїхто ним не інтересував ся, так що одержані випуски, так само як і „Kosmos“, навіть не оглянувши, з книгарськими рахунками під обложками, звязано мотузочкою і як другу оздобу бібліотеки положено на дно шафи і з часом похоронено під купою всяких так само непотрібних паперів.

„В загалї в усім складї бібліотеки, де добору книжок доконували самі Січовики, видно крайній нелад, брак провідної думки, ділєтантське хапане в ріжні боки, иноді куповане книжок більше для моди, ніж з потреби, брак комплєтів, що сьвідчить про брак постійного інтересу для даного видавництва. Більше систематичности видно в доборі книжок присланих із Росиї: тут справдї пізнати, що добирали книжки тямущі люди. Ряд видань по історії, кілька збірок етноґрафічних матеріялів українських, великоруських і білоруських, дещо книг із обсягу статистики, росийського громадського житя (община і т. и.), ряд цінних журналів поступового напрямку, збірка ліпших росийських белєтристів. Як бачите, добір такий, що може з найліпшого боку рекомендувати росийську культурну роботу.

„І справдї треба сказати, що се власне й була найцїннїйша часть Січової бібліотеки і що власне та часть мала значний вплив на розвій літературного смаку в самій Галичинї. Особливо росийську белєтристику читали пильно Січовики, а ще пильнїйше їх свояки й своячки в Галичинї; роз'їздячи ся до краю на вакації вони возили з Відня твори рос. белєтристів із собою до Галичини, де вони йшли з рук до рук, і дуже часто не вертали вже до першої руки. От тому то власне ся часть Січової бібліотеки тепер є тільки масою фраґментів і шматочків здекомплєтованих видань. Новійших видань нема, з давнїйших полишали ся хиба розрізнені томи. Про етноґрафічні, статистичні та иньші того рода працї й матеріяли прислані з Росиї нема що й говорити: ними в Січи нїхто не цікавив ся; як їх прислано з Росиї, так вони не порозрізувані, не рушані стоять і доси“

Розумієть ся, той стан Січової біліотеки, який я застав у 1893 р., отже рівно 20 літ по її заснованю, зовсїм не може бути докором Терлецькому. Він добре розумів, що бібліотека, навіть найкраща, річ мертва, коли її держать у руках люди байдужні до науки, і що серед Січовиків треба оживити інте-

рес до книжки, до науковпх питань, а тоді й бібліотека буде справді корисним знарядом розвою. Щоб оживити інтерес до науки Остап читав реферати з деяких книжок або засаджував товаришів до читаня та реферованя, або навіть перекладав та відчитував по руськи поодинокі німецькі праці. Ми маємо в рукописі його переклад вступних розділів книги Еміля де Лявеле „De la propriété et de ses formes primitives“ (Paris 1874), далї реферати з праць L. Carran, L'origine des croyances relatives á la vie future (Revue des deux mondes 1875, decemdre); John Lubbock, Die vorgeschichtliche Zeit, Jena 1874, йогож Die Entstehung der Civilisation und der Urzustand des Menschengeschlechtes, Геккеля „Die heutige Entwickelungstheorie“ ; маємо Остапові уваги до реферату д. Зарицького пн. „Борба о істнованє в товаристві людськім“, зробленого на основі книжки A. Ляні́е „Die Arbeiter-frage“; маємо врешті його реферат із відчиту Неґелї „Ueber die Schranken der naturwissenschaftlichen Erkentniss“.

Обік сих рефератів по спеціяльним науковим питаням маємо початок статї без титулу, але з написом „Повитягав із Кієвлянина 1873 ч. 91, 96, Впередъ I і устних росказів“, де повторено деякі уступи із статї про москвофілів і народовцїв („Кілько ми пишемо і говоримо про просьвіту нашого народа!“ і т. и.) і далї говорить ся про укр. штундистів. Штунда була тоді новим явищем і їй присьвячено було в Січи два відчити (хто був другий прелеґент крім О. Терлецького — не знаємо). З уриваних записок Терлецького довідуємо ся, що сї відчити дуже не подобали ся консервативній части Січовиків. Піднялась буча против цілого виділу. „У нас усї в прінціпі найбільші радикали — писав не без іронії Остап, — а тільки як хто осьмілить ся дещо прінціпу впроваджувати в практику, вони показують свій предовженний галицький Zopf і закладають своє veto. Авторови першого відчиту про штундистів пан Бабій закинув, що він ширить між простим народом неморальні засади, і против самих штундистів завзивав московське правительство до як найостріщих мір. Авторови другого відчиту про штундистів п. Б. теж закинув неморальність. В чім лежить його неморальність — нїхто не знає. Оба відчити говорили про соціяльне положенє нашого народа, виказували несправедливість його соціяльного становища, тїшили ся, що нарештї сам нарід узяв ся скидати з себе шори, в які його вбрали панство й церков, і взивали слухачів, аби вони всю свою увагу звертали на соціяльну та економічну долю руського народа. Тут

отже мусить лежати причина недіспозициї нашого інтерпелятора. Але чи справдї се такий тяжкий гріх против моральности, коли хто небудь із народовців — таж усі ми називаємо ся народовці — порушить питанє, котре так безпосередно обходить усї животні інтереси цїлого нашого народа, коли завізве руську молодїж, щоб вона розясненю сього питаня посьвятила всї свої сили?"

Сей невеличкий цитат характеризує нам духову атмосферу в Сїчи в рр. 1873—1874, науковий рівень чільних сїчових проґресистів і рівень опозициї, яка пiднїмала ся против них. Не можемо знати, до чого-б дійшла боротьба тих двох напрямів у лонї Сїчи, як би посторонні сили не прискорили розвязки. В р. 1875 деякі українські соціялїсти надумали розпочати у Віднї перше в українській мові соціялїстичне видавництво: ряд популярних брошур, по части оріґінальних, по части перекладених із російського. Терлецький згодив ся заняти ся допильнованем виданя та деякими перекладами*). Під його фірмою (властиво під тим псевдонїмом, який він мав іще в станїславівській учеництій громадї — В. Кістки) вийшли в р. 1875—1876 три брошурки: Парова машина, Про правду і Про бідність. Четверту брошуру „Правдиве слово хлїбороба до своїх земляків" сконфіскувала віденьська прокураторія (забрала, як читаємо в поквітованю комісаря з 12 цьвітня 1876 р. всього 2850 примірників) і виточила процес видавцеви та друкареви, Болгаринови Ковачеву. Се був перший у Австрії руський і загалом другий славянський процес виразно соціялїстичного характеру; перший соц. процес Серба Таушановича був мабуть 1874 р. в Ґрацу.

Правда, в своїй оборонї Остап станув не на загально-соціялїстичнім становищі, не солїдарізував ся виразно з поглядами автора брошури, але силкував ся вияснити їх річево і виказати, що ті погляди — природний, консеквентний і правдивий вислов відносин російського селянства, а надто ще, що прокураторія виточуючи процес не знала дійсного тексту брошури, бо опирала ся на хибнім її перекладї. Виказанє хибности того урядового перекладу займає вступну частину Остапового plaidoyer,

*) Здаєть ся, що Остап переклав із російського рукопису „Парову машину", бодай початок укр. тексту писаного його рукою маєть ся між його паперами. До сього виданя мав увійти переклад російської Сказки о четырехъ братьяхъ, що знайшов ся між паперами Т-го, одначе не був друкований. Автором Правдивого слова був Волховський.

якого концепт заховав ся між моїми паперами. Наведу тут його початок:

„Хлїбороба перекладено „Arbeitersklave“. Шановна прокураторія інкрімінує се слово, думаючи певно, що виразом „Arbeitersklave“ автор хотїв означити тенденцію цїлої брошури, і на сїй основі признаючи потрібним підсунути брошурі наскрізь комунїстичну тенденцію.

„Алеж переклад руського слова „хлїбороб“ нїмецьким „Arbeitersklave“ зовсїм невірний. Бо лишаючи на боцї те, що скілько знаю, нїмецького зложеного слова „Arbeitersklave“ зовсїм нема, бодай я не міг знайти його нї в якім нїмецькім словарі, так що воно являєть ся оріґінальним вимислом пана товмача і він сам повинен відповідати за нього перед нїмецькою граматикою, — сама етимольоґія слова „хлїбороб“ не допускає такого перекладу. Бо хлїб називає ся Brot (Парт. 175), а роб, робітник, Arbeiter, Erzeuger; значить, хлїбороб у дословному перекладї — Brotarbeiter, Broterzeuger, а далї Landmann, Bauer. Словом Bauer перекладає се слово також нїмецько-руський словар Партицкого (ст. 121). Тай сам п. товмач перекладає „хлїбороб“ тілько на тім однїсінькім місцї словом „Arbeitersklave“, а всюди инде, де се слово повторяє ся в текстї, перекладає його инакше, а то на стор. 10 „Leute“, на стор. 19, 20, 22, 23 Bauer. Тим то переклад титулу брошури зовсїм невірний. Титул виходить не як хоче п. товмач: Ein wahres Wort eines Arbeitersklaven an seine Landsleute“, а лише: Ein wahres Wort eines Bauern an seine Landsleute.

„Але п. товмач має якесь особливе замилуванє до винайденого ним збогаченя нїмецького язикового скарбу, бо зараз на стор. 2 перекладає зовсїм иньше слово тим самим виразом Arbeitersklave. Реченє: „Першому хола і воля, анї у його якої журби чи біди мужицької“ перекладає він: „Der erste thut was er will, hat keinen Kummer und keine Sorgen, dass er ein gewöhnlicher Arbeitersklave wird.“ А вірний переклад сього реченя був би такий: „Der Erstere geniesst viele Freiheiten und kennt keine Bauernsorgen“. Тут п. товмач слово „мужицька“ переклав на Arbeitersklave. А тимчасом „мужицька“, прикметник і належить до „журба“ та „біда“; мужицька журба значить Bauernsorge, Bauernkummer. А п. товмач відділив прикметник „мужицька“, bäuerlich від 2 іменників, до яких він належить, зробив із нього цїле окреме реченє і до того ще переклав його зовсїм невірно. Кожда руська дитина,

що хоть троха присвоїла собі початки німецької граматики, знає, що мужик значить Bauer, а мужицький bäuerlich, а переклад також слова мужик на Arbeitersklave для мене зовсім незрозумілий. Можливо, що п. товмач на підставі власного знаня економічних відносин руських селян признав себе в праві ідентіфікувати понятя Bauer і Sklave. Але тут питанє йде не про економічні погляди п. товмача, лише про вірність перекладу, а в такім разї п. товмач мусить держати ся словарів.“

Переходячи до змісту інкрімінованої брошури Терлецький говорить далї: „Розумієть ся, я не можу знати, яку ціль мав автор брошури; можу лише передати вражінє, яке зробила брошура на мене, коли я читав її. І тут мушу признати, що ся невеличка праця стоїть наскрізь на реальнім ґрунтї российських обставин і прошу дозволити менї мотивувати сей свій погляд. У брошурі маємо два уступи, де містить ся різка критика российських селянських відносин. Одно місце на стор. 2 друкованого тексту в перекладї п. товмача виглядає так: „So wie Sie sehen, leben wir sozusagen in Hundshütten und gehen beinahe nackt und blossfüssig herum“. Другий уступ на стор. 10 і 11 друкованого тексту такий: „Der jetzige Czar hat uns Freiheit versprochen, aber... statt der Freiheit gab er so ein Ding, dass wenn man darüber nachdenkt, so könte man sagen, es ist ein neues Joch für den arbeitenden Menschen, oder eine Peitschenschnur, auf der man sich aufhängen soll.“ Радо признаю, що ті слова, якими скритиковано селянські відносини в Росиї, не елеґантні, та про те вони зовсім правдиві. Критика їх звернена против наслїдків доконаного в р. 1861 знесеня кріпацтва та увільненя селянства, і ніхто тямущий у історії российського знесеня кріпацтва не може твердити, щоб оті вислови були неправдиві. Короткий нарис знесеня кріпацтва покаже се ясно.“

Далї йде просторий історичний виклад про знесенє кріпацтва з ріжними деталями й цитатами, потім подано образ громадської, повітової та висшої адмінїстрації, якій підлягають российські селяни, і на сьому уриваєть ся Остапів брулїон. З устних його оповідань про той процес знаю, що прокураторови тай трибуналови байдуже було до российського кріпацтва, але вони допитували ся про можність соціялїстичної пропаґанди в Галичинї і про вражінє, яке евентуально могла би зробити тут сконфіскована брошура. Розумієть ся, що на се вони не могли одержати нїякої конкретної відповіди, і суд присяжних, перед яким ішла розправа, увільнив

оскаржених, хоча конфіската брошури лишила ся в повній силї. Швидко потім зрештою, в початку 1877 р. сконфісковані були у Львові також ті три брошури Кістки, що були пропущені віденською прокураторією.

Серед галицької суспільности поява тих брошур викликала великий переполох. Москвофільська публїцистика підняла крик про гнилий „західний комунїзм і соціялїзм“, що грозить ся при помочи українського слова розбити Росію. З народовців В. Барвінський добачував у них „неперечний вплив комунїстично-соціялїстичної пропаґанди“ і признав її „між нашим народом яко невідповідну і шкодливу“ між иньшим тому, „що індівідуальний характер нашого народу оказує ть ся противним комунїстичній і соціялїстичній нївеляциї“, а також і тому, „що западний соціялїзм і комунїзм у дотеперішнїй своїй формі не може остояти ся перед лицем науки“ (Правда 1877, стор. 164, 166). Ще дальше пішов другий народовець Д. Таначкевич (Будеволя), доказуючи, „що українські соціялїсти єсть причепи до соціялїстів московських, попхнуті туди российським правлїнєм“ і що „российське правлїнє єсть один-однїсенький мотор соціялїстичного руху між українською молодїжю!“ (Правда 1877, стор. 178—179). Певна річ, автор розумів се так, що в соціялїсти пішла укр. молодїж тому, бо российське правлїнє відбило її від реальної патріотичної працї на ріднім ґрунтї, між иньшим от хоч би памятним маєвим указом 1876 р. Але були й такі, що бачили в ініціяторах виданя российських провокацийних аґентів і стояли на тому, що российський уряд умисно постаравсь про публїкацію соціялїстичних брошурок українською мовою, аби мати за що здусити весь українофільський рух. Иньші не входячи в такі далекі комбінациї твердили просто, що власне брошури видані В. Кісткою були одним із безпосереднїх мотивів виданя того указу, а консервативний польський „Czas“ зовсїм виразно накивував до российського уряду, що супроти Українців заражених соціялїзмом він повинен шукати опори в Поляках, які „brzydzą się socyalizmem“.

І в тїснїйших кругах, що знали, хто криє ся під псевдонїмом В. Кістки, його публїкація зробила не дуже корисне вражінє. Драгоманову не подобалась анї „Парова машина“, в якій він бачив „соціялїстичний балєт“, анї брошура „Про хлїборобство“, в якій за мало було конкретного знаня і яку він пізнїйше взяв ся перероблювати. А вже найбільше він остерігав Остапа перед друкованєм „Правдивого слова хлїбороба“, заповідаючи

на перед, що прокураторія не пропустить сеї брошури і радячи бодай повикидати деякі драстичні уступи. Виїхавши з Київа на добровільну еміґрацію Драгоманов жив тоді в Відні, де мав намір осісти і розпочати видаванє українського журнала. Остапів процес показав йому, що австрійські порядки не дають досить простору для такої свободи слова, яку він уважав потрібною для свойого виданя, і в половині 1876 р. він переїхав у Женеву, запевнивши ся в Остаповім співробітництві при журналї, що мав виходити на швайцарськім ґрунті. З сього співробітництва не вийшло нічого, бо процес 1877—78 р. на довгі літа відібрав Остапови охоту й змогу до наукової праці. От тим то по 1878 році зносини Остапа з Драгомановим хоч ішли ще якийсь час, але були дуже слабі, оживили ся троха в часї, коли Драгоманов був редактором „Вольнаго Слова“, а потім урвали ся на все. Не маючи під рукою ніяких матеріялів для характеристики зносин Остапа з Драгомановим я лишаю сю тему на боцї; може публїкація переписки Д-ва, над якою працює д. Павлик, позволить з часом сказати про них щось конкретне.

І з иньших сторін ішли удари на Терлецького за виданє тих брошурок. Один із його старших товаришів зараз з початком 1876 р. писав йому про них з докором, і Остап роздразнений відповів різким — може одиноким різким листом, який йому довелось написати за житя. „Дорогий мій Друже! — писав він: — Я прочитав Ваш лист і признати ся мушу, що він для мене дуже велика несподїванка. Такого листу від Вас я нїколи не сподївав ся. І я справдї не знаю, що про него подумати. Я єго читав кілька раз, шукав в нім хоть одної серіозної мисли, і не гнївайте ся, що скажу Вашими таки словами, окрім „ґрандіозного тьфу“ на Вас самих нїчого в нім не міг найти. Дуже легко може бути, що я чого небудь не дочитав або не зрозумів, і тодї вибачте менї. Але так, як менї річ тепер показуєть ся, то менї здаєть ся, що Ви починаючи лист хотїли на когось плюнути, що Ви справдї здоровенно замахнулись до сего патріотичного акту, і — плюнули собі самому в лице.

„Можна би сказати, що плювати собі в лице, то річ зовсім непотрібна, що її по крайній мірі не треба було робити при сьвідках; але то би значило „бути неґатором індівідуальної працї“, а я її неґатором бути не хочу.

„Я не знаю, як Ви сей мій лист приймете, але будьте переконані, що я ще анї одного листу не писав з таким тяжким серцем, як сего. Аджеж я був глубоко переконаний, що як би нї склались наші приватні стосунки, ми все таки останемо ся полїтичними приятелями і коли маю ужити сего слова, товаришами, і то щирими і добрими товаришами на полї народньої працї. Писатиж до того товариша в такім тонї, в якім я мушу написати відповідь на Ваш нинїшний лист, се для мене, вірте менї, річ дуже прикра. А не відповісти на него не можна. Зачну від справи, котра обходить безпосередно мене.

„Я думаю, що Ви мене знаєте уже на стільки, що зможете про мене сказати, що я чоловік мислячий і чесний і що мої переконаня тоже добре обдумані і чесні. Колиж я чоловік чесний і коли я полюбив нарід щиро і правдиво, то як ви можете від мене вимагати, щоб я тодї кривив душою, коли на дорозї мого полїтичного житя можу наткнутись на параґрафи карного права? Та я не тілько голову свою — Ви-ж сами кажете, що вона нїчого не варта — але цїлого себе із усьою своєю душею і карієрою покладу „під обух власти“, коли того вимагатиме інтерес справи, котру я бороню. Ідуть і йшли лїпші люди під той обух, то чом же не йти менї? а то тим більше, що як Ви кажете, про мене менче! Коли менче, то чогож Ви такого галасу непотрібного наробили?

„Ви ув-одно кладете нїби то якусь ріжницю між „видавцями“ метеликів і мною. Після моєї думки ріжницї тут абсолютно не можна робити нїякої. Ви знаєте, що метелики сї печатані у Відни і що вони без моєї помочи — жаль, що покищо тільки чисто формальної — не були-б зовсїм печатались, по крайнїй мірі не в Відни. То й не робіть нїякої ріжницї між нами. Я собі заслужив на ту честь і Ви менї того не відбирайте, що менї належить ся.

„Про яке Ви отсе „octroy“ говорите? Кому хто що октроював? Дуже Ви мабуть братчику перепудились того карного права і бодай чи не страх говорить із усього Вашого писання?

„На Ваші погляди на вартість метеликів нїчого менї відповідати. Ви сами дуже добре знаєте, що всьо, що Ви понаписували про них у Вашім листї, що всьо те крайня нісенїтниця. Ви мабуть знаєте, що всї ті метелики, і ті що переведені з великоруського і оріґінальні, писані на підставі Марксових ізслїдовань, і на се вже треба справдї богато тупости, щоб

Марксові ізслїдованя назвати „теоріями поставленими самою тупою із соціяльних фракций.“

„Так само нічого відповідати на то, що нарід гаразд дотепнїще додумавсь свого суду о всїй всячинї, яка в сих книжках назгортана, без мисли поставлена і толку, як нпр. повстає єднаннє на дїло освободження.“ Оця фраза писана дуже незрозуміло, але коли не помиляю ся, то Ви мабуть хотїли сказати, що нарід лїпше знає, як єднатись на дїло освободження, ніж ті українські аґітатори, котрі забирають ся до орґанїзациї соціяльної пропаґанди. Я абсолютно не можу зрозуміти, як Ви щось такого могли подумати і написати. Хибаж галицько-просьвітні дурницї, галицько-попівські товариства тверезости дають Вам право се говорити, і хибаж те, що нарід читає такі дурницї, як моралїзуючі метелики Просьвіти, Науку etc. etc., що він на осліп суне у товариства тверезости, що він віддає свою землю жидам та рустикальним банкам, хибаж се все єсть ознакою, що він додумавсь лучше до того, як брати ся до дїла освободження? Сьміх і сьльози!

„Ви пишете, що видавцї не додумались до такої штуки, як орґанїзація пропаґанди! Ви се кажете!! З відки Ви знаєте, що вони не додумались? Може звідти, що вони до неї додумались не порадившись нї з ким попереду? А Ви, коли орґанїзуєте товариства тверезости*), радитесь із ким попереду? Та Вам же нїхто не перечить орґанїзувати соціяльну пропаґанду в N. Орґанїзуйте її, Ви не так зависимі від власти як я або хто небудь другий, Ви чоловік вольний, ну, то й беріть ся до роботи!

„Поставили аксіому: „будь у нас люди, будуть і книжки“ в спід головою, у верх ногами“, закидаєте Ви видавцям і забуваєте, що вона в Галичинї давно перевернена „в спід головою а у верх ногами“. На що печатають ся популярні галицькі метелики, як не на те, щоб були в Галичинї люди? Чиж єсть лучший спосіб пропаґанди, як книжка? Коли хто що перевернув до гори ногами, то перевернули власне Ви. Аджеж річ ясна, що треба сказати: „будь у нас книжки, будуть і люди“. А як будуть люди, то такі книжки-метелики зійдуть на другий плян, а на перший плян вийдуть люди, а з людьми акція освободження.

---

*) Сє мала бути люта іронїя, бо адресат жив у Галичинї на провінциї, але з орґанїзациєю тов. тверезости не мав нічого спільного. І. Ф.

„І які надії можна мати на раціональне провадженнє діла народнього освободження, коли у нас люди із боязни, щоб не попастись під обух власти, кидають болотом на усіх правдивих і щирих робітників народних! Нарід, котрий має таких оборонців, мусить пропасти! Запоморочений, заполошений і збитий з толку своїм попівством і своїми параґрафовими полїтиками він як пух марно загине. Не залле єго горівка, а залле його уся та мізерія галицька, усї ті народолюбцї галицькі із заячою шкірою і заячим серцем. О, бодай вас усїх із вашим курячим розумом!

„І так, цїлий Ваш лист такий, що я мушу усьою душею запротестувати против него. Або Ви чоловік серіозний, і тодї пишіть по людськи, або Ви плюнули на всї Ваші дотеперішнї переконання, і тодї лучше не пишіть нїчого“.

Я навів увесь той лист як сьвідоцтво настрою, в якім тодї, в лютім 1876 р. знаходив ся Остап. Нам байдуже, до кого він писав оттак та на які арґументи противника відповідав, і ми підчеркнемо лише деякі власні його признаня. Отже поперед усього він ідентіфікує себе в повнї з видавцями брошурок і заявляє повну рішучість іти далї тою „полїтичною“ дорогою, хоч би мав тут положити й голову, не лише карієру. Се чинить велику честь його характерови і ми можемо сказати сьміло, що від 1772 р. се був перший галицький Русин, який поставив справу таким робом. Що правда, розумова оборона занятого Остапом становища й напрямку не видержує критики. Арґумент: „Я чоловік мислячий і чесний, значить і моє дїло добре обдумане й чесне“ — властиво не арґумент, а питанє особистого довіря. Арґумент, що метелики, проти яких виступав приятель — не шкідливі, а навпаки добрі, бо написані „на підставі Марксових ізслїдовань“, зовсїм нестійний. Тільки одна брошурка видана в Віднї, власне „Про правду“, перероблена з російської брошури „Хитрая механика“, була перерібкою працї — не Марксової, але Ляссальової про посереднї податки, та й то з Марксовими дослїдами ся Ляссальова аґітаційна праця не мала нїчого спільного. Щож до иньших віденьських брошурок, то вони, а особливо „Правдиве слово хлїбороба“ та „Парова машина“ далеко більше мали в собі російського наївного народництва та бунтарства, нїж західно-европейського соціялїзму. Не зовсїм справедливо осуджує Терлецький — ідучи тут за слїдами Драгоманова — ті заходи галицької інтелїґенциї, Просьвіти, пропаґанди тверезости, що

силкували ся по довгих десятилїтях повної байдужности хоч сяктак зблизити інтеліґенцію з народом та горнути його до купи. Щож до докору страху та заячого серця, яким кидає Остап на свойого товариша, то хоч і як він був оправданий, але той страх у Галичинї був зовсїм природною появою супроти новости справи та нечуваної доси сьмілости думок пропаґованих у писанях українських соціялїстів. Не минули два роки, а такий самий докір з уст иньшого товариша був кинений на самого Остапа...

V.

В маю 1877 р. приїхав до Львова молодий Поляк, що замельдував ся в готелї як Станїслав Барабаш. Він прибув із Женеви, мав зі собою велику паку книжок переважно росийських, а також рекомендацийні листи від ріжних заграничних революціонерів до ріжних осіб, Поляків і Русинів. Він познайомив ся тут з Б. Лїмановським, польським письменником, що еміґрувавши з Росиї жив у Львові, тут видав пару книжок соціялїстичного змісту (Dwaj komuniści Tomasz Morus i Campanella, Socyologia Augusta Comte'a), далї з Авґустом Скерлем, провідником робітницького товариства „Gwiazda". Пробуваючи два тижнї у Львові Ст. Барабаш бував у робітницьких польських товаствах „Gwiazda" і „Ognisko" (товариство друкарів), але анї книжок привезених із за границї, анї листів адресованих до деяких руських студентів не віддав. Тимчасом львівська полїція, стрівожена звісткою „Czasu" про розширену в східній Галичинї соціялїстичну пропаґанду та звістками львівських польських ґазет про московських аґентів, які буцїм то їздять по краю (тодї йшла війна між Росією й Турцією, і галицькі Поляки бояли ся, щоб росийська армія йдучи поуз галицької границї по дорозї не захопила й Галичину, або бодай не викликала тут „гайдамаччини"), пильнувала кождого приїзжого і від першої хвилї мала на оцї й Барабаша, і скоро тілько він почав готовити ся до від'їзду, зробила у нього ревізію, забрала книжки й листи і арештувала його. На полїциї він признав ся, що не називаєть ся Ст. Барабаш, але Михайло Котурнїцкий, родом із Варшави, був довший час у Швайцариї, але за той час під чужими пашпортами кілька разів їздив до Росиї. Признав також, що він з переконаня соціялїст і займає ся соціялїстичною пропаґандою, але лише в Росиї, не в Галичинї.

Далї признав, що бажав також і серед львівської академічної молодїжи ширити книги та часописи соціялїстичного змісту. Знайдені при нїм листи Драгоманова одержав буцїм то не від нього самого, бо його не знає особисто, а від якогось знайомого в Женеві, і не безпосередно для адресатів-Русинів, із яких не знає нїкого, а для якоїсь третьої особи, якої не хотїв назвати. Се толкованє було неправдиве; при Котурнїцкім знайдено рекомендацийний лист Драгоманова, в якім сей говорить про віддавця: „Сей лист вручить Вам чоловік, якого тутешнї мої приятелї вважають певним. Він належить до кружка российських соціялїстів, а родом Поляк, вихований на российськім письменстві й российській лїтературі“. Переходячи до плянів Котурнїцкого Драгоманов писав там далї: „Тілько тепер разом з иньшими він забирає ся заводити те саме й між Поляками, яким прийдеть ся зачепити також за Галичину і тут розпочати роботу. Тим то вони й нас доторкають ся близше; я тут сказав і йому й иньшим, що поперед усього, коли вони поставлять соціяльне питанє перед Поляками, треба буде покласти й той прінціп: польський соціялїзм у Польщі, руський на Руси, щоб нї в кого не було й тїни сумнїву, немов би вони хотїли поновити Польщу з р. 1772, хоч би й соціялїстичну“.*)

В листах Драгоманова знайдених при Котурнїцкім а призначених для декого з руських студентів унїверситету (в першій лїнії для Ів. Мандичевського та М. Павлика), звичаєм российських конспіраторів були повиписувані не лише численні назви знайомих, але говорило ся також про ріжні пляни й надії Драгоманова, що були в сьмішній діспропорції до сил і здібностий адресатів та до тої роботи, яку вони повинні були робити на разї й поперед усього. І так автор отсих рядків мав їхати по щось до Сигота, познайомити ся там з ґімназіяльною молодїжю, відтам до Мункача, а як би можна, то й до Унґвару; остерігано його при тім, щоб їхав обережно, не мав при собі нїчого такого, що могло-б скомпромітувати, і щоб старав ся приєднувати молодїж. Нї перед тим, нї по тім між Драгомановим і мною не було згадки про таку місію, до якої я зрештою тодї, не обзнайомлений анї з полїтикою анї з історією анї з економією, молодий слухач клясичної фільольоґії, був зовсім нездібний. Іван Мандичевський мав їхати до Київа направити

*) Цитую з акту оскарженя, перекладаючи з польського перекладу.

якесь лихо, якого наробили Кияни. Сей мав бачити ся з тим, той писати до иньшого, між львівськими й віденьськими „приятелями“ мав удержувати ся тіснійший ніж доси звязок і т. и. Сього тілько й треба було поліції. Почали ся домашні ревізиї, спершу у тих львівських Русинів, які були згадані в листах Драгоманова, а далї на підставі знайдених у них хоч би й найневиннійших листів, нотаток або видобутих від них зізнань у всїх їх знайомих, де вони бували, в бюрах, де служили. Се давало матеріял до нових пошукувань і арештів. Перших арештовано Мандичевського, мене, Павлика, теольоґа Заячківського, далї Леоніда Заклинського, Ів. Белея. Побігли телеґрами до Відня. Тут арештовано Богу духа винного Барабаша, що дав був Котурніцкому свій пашпорт для їзди в Росію, і ще одного Поляка Березїнського. Далї по доконаню численних ревізій у Сїчи й її членів арештовано Сїчовиків Остапа й Сельского і привезено (в кайданах!) до Львова.

Тут арештовано ще Лїмановского. Ревізиї були в Просьвітї, Акад. Кружку і Дружнім Лихварі, два чи три рази в гр. кат. духовній семінарії і в кільканацятьох студентів Русинів. На провівциї були ревізиї, скілько знаю, у родичів та свояків арештованих, надто у ріжних людий, що назву пок. Вол. Навроцкого, якому виточено було дісціплїнарне слїдство, у адвоката дра Бучинського в Станїславові, о. Рошкевича в Лолинї, о. Льва Шанковського в Дулїбах, о. Маркевича в Єзуполї, посла Антоневича в Перемишлї, у Льва Василовича нар. учителя в Сапогові, якого за найневиннійшу переписку зо мною прогнано зі служби, і т. д. Числячи за сьвіжої памяти я начислив був звісних менї ревізій зо 50. По галицькій Руси пішов пострах, якого доси не бувало; тілько москвофіли тріумфували і майже пальцями вказували поліції, куди йти і чого шукати. Навіть польські ґазети, неприхильні руським соціялїстам, говорили з обридженєм про ту шпіонську службу львівських москвофілів, а „Dziennik Polski“ (ч. 165) зазначував, що вони дньом наперед знають про кожду нову ревізію й кожде нове арештованє. Матеріялу ніби то доказового нагромаджено на добрий віз; арештованим прийшло ся сидїти й ждати, поки слїдчий судя, один із найглупійших і найлїнивійших урядників львівського суду, Кріґсайзен, не розбереть ся в тім матеріялї. Додайте, що він не вмів читати по руськи, і всї листи та нотатки мусїв перекладати для нього заприсяглий товмач Васілевский, Поляк, якому саме читанє руського письма робило не малї трудности.

Правда, судові власти вже з найповерховнїйшого огляду зібраного матеріялу могли переконати ся, що ніякої фактичної вини за увязненими не було. Декого з увязнених, особливо всїх Поляків крім Котурнїцкого випущено по 1—2 місяцях; деяких Русинів, зовсїм непричасних до Драгоманова, випущено троха пізнїйше. Нарештї скінчило ся слїдство, дня 10 жовтня прокуратор виготовив акт оскарженя, де головним доказовим матеріялом були листи Драгоманова, а головним злочином соціялїстичні переконаня та „niedozwolone stosunki“ з тимже Драгомановим. Випущений ще перед тим на вільну стопу Ів. Мандичевський через свойого адвоката дра Попеля протестував против акту оскарженя до висшого суду. Висший суд зажадав усього матеріялу добутого слїдством, а ми невипущені на вільну стопу сидїли далї в вязниці. В кінці висший суд відкинув зажаленє Мандичевського; тодї випущено на вільну стопу й Павлика, лишились у арештї лише Котурнїцкий, я і Терлецький, сей останнїй не вважаючи на те, що його хороба в тюрмі страшно погіршилась; він у казнї мав нераз 2—3 епілептичні напади на день. Яка була причина тої нелюдської жорстокости держати хорого чоловіка ще три зайві місяцї в арештї, сього нїхто мабуть не зміркує.

Нарештї в половинї січня 1878 р. відбула ся наша розправа. Акт оскарженя починав ся монументальними в своїй апріорности словами: „Wiadomą jest rzeczą, że istnieje propaganda w celach socialistycznych, która szerząc zasady swe w szerokich kołach społeczeństwa, a nie będąc tolerowaną przez rządy, drogami tajnemi, a przedewszystkiem przez zawiązywanie tajnych stowarzyszeń zwolenników dla swych zasad jednać usiłuje. Wedle oznajmienia władz politycznych, wedle treści korespondencyi przytrzymanych u osób podejrzanych o krzewienie zasad socialistycznych zajmuje Michał Petrowicz Dragomanow, były profesor uniwersytetu kijowskiego, obecnie w Genewie przebywający, naczelne stanowisko w zagranicznem stowarzyszeniu socialistów, którego czynność obejmuje ludność małoruską od Dniepru aż po za Karpaty do Węgier; on też jest głównym i jedynym pośrednikiem między ruskimi socyalistami w Ukrainie, a podobnemi w zawiązku będącymi żywiołami ludności ruskiej w Galicyi.“

Тай годї! Анї слова теоретичного анї історичного мотивованя більше. Не знати, що було більше подивляти в тім засновку: чи льоїчну сьміліоть, з якою автор сього акту приняв

як „wiadome“ те, що властиво повинен би був доказати, тобто істноване тайного соціялїстичного товариства українсько-руського з Драгомановим на чолї, чи його бездонну іґноранцію в справах соціялїзму та й те його тверджене, що соціялїзм, не толерований урядами, мусить ширити ся при помочи тайних товариств, висловлене десять лїт по смерти Ляссаля, пять лїт по леґальній соціялїстичній аґітациї Обервіндера в Австрії, в хвилї, коли Бебель і Лїбкнехт давно засїдали в нїмецькім парляментї, а нові вибори завели туди 8 соціяльдемократів, коли нїмецька соціяльна демократія числила вже десятки своїх орґанів, що леґально розходили ся не лише в Нїмеччинї, але і в Австрії. Що до Терлецького читаємо в тім актї дословно ось що: Ostap Terlecki w przesłuchaniu sądowem oświadczył, że jest z przekonania zwolennikiem idei socialistycznej, że zna osobiście Dragomanowa, koresponduje z nim jedynie w sprawach literatury małoruskiej, a co do teoryi socializmu, że zajmuje się tylko propagandą socialistyczną w literaturze, że dotąd pisywał w tej kwestyi, jednak nic jeszcze nie drukował. Terlecki podaje, że wydał we Wiedniu przez niejakiego Kistkę napisane broszury treści czysto socialistycznej: a) Parowa maszyna, b) Pro bidnost', c) Prawda, d) Prawdywe słowo chliboroba do swoich zemlakiw. Za ostatnią broszurę był on przed sądem przysięgłych we Wiedniu o występek § 302 i 305 u. k. oskarżony, został jednak od oskarżenia uwolnionym. Znalezione jednak u przyjaciela jego Feliksa Sielskiego listy Dragomanowa wyświecają dostatecznie, że korrespondencya ta nie teoretyczne poglądy, tylko czynną propagandę miała na celu. Przy rewizyi u Melitona Buczyńskiego w Stanisławowie znaleziony list Andrzeja N. z 10 września 1875 wyjaśnia, że Terlecki już w tym czasie znosząc się z Dragomanowem nie tylko przesiąkł zgubnemi zasadami komunistów, ale że myślał też o ich rozpowszechnieniu między ludem. W tym duchu tłumaczyć należy list niedokończony Terleckiego, list Denisa N. z daty Wiedeń 13 sierpnia 1875, list Kapitana pod datą Kijów 2 marca 1877 do Terleckiego pisany, wedle których Terlecki utrzymuje ożywione a podejrzane stosunki z zagranicą, mianowicie z Kijowem, gdzie ruch socialno-rewolucyjny do wielkich doszedł rozmiarów. Wedle treści listu Włodzimierza Nawrockiego z daty Rzeszów 2 czerwca 1876 starał się Terlecki pozyskać wspomnianego Nawrockiego dla czynnej propagandy socialistycznej. Tak tedy nadmienione tu olicz-

nośći budzą podejrzenie, że i Feliks Sielski i Ostap Terlecki są członkami tajnych stowarzyszeń socialistycznych, że z zagranicznemi towarzystwami tajnemi korespondencyę utrzymują (§ 285, 287 c. d. u. k.) i ostatni członków też do tajnego stowarzyszenia zebrać usiłował!

Отсе й уся species facti! Анї в листах Терлецького, анї в цїлій величезній у слїдстві нагарбаній кореспонденциї не знайшло ся анї одного виразного натяку на якесь тайне товариство — дарма! По прокураторській теориї сам прінціп соціялїзму значить уже товариство, а що, як висловляв ся прокуратор при розправі — тутешня власть нїчого не знає про те товариство, то воно мусить бути тайним. В уяві прокуратора Київ являєть ся страшним огнищем соціяльно-революцийного руху, так як в уяві судиї Кріґсайзена петербурські „Отечественныя записки“ були революцийним журналом, якого редакторів він велїв би повісити. І хоч автор оскарженя сам почував, що фактична основа оскарженя круха і що властиво він оскаржує не за факти,а за „zgubne zasady“, за те, що оскаржений „myślał“, то йому се було байдуже; досить, що все се „budzi podejrzenie“! І даремно Терлецький і иньші оскаржені на розправі, признаючи ся до соціялїзму, толкували леґальність своїх поступків і зносин, даремно доказували, що спільність поглядів ще не значить тайного товариства, так як не творять його всї музиканти в оркестрі, хоч усї грають після однакового такту; даремно вказували на істноване леґальної соціялїстичної преси й аґітациї навіть у Австриї; даремно доказували, що Драгоманов зовсїм не голова товариства, що Київ зовсїм не центр революциї, що пропаґанда соціялїстичних ідей, а суппонована прокуратором „czynna propaganda“ зовсїм не те саме, що соціялїстичні ідеї ширити вільно і т. и. Трибунал, зложений з одного каріериста і трьох духових інвалїдів, станув на становищі прокураторської інтродукциї і признав усїх оскаржених винуватими та позасуджував їх на кари — самі собою невеликі (найвисша кара Котурніцкого була 3 місяцї), та для деяких молодих людий задля їх цівільних наслїдків фатальні. Найменше значіня мали ті кари для Сельського й Мандичевського: оба були люди заможні, надто один медик а другий укінчений правник і будущий адвокат, значить, оба не дбали про урядову службу й пішли далї своєю дорогою. Вибив із колиї засуд Павлика й мене: ми були студенти фільозофиї, числили на педаґоґічну каріеру, а тепер мусїли попрощати ся з нею і добивати ся хлїба на разї журна-

лїстикою. Я, що правда, не покинув університетських студій, але трактував їх уже не як студії для хлїба, а тільки шукав способів поповнити дійсно прогалини свойого зіаня. Та найтяжше потерпів Терлецький. Він, чоловік старший (поверх 35 лїт), зломаний хоробою, втративши свою посаду, при тім без нїякого способу до житя, нездібний навіть до затяжної публїцистичної роботи, а до того маючи на карку значні як на його засоби книгарські довги в Віднї, знайшов ся просто в розпучливім положеню.

Може дехто здивує ся читаючи отсе оповіданє про той перший у Галичинї соціялїстичний процес. Юридично беручи був він цїлковитою неґацією духа й букви закона. Але зрозуміти його можна лише на тлї тогочасних полїтичних відносин Австрії й становища Галичини. Централїстичне, псевдолїберальне мінїстерство Ауерсперґа, тяжко скомпромітоване корупцийними процесами Офенгайма та тзв. „Хабруса“, доживало свойого часу. Заносило ся на зміну системи в Австрії. Чеські посли все ще держались абстіненції і не хотїли йти до віденського парляменту, та вже особистий приятель цїсаря ґр. Тааффе вів з ними таємні переговори, за яку цїну вони готові-б були вернути до парляменту. Поляки також недавно з опозиції перейшли були на урядову сторону за цїну покликаня одного з їх менерів до мінїстерства. Першим таким мінїстром „без теки“ став Земялковский. Галицьким верховодам треба було якого будь способу, аби зміцнити свої впливи в Австрії і свою власть у Галичинї. Кожде народнє зібранє у Львові, всякий хоч і як невинний обяв незалежної думки представлювано як страшну конспірацію і нїколи не занедбувано вказати центральному правительству, що властиво лише польська шляхта в Галичинї являєть ся елементом вповні надійним і здібним до піддержуваня основ держави. Почало ся горячкове шуканє конспіраторів; недавнє польське liberum conspiro знайшло собі противвагу в liberum denuntio польської консервативної преси. Тут наскочила российсько-турецька війна. Российські війська йшли по при австрійську границю, а деякі воєнні знадоби вожено також галицькими зелїзницями до Румунії. Між польськими панами в східній Галичинї пішла чутка, що руські селяни тільки й ждуть приходу российського війська, щоб кинути ся на двори. Переляк був загальний; панська преса домагала ся мобілїзації війська й обсадженя границї, день у день доносила про российських аґентів, що буцїм то обїждждають руські села; жандармерія по

провінциї була в руху, арештуючи кождого підозреного чужинця. Так був арештований російський історик Іловайський і німецький подорожник Остен-Сакен. Та надії на австрійську мобілїзацію не сповняли ся і Dziennik Polski д. 9 червня візвав східногалицьких дідичів, „pozbawionych opieki wobec gospodarowania Moskali“, щоб подумали про способи охорони й орґанїзували ся. Сього було досить для станьчиків, і ось дня 17 липня, того самого дня, коли у Львові почались арештованя соціялїстів, краківський „Czas“ затрубив на алярм, що вся східня Галичина перенята соціялїстичною пропаґандою, проти якої польське обивательство повинно творити комітети безпечности. Намісник ґраф Альфред Потоцкий як стій вирушив у східну Галичину об'їздити повіти, щоб переконати ся про стан краю. Арешти й ревізиї серед Русинів від разу показали консерватистам, против кого звернути вістрє. Шляхтич А. Созаньский із Старого Кобла коло Самбора в меморіялї висланім до львівського суду домагав ся, щоб увязнених Русинів як найшвидше повішати. Та консерватисти вміли лїпше використати сей сам собою маловажний епізод. Зроблено так, щоб ревізій по домах Русинів було як найбільше, щоб книжок та паперів у них забрати як найбільше, і щоб у центральної власти а ще більше в цїсарськім бурґу викликати враженє, що вся галицька Русь підточена соціялїзмом, що всяке розширенє прав руського народа, руського селянства грозить небезпекою державі, церкві, власности, і що одинокою опорою тих сьвятощів є польська шляхта. Ось чому арештованих треба було позасуджувати, ось для чого треба було скомпонувати велике тайне товариство з Драгомановим на чолї, з центрами в Київі, Львові, Віднї та Женеві, товариство, про яке анї перед тим анї по тім нїхто не чув нїчого. Самі Поляки, майстри в конспіраціях та заговорах, сьміяли ся з того концепту, хоча приймали його на віру слів прокуратора. „Pan Dragomanow — писав Dziennik Polski по процесї в ч. 23 з р. 1878 — jest na polu spiskowania prostym dyletantem. Procesy lwowskie wykazały, że w jego robocie niema ani krzty planu i konsekwencyi, że dzisiaj nie wie, co jutro napisze, że jutro odwoła to co dziś napisał“.

Розумієть ся, Драгоманов нїколи не мав претенсиї дорівнювати польським конспіраторам. Цїкаво, що польська часопись не знаходила досить „słów potępienia niesumiennosci genewskiego sportsmena socializmu“, а не пробувала застановити ся над ролею, яку в цїлім тім процесї відіграв польський конспі-

ратор М. Котурніцкий. Ся роля вже тоді була декому неясна. Які були відносини між Котурніцким і Драгомановим, я не знаю; пізнійше в своїх листах до мене Драгоманов про Котурніцкого ніколи не згадував. А Котурніцкий відсидївши 3 місяці, на які був засуджений у Львові, був видалений із границь Австрії з забороною вертати сюди коли будь назад. Та про те вже 1879 р. ми бачили його у Львові, де в ту пору бачив його й комісар поліції, той сам, що арештував його в 1877 р., та про те сим разом його не арештовано. Пізнійше він приїжджав іще кілька разів до Львова, де в 1884 р. видав навіть під псевдонімом „Michałko“ окремою брошурою кілька віршів українською мовою і латинкою, навіяних горячими й дружніми розмовами з одеськими українофілями. На що потрібна була йому ся брошура і куди поділось її видане, яке мабуть зовсім не було пущене в продажу, сього я не знаю. В р. 1885 чи 1886 Котурніцкий уже під новою назвою Borkowski виступає в варшавськім Głosie з просторою статею про польсько-руську кольонїю Адамполь, положену недалеко Скутарі на березї Малої Азії. В тім самім часї він прислав менї з Кракова свою статю „Mickiewicz i Puszkin pod pomnikiem Piotra W.“, що була друкована в Nowej Reformie і відбита окремою брошурою і де протестовано проти угодових поглядів Спасовича. Ще пізнійше я довідав ся, що Котурніцкий-Борковский за порученем котрогось російського мінїстра дістав при якійсь зелїзниці посаду, яку ми назвали-б сінекурою — прочитувати ґазети й закреслювати в них усе, що пишуть про сю зелїзницю та її управу.

VI.

Вийшовши в початку марта 1878 р. з арешту по відсидженю кари (я мусів відсидїти її зараз по розправі, бо хоч менї вільно було рекурсувати, але трибунал не захотів випустити мене на вільну стопу), я застав таку ситуацію: Павлик збирав ся видавати місячну часопись „Громадський Друг“ за підмогою Драгоманова, який на се видане віддав свою часть Уваровської премії, удїленої йому за „Историческія пѣсни малор. народа.“ Я мав стати співробітником сього виданя. Прошений був і Остап, та якось не потягав. Його зрештою в ту пору не було у Львові; зараз по розправі він виїхав до своєї родини в Назірну, відки вернув аж десь у цьвітню або в маю. Побут його

між рідними був важкий, нестерпний; усї надіяли ся від нього підмоги, а тепер він був найбіднїйший із них усіх, круглий пролєтарій. Ми жили пару місяців разом: Павлик, його сестра Анна, Терлецький і я. Часто бувало так, що одного дня ми не знали, що їстимемо другого; з платою за помешканє опізнювали ся часто; та найгірше боліло нас те, що вся руська суспільність з виємком купки молодїжи уникала нас як зачумлених. Ми опинили ся в положеню банїтів викинених із суспільности, і нервове роздразненє відповідне до такого положеня знаходило вираз у нашім журналї, який нумер за нумером конфіскувала прокураторія. Остап держав ся з боку від нашої роботи. Він, о скілько знаю, був противний видаваню журнала так швидко, без доброго приготованя, і ще перед моїм виходом із арешту перечив ся про се з Павликом. Потім, коли журнал таки почав виходити, він обмежав ся на іронїзованю над „масою енерґії", яку вкладали ми в се дїло, а на просьби, щоб і він узяв часть роботи на себе, відповідав іронїчно, що він „стара руїна". Та про те видно було, що безвихідне положенє дуже мучило його. Він працював над чимось у біблїотеках, але ми нїколи не дізнали ся докладно, над чим. З уриваних фраз його та з титулів книжок, із яких він робив виписки (Hartig, Genesis der Revolution in Oesterreich, Czörnig, Oesterreichs Wiedergeburt) я вирозумів, що він з порученя якогось заможного Росіянина робив компіляцію новійшої історії Галичини зі спеціяльним поглядом на індемнїзацію. Для кого була призначена ся робота і що стало ся з нею, не знаю.

Лїтом 1878 р. він зустрів ся якось на улиці з В. Федоровичем, який запросив його до себе до готелю. Після сеї візити Остап вернув значно веселїйший. Федорович радив йому їхати то Відня, записати ся на права, і обіцяв запомогти його на початок грішми. Від тепер Остап чув себе лїпше, жартував, брав участь у розмовах молодїжи, що вечером сходила ся до нашої кватири на третїм поверсї при ул. Кляйнівській. Та до видавництва не хотїв мішати ся; між ним і Павликом був якийсь тихий антаґонїзм. Тілько коли Павлик пішов відсиджувати присуджений йому арешт і я сам пильнував виданя остатньої части нашого орґана, що вийшла пн. „Молот, галицько-українська збірка", я здужав намовити Остапа, щоб він написав розбір книжечки Плятера „Der Wucher in der Bukowina". Се була одинока його праця поміщена в нашім тодішнім виданю. Повість Павлика „Пропащий чоловік", уміщена там, зне-

охотила його зовсім до нього; в виведеній там фіґурі Напуди він добачав карикатурне змальоване свого власного поступуваня в Відні в 1877 році; на скілько у д. Павлика справді була інтенція докорити боязливістю власне Терлецькому і на скілько він мав для сього підставу, не берусь судити.

З кінцем 1878 р. наш маленький кружок розпав ся. Остап виїхав до Відня, де „на старі літа“ записав ся знов на університет на права, хоч як не мав до них охоти; Павлик, засуджений судом присяглих на 6 місяців арешту за поміщене в „Громадськім Друзї“ оповідане „Ребенщукова Тетяна“, виїхав до Женеви, не бажаючи при своїм слабім здоровлю відсиджувати такий довгий час у тюрмі; я лишив ся ще у Львові, видавав „Дрібну бібліотеку“ та з початком 1880 р. був змушений виїхати на село, не маючи ніякого удержаня. Мої зносини з Остапом перервали ся аж до 1883 р. Він не брав участи в видаваній 1881—1882 р. мною й Белеєм часописи „Сьвіт“. Тілько в 1882 р. умістив пару дописей про боротьбу австрійських партій у женевськім „Вольнім Слові“ в пору, коли його редаґував Драгоманов.

В осени 1883 р. повстала думка серед львівської академічної молодіжи видати повний збірник писань пок. В. Навроцького. Мене вибрано редактором того виданя. Я зібрав і впорядкував перший том і порадив комітетови обернути ся до Остапа з просьбою, щоб він написав житєпис свойого покійного приятеля. На вистилїзуваний мною лист відповів Остап листом із 31 жовтня 1883.

„Звістка, що завязав ся комітет для виданя писань Навроцького — писав він — утїшила мене. Робота це дуже розумна і пожиточна. Жаль тільки великий, щосьте рішили убрати його в етимольоґічні шори. Бідний він!

„Що до питаня, в якій ґазеті російській була печатана якась статя Навроцького, то пригадую собі, що одна статя єго про розправу Тарновського „Pогсуе“ напечатана була в Кіевскім Телеґрафі з 1875 чи 1876 року. Цю статю може би не завадило дістати. Окрім того писав він також в тих самих роках звичайні політичні кореспонденції до Одеского Вістника, але це певно будуть кореспонденції менчої ваги, писані лиш для зарібку. Про них може і не конче старати ся, тим більше, що він не підписував ся своїм іменем і тепер би їх тяжко було відшукати.

„Тепер скажу пару слів про рішенє комітету, щоби я написав біоґрафію небіжчика. Я справдї часу майже зовсїм не маю. Подивіть ся лиш, як я жию. Від 6—12 рано учу ся цивільне право, від 4—6 і від 7—10 цивільну процедуру, отже менче більше 10—11 годин на днину. Кваплю ся з ученєм раз для того, що хочу спекати ся раз шкільної кованини, а потому для того, що ледви до нового року маю за що жити. А що потому буде, das wissen die Götter. Кожда година отже, котру відриваю від кованя, відсуває на непевний час мої іспити. А іспити для мене питанє животне. Але з любови для Навроцького, котрий був один із найлюбіщих менї людий, я хочу приймити ся за написанє его біоґрафії. Мушу однак признати ся, що матеріялів до такої працї у мене нема. Що-м мав із кореспонденцій его про ті часи, колисьмо з собою жили, то попропадало при всїляких ревізіях і колотнечах 70-их років. Правда, що я память маю добру і дуже богато памятаю і знаю з тих часів, розуміє ся, лише з того що тичить ся Навроцького яко публичного дїятеля. Приватних його стосунків я знаю дуже мало і то лиш о скілько вони мали звязь з громадським житєм. Це би, розумієть ся, вистарчило для написаня того, що я зачав сего року писати і що-м читав у „Сїчи".*) Це мав би бути образок з житя галицької молодїжи другої половини 60-их років, написаний в формі на половину белєтристичній (вибачте, що-м цев роботов вікрав ся в Ваш спеціяльний фах!). Але для написаня документальної біоґрафії цего за мало. Для того просив бим Вас, коли і далї тримати ся мете тої гадки, щоб я писав житєпись, щобисьте були ласкаві і менї прислали его кореспонденцію та инчі матеріяли, котрі кидають сьвітло на его особу, его становище в руху молодїжи і на розвиток его пере-

---

*) Остап згадує тут про незвісну менї працю, про яку писав менї в листї з 18 цьвітня 1883 ось що: „Яко куріозум подам до Вашої відомости, що я зачав писати — (höret und staunet!) — повість із житя галицької молодїжи з другої половини 60 их років, у котрім я сам брав дуже живу участь, особливо в громадах. Але написавє-м лише 6 глав і урвав-єм, бо тра параґрафи кувати, бодай би вони без носа ходили." Від деяких Сїчовиків, що в ту пору переїздом із Відня були у Львові, я чув, що Остап читав ту свою — не то повість, не то мемуар у Сїчи і річ дуже подобала ся. В паперах, що лишили ся по його смерти, нема анї слїду тої працї. Можливо, що дещо з неї лежить у Віднї між паперами „Сїчи". Чи не відшукав би хто того уривка, який певно варт би був опублїкованя хоч би тілько як сьвідоцтво учасника подій того цікавого часу.

конань. Пришліть їх хоть би для одноразового перечитаня. Я з читанєм справлю ся дуже скоро. Богато мусить мати Бучинський у Станїславові й брат посла Січинського, Андрій Січинський з Перемишля. Від них моглибисьте дістати богато матеріялу. Коли бисьте може припадком знали адресу Андрія Січинського і могли менї її прислати, то я бим сам до него удав ся. Також пришліть і те, що було напечатано в Дїлї „Памяти найлучшого друга“ (Хто се написав? Барвінський?)

„Крім того, і на це кладу великий натиск, будьте ласкаві і напишіть, на коли менче більше мусите мати готову рукопись уже у себе ві Львові? Знаючи ясно і виразно термін, я постараю ся так собі поділити час, щоби і вовк був ситий і коза ціла, т. є, щоби і вивязати ся з милого обовязку для Навроцького і не дуже відривати ся від параґрафів.

„Коли усї цї трудности уладимо, останеть ся ще лиш одна, котра сама собою і не єсть трудність і лиш для мене має вартість — се справа авторського самолюбія. Згоджую ся на написанє біоґрафії лиш на той случай, коли комітет не буде робив в моїм тексті нїяких перемін. Ви знаєте, до кого удаєте ся з предложенєм і як я пишу. Коли-б однакож треба було або дещо скоротити або додати або перемінити, то щоб ті переміни не мож було робити без моєї відомости і без мойого призволеня. Я чоловік не дуже упертий і дам з собою говорити. Алє всеж таки мушу знати, о що буде йти евентуально в перемінах, щобим потому міг зі спокійним сумлїнєм признати ся, що це робота моя, а не чия. Для того напишіть менї про це виразно. Що до правописи, то справдї не знаю, що робити. Тут моє фонетичне сумлїнє страшенно бунтує ся. Ах, бодай вас, ви львівські оппортунїсти і компромісмахери! Та що з вами дїяти! Де нї поступи ся, то все штуркнеш носом о якийсь компроміс. „Гармонїя тай годї!“ На щож було видумувати фонетику, коли її тепер викидаєте з хати, як невигідного приятеля?“

Розумієть ся, комітет дав Остапови запевненє, що його праця буде надруковина в цїлости, а я вислав йому весь зібраний мною рукописний матеріял, в тім числї коло 70 листів самого Навроцького і кількасот листів ріжних людий із 60-их років. Дещо зібрав і сам Остап, головно від д. Танячкевича та дра Бучинського. Розчитавши ся в тім матеріялї він задумав „представити житє й діяльність Навроцького на тлї духового розвою Галичини від 1772 р.“, як писав менї в однім листї.

Не довго гаючись він зараз забрав ся до праці і з початком 1884 р. я на великий мій перестрах одержав здоровий пакет рукопису, яких 8—10 аркушів друку, де оповідане доведено лише до 60-их років, значить, про Навроцького не було ще анї згадки! Не маючи нїчого против такого широкого трактованя справи я просив одначе Остапа вважати на те, що для виданя творів Навроцького невідповідна така моноґрафія, яка по думцї автора заняла би 15—20 аркушів друку, значить, була би більша від самого тому тексту Навроцького. Остап признав рацію моїм увагам, тим більше, що написане другої части працї вимагало більшого часу. Тай так справа біоґрафії проволїкла ся цїлий рік і вийшла не зовсїм вдоволяючо і для нас і для Остапа. Бажаючи зберегти як найбільше матеріялу для своєї широкої працї він зупинив ся на тім, щоб „розірвати Навроцького“ і на передмову до його творів дати лише образ Навроцького як чоловіка, полишаючи Навроцького діяча, письменника і вченого до оброблення в звязку з загальними течіями галицько-руського розвою. Ся коротка біоґрафія була готова аж у вереснї 1884 р. Посилаючи менї рукопис Остап писав д. 1. жовтня т. р. ось що:

„Посилаю обіцяну коротку біоґрафійку Навроцького, в котрій ограничив єм ся виразно лиш на описаню єго приватного житя. Писав її дуже скоро, бо перед самим від'їздом (із села Лючі, де проводив вакації), для того прошу Вас, перечитайте уважно, поправте де треба, абим ся без потреби не виставляв на сьміх. Коли-ж не придасть ся, то викиньте її зовсїм і печатайте яку инчу. Признам ся однакож, що дуже бим рад, аби хоть троха придала ся, бо може бим міг дістати за ню хоть пару крейцарів. Такий-єм тепер бідний, що навіть не знаю, як до Львова заїду. Як бисте могли менї троха грошей постарати чи за цю мазанину, чи в инчий який спосіб, то вже не знаю, чим бим Вам подякував. Ще одно. Колим писав про приватні стосунки Навроцького, все менї ся здавало, що за обширно пишу про них і що я не повинен був про всьо так детально говорити особливе в грошевих справах. Будьте ласкаві, розважте це добре“.

Розумієть ся, що передмову Терлецького надруковано без ніякої зміни. Хоча вона не вдоволяла вимогів повної біоґрафії, та все таки давала стільки нового й цікавого, незвісного пізнїйшому поколїню, що доси лишила ся найлїпшим нарисом житєпису пок. нашого економіста. Роздобули ми й невеличкий

гонорар Остапови за його працю, та найважнійше було те, що перший, широкий її нарис, хоч не війшов у той том, я просив його не закидати, а викінчити, надіючись надрукувати його при іншій нагоді. Я обіцяв ся зі своїх, що правда, дуже скупих заробітків (я тоді як співробітник „Діла“ брав 45 ґульд. місячно та надто заробляв 10—15 ґульд. місячно кореспонденціями до польських ґазет у Варшаві, але се вповні вистарчало менї на житє) давати йому від часу до часу невеличкі причинки до удержаня в Віднї, щоб він не потребував надто квапити ся з екзаменами. Подібні запомоги він одержував, на скілько знаю, від проф. Горбачевського з Праги, від дра Сельського зі Львова тай від Сїчи. І ось розпочата 1883 р. з нечевля, мов через непорозуміне праця про духовий розвій Галичини робить ся від тепер центром думок і заходів Остапових, що забирає весь його вільний час, який йому лишає важка турбота за хліб насущний.

Перший нарис тої праці, на швидку написаний у р. 1883 і 1884 з метою, щоб се була передмова до творів Навроцького, доводив оповіданє аж до кінця 40-их років і обіймав звиш 100 сторін великого 4-to тїсного письма. Ми у Львові читали сей рукопис з великим зацікавленем, але мусїли признати ся в душі, що чим більше вчитували ся в річ, тим се зацікавленє зменшувало ся. Найострійше критикував сей нарис В. Коцовський, який не бачив у нім анї певного пляну, анї ясности, про щó власне хоче говорити автор, анї визисканя звісного, не кажучи вже про вишукуванє нового матеріялу, анї відповідної історичної методи. Все се треба було делїкатно передати Терлецькому, та при тім підносячи добрі боки працї, щоб не то що не знеохотити його і не вразити його хоробливого самолюбя, але ще додати йому охоти до продовжуваня працї і переробленя того, що було вже написане. Се й те я осягнув на стілько, що в р. 1885 Остап з новим запалом узяв ся до працї, якій дав тепер титул „Літературні стремлїня галицьких Русинів від р. 1772—1872“ і яку в сїй другій редакциї довів до кінця 50-их років. Виринули дві причини, що гнали його до поспіху.

При кінцї 1884 р. пок. Ом. Партицький заявив менї, що має намір з р. 1885-им відступити менї на власність заснований ним двотижневник „Зорю“. Надіючись на те я просив Терлецького поквапити ся з роботою, щоб у 1885 р. можна було розпочати друк. Тимчасом Партицький, за намовою д. Ва-

хнянина й иньших народовців, змінив своє слово і передав „Зорю“ на власність товариству ім. Шевченка. І я і Остап зі своєю роботою лишили ся на леді. Яке страшне наслідком сього було його положенє, показує лист його до мене з 15 січня 1885 р. „Після невдачі з Зорею я зовсім упав на дусї — писав він. — Не лиш то, що замкнені нам тепер на довгий час уста, але й то, що через тоту невдачу я прийшов, як Ви догадували ся в Вашім послїднім листї до мене, в незвичайно фатальне матеріяльне положенє. Ледви не ледви я встиг визичити кілька банок позавчера, щоби дати своїй ґаздині à conto її претенсії за сей місяць, а що далї буде, абсолютно не знаю і навіть мислити бою ся про те. Анї вчити ся не можу нїчого, анї писати, анї читати; волочу ся як убитий. Вибачте одже, що в сїм листї перепутаю свої особисті справи з публичними більше може як би слїд. Але я виджу, що для мене відав нема щасливого виходу із мого прикрого положеня, а боючи ся, щобим в якій розпачливій мінутї не допустив ся якого нерозважного кроку і не допровадив до якої катастрофи, котру би потому не мож уже перемінити або направити, хапаю ся як потапаючий брича кождої солімки, котра би мене могла поставити хоть в яке-таке нормальне положенє.

„Тота солімка, то ця моя нещасна робота. Коли вона урве ся, то всьо для мене урве ся. Тому то я би хотїв — вибачте за трівіяльне вираженє — витиснути з неї хоть що небудь, аби хоть на якийсь час протягнути то, що може й не дасть ся протягнути. Певно, що менї би було дуже приємно, як би Сїч її надрукувала, але я-бим хотїв хоть який такий ґрейцар узяти за неї, а Сїч менї цего не годна дати, бо сама капіталів не має. Коли не мож буде инакше, то й це гаразд, що рукопись плїснїти не буде. Але чи не мож би як получити видавництво так, щоб для мене вийшов який зарібок? Чи не мож би її кому продати або на конто її позичити що, або в який инчий спосіб вирвати кількадесять ґульденів, аби хоть зиму перебідувати як, бо що я в тій студени буду робити на селї? Нема там де якого доброго чоловіка, щоби менї міг позичити грошей? Ось половина місяця, а незабавки знов перший надходить. Чи вже справдї для мене нема инчого ратунку, ак з моста та в воду? Ратунок радикальний, але може є ще й инчий який? Ви там з своїми клопотами не маєте спокою, а ту ще й мої не дуже героїчні жалї. — Але що дїяти, може де припадком найдете який спосіб, то добре, а нї, то друге добре.“

Про плян — друкувати Остапову роботу коштом Січи я знав уже перед листом Терлецького: д. 9 січня 1885 р. менї писав про се іменем Січовиків д. Куровець. Цитую тут із його листа що важнійше: „Товариство наше хоче видати своїм накладом працю Остапа Терлецького, що мала печатати ся в „Зорі", котру Ви мали сего року видавати. Та стало ся инакше, а тепер і думки нема, аби ся праця могла в „Зорі" або в який небудь спосіб печатати ся. Поганож було-б, аби ся робота, труд цілого року, в своїм роді монументальна робота мала йти мишам на снїданє. Стануло так: на нас тяжить обовязок, сю роботу нашого товариша й приятеля печатати, тим більше, що ми й так носились з гадкою друкувати альманах. От ми й рішили ся його залишити, а взяти ся до виданя сего. Видавництво се по нашій думцї буде коштувати до 600 зр., а в нас на се такі средства: з каси товариства даємо 50 зр., а 120—150 обіцяємо певно зложити в протягу 3—4 місяців ратами. Се значить, ми можемо на се жертвувати 170—200 зр.; числимо на передплату 150 прим. по 1 зр. 50 кр., значить 225, разом 425; решту хотїли б ми сплачувтти в міру розпродажі книжки". Січовики просили мене полагодити умову з друкарнею і порадити їм, як перевести діло. При кінцї д. Куровець писав: „Остап тепер дуже бідкує, бо правду сказавши не має як жити, все йому порвалось — надії погасли, нї в перед нї в зад. Думав він, як Вам відомо, бути співробітником при „Зорі" та тут що заробляти. — Ми йому дещо помагаємо, та наша поміч дуже нужденна, сьміх і говорити, бо прикро нам самим тут жити.*) Жаль дивити ся на сего чоловіка тепер, в яких він тут обставинах жиє."

Я вказав віденським товаришам иньший вихід із прикрого положеня. У мене був плян видавати нову часопись, якої домагав ся з одного боку Драгоманов, з другого дехто з київських Українців. Маючи власне в ту пору зайвих кількадесять ґульденів зароблених у д. Федоровича, я вислав їх Остапови і обіцяв ся висилати йому й далї по 15 ґульд. місячно до лїтнїх вакацій, з тим, щоб він кінчив свою роботу, а Січовикам радив, щоб з сумою 50 гульд. (бо се була одинока реальна сума, яку вони мали) не хапали ся видавати книжку, що мала би коштувати 600 ґульд., а радше вжили сї гроші на запо-

*) Про „комуністичне" бідоване тодїшнїх Січовиків див. Др. Яр. Ок-ський „Спомини про Остапа Терлецького". Літ.-Наук. Вістн. XX.

могу авторови. Натомісь я обіцяв їм друкувати роботу в своїй часописї, а тодї Січ дешевим коштом може прийти до виданя, роблячи своїм коштом відбитки. Січовики пристали на се. В лютім тогож року я поїхав до Київа, де силкував ся зацікавити українські гурти справою нового видавництва. Доброї волї я знайшов богато, та спроможности мало. На заснованє нового виданя обіцяно було на разї 400 руб. зі слабою надією на дальше. Та я таки зважив ся розпочати виданє, що мало називати ся „Прапор“; воно повинно було розпочати ся ще весною 1885 р. Остап тїшив ся сим почином і взяв ~~ся~~ перероблювати свою працю. „Лист Ваш — писав він менї 12 марта — дуже мене втїшив. І я би зараз таки тої самої днини був Вам вислав рукопись, кобим не мусїв переписувати її зовсїм на чисто. Цю механїчну і убиваючу роботу, від котрої мої нерви аж ходором ходять, я мусїв узяти на себе, бо рукопись через поправки, доповненя і скорочуваня така замазана, що годї її так посилати. Переписуючи я ще раз поправляю, особливо з цензурних зглядів. Коли Стороженка конфіскують*), а тут N. fr. Presse за історичну статю про австрійську полїтику 1800—1810, то щож буде з мойов роботов! В інтересї ґазети лежить, щоб її не конфіскували, для того даю Вам повне право перемінити, що з цеї причини узнаєте за відповідне. Почавши від уступу III я перемінюю слово „шляхта“ на „феодали“, в перших двох главах перемінїть Ви, як і загалом усьо, що буде треба.“ Дня 16 марта він прислав менї перших 48 сторін з увагою: „Старав-єм ся затерти всьо, що пахло хоть би з далека конфіскатою. Поправте що треба в формі, лиш річи не тикайте. Най я буду такий, який-єм є.“

Тимчасом виданє „Прапора“ проволїкалось; дехто з львівських товаришів горячо противив ся новій ґазетї, на піддержку з иньших боків була мала надія. Д. 28 марта писав менї Остап: „Дві недїлї тому вислав я Вам перших 50 сторін моєї роботи; нинї міг бим вислати Вам продовженє її аж до 60-тих років, але сам не знаю, чи висилати, чи нї, і для того пишу до Вас цей лист і прошу Вас дуже, щобисьте менї конечно відповіли.

„Звісток про Вашу ґазету не маю від Вас жадних, анї в Дїлї нїчого про ню нема. За то инчих звісток маю більше, як для мого здоровля потреба. Був тут недавно проф. Волод.

*) Мова тут про конфіскату „Голки“ Стороженка, передрукованого в „Руско-українскій бібліотецї“ Олесницького у Львові.

Шухевич зі Львова, котрий оповідав свому братови, що Ви вже покинули гадку видавати ґазету і приступилисьте до Зорі. А вчера довідую ся з якогось листу писаного десь із села з Галичини до одного тутешного Січовика, що Ви вже зовсім нічого не мете видавати і все було лиш ein schöner Traum. Кілько в тім усім правди, а кілько ні? Прикро мені і болить мене дуже, що Ви мені нічого не пишете в справі, котра мене обходить не з пустої цікавости, а з зовсім инчих причин, про котрі Вам, здаєть ся, не треба говорити. Довідавши ся вчера про цю для мене дуже немилу новину серед самої роботи, серед котрої я і без того завсїгди дуже роздразнений і зірітований, я аж дістав корчі і не знаю, що зо мною далї буде, як Ви і далї мете мовчати.“

Я заспокоїв Остапа як міг, хоч сам переживав тоді важкі хвилї. Видаванє ґазети було відложене на лїто, та в усякім разї я запевнив його, що свойого грошового зобовязаня супроти нього додержу. Він узяв ся далї до роботи. Д. 8 цьвітня він прислав дальшу часть рукопису (стор. 50—148, розд. VI—VIII) з листом, у якім писав: „Не знаю, чи й це оброблене видасть ся Вам ліпшим, як перша редакція. Робив-єм щом міг, але власне для того може-м більше попсував, як поправив. Найбільше бою ся за 50-ті роки. Як єм зачав поправляти та с к о р о ч у в а т и, то з одної глави в 20 сторін зробило ся дві разом в 70 сторін! Хотїв-єм троха докладнїще говорити про ті роки і робота страшно ми розлїзла ся. Сам особисто я з цеї партії моєї роботи найбільше незадоволений, і бабранина в Зорі Галицькій так минї була обридла, що я старав ся чим скорше позбути ся того періоду, від котрого можна зовсїм здуріти і що тому помимо розлїзлости вона все таки, видить ми ся, найгірше оброблена. Але най мене Бог боронить, аби я ще мусїв її раз перерабляти. Кажу вам отверто, що в такім разї мене Кульпарків чекає. Не маєте понятя, як менї писанина обридла і з яким внутренним задоволенєм, що-м уже раз її на якийсь час позбув ся, я її нинї пакую і Вам відсилаю. Не знаю властиво сказати, що минї в оброблен̂ю 50-их років не сподобало ся, але чую, що їм щось бракує, лиш не знаю що. Може випустити цитати лїтератури, поезію і т. д.? Конець дуже поверховний і швидко урваний, але бігме, не міг єм писати більше, так мене млоїло. Не штука то инчим історикам лїтератури, як от Тенови, коли писав історію англ. лїтератури! Там читаючи кождого автора мав окрім того, що комбінував і укладав їх в системи, періоди

і т. и., ще при кождім einen geistigen Genuss. А я бідний! В чім я мав Genuss?

„Для того вибачте, коли зле написаний той період. Я рад був як найлїпше. Дещо зрештою зможу поправити пізнїще, бо переходячи до 60-их років напишу в осібній главі загальний погляд на весь попереднїй період і при тій оказії доповню, що-м тепер занехав зробити. Відраза до писаня, а особливо до поправок, доповнювань така в мене велика, що вже з цеї одної причини не можу брати ся й до поправленя Йосифінського періоду*). І видїти його не хочу і чути про нього не хочу. Pereat! Напишіть в нотцї до того періоду, що реформи Йосифа в Галичинї будуть предметом осібної роботи і для того лиш о стільки про них тут згадую, о скільки після моєї гадки конче потрібно."

Тимчасом мій плян виданя „Прапора" розбив ся. За намовою декого з львівських товаришів, особливо В. Коцовського, я зважив ся зробити ще одну пробу з народовцями і вступив до редакциї Зорі в осени 1885 р., не покидаючи зрештою думки розпочати й власне видавництво. В 1886 р. я навіть опублїкував проєкт місячника „Поступ", до якого конче намовляв мене Драгоманов. Та й сим разом я не зважив ся розпочати виданє; я чув себе занадто одиноким, не міг мати надії хоч би на одного співробітника, що готов би справдї запрягтись до працї потрібної при видавництві, яке зрештою на певно мусїло числити на грошевий дефіціт. При тім-же й мої власні заробітки були мізерні; за редакторство „Зорі" менї плачено 25 ґульд. місячно, тай то по однім роцї мене відправлено навіть без виповідженя. З початком 1887 р. я, недавно оженивши ся, лишив ся зовсїм без зарібку і мусїв шукати місця при польській ґазеті, де й вибув десятилїтню панщину. Ось чому й праця Терлецького лишила ся далї, ще мало не десять лїт у рукописї. Вона була опублікована аж 1894 р. в Житю і Слові т. I. і II.

Уважаю конечним зупинити ся на нїй троха довше, не так задля критикованя її, як радше на те, щоб на нїй, як на головнім творі покійника, виказати характерні прикмети його духового складу, способу трактованя важних питань нашої ми-

---

*) Се була відповідь на мої уваги про початок другої редакциї працї. І. Ф.

нувшини. Поперед усього треба сказати, що те, що було друковане в Житю і Слові в перших чотирьох томах, хоч має один титул і виглядає як одна праця (розділи I—XI), се властиво дві окремі праці, дуже механічно і поверхово звязані одна з одною, але написані в ріжних часах і серед ріжних обставин. Те, що було вміщене в першім річнику Житя і Слова (розд. I—VI), се частина первісної праці Остапової, але вже в третій редакциї, де в чому доповненій, а декуди (мною самим, за Остаповою згодою) скороченій перед друком. Розвій галицько-руських відносин прослїджено тут до 1848 р.

В дальшім рукописї другої редакциї 1848 рокови присьвячений був лиш один маленький розділ. Остап збув той рік легковажною фразою, що есенціонально нового він для Руси не приніс нїчого. Я збив його з сього становища, подіктованого незнанєм матеріялів, тою простою увагою, що той рік приніс руському селянству свободу, а руській інтелїґенції зглядну вільність слова, зібрань, товариств — річи есенціональні й зовсїм нові в руській історії. І ось Остап узяв ся студіювати друковані й рукописні матеріяли до історії 1848 року, достарчені або вказані йому мною. Так повстав розд. VII його праці, поміщений у трьох книжках Ж. і Сл. (т. III, стор. 99—110, 274—285 і 430—451). Оповіданє бурливих львівських подій доведено тут до половини цьвітня, то-б то до патенту, яким знесено панщину. Наткнувши ся на тему знесеня панщини Остап за моєю заохотою взяв ся обробити її основно, використовуючи тзв. теку Країньского в бібл. Оссолїнських, то-б-то збірку документів про панщину та про заходи польської шляхти коло її знесеня в рр. 1841—46. Та сього не досить. Почуваючи поверховість свойого осьвітленя панщинної справи в XVIII в. й пізнїйше до р. 1840 у попереднїх розділах своєї праці Остап вернув ся ще раз до сеї теми. Тут йому стала в пригоді важна книга Ґрінберґа „Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien. Leipzig 1894“, яка дала йому можність критично глянути й на галицькі відносини. Так само міг він тепер покористувати ся деякими важними рукописними матеріялами, які я вказав йому (мемуари Боґданьского в бібл. Оссол.) або сам повіднаходив (Інструкція Ценґлєвича, аґітаційна поема Попеля і т. и.). Так повстала остатня, найважнїйша часть його праці (розділи VIII—XI) в Житю і Слові, передрукована також окремою книжкою пн. „Історія панщини в Галичинї й її зне-

сенє“, часть перша. На жаль, ся історія доведена лише до 1846 року. Житє і Слово по двох роках істнованя упало, тай заробкові обставини не позволили Остапови засїсти ще раз до працї. Правда, дещо виписок до змальованя панщинної справи в 1846 р. він мав, але відчуваючи, що їх булоб за мало, опустив руки. Кінцева-ж частина його первісної працї, де були змальовані „лїтературні стремлїня“ руської інтелїґенциї в часи реакциї 50-их років, так і лишила ся доси не опублїкована. Ми подбаємо про те, щоб вона хоч тепер побачила сьвіт божий.

В Остаповій працї, такій як вона надрукована в Житю і Слові, бачимо отже велику нерівномірність. Одна гл. VII займає майже стільки місця, що всї шість попереднїх, а чотири остатнї глави можна було без нїякої шкоди для цїлости і без нїякої зміни тексту відірвати і видати окремо. Вина сеї нерівномірности між тим, що було в Ж. і Сл. 1894, а тим, що було в 1895, спадає головно на мене — і я не сöромлю ся сього, бо думаю, що власне та друга часть, гл. VII—XI найлїпше й найцїннїйше з усього, що лишило ся нам у письменській спадщинї Терлецького. Що правда, головна її вага й заслуга лежить у богацтві нового й невизисканого доси матеріялу; опанувати той матеріял, доглянути за писаними меморіялами, патентами та скаргами боротьбу суспільних, полїтичних та національних сил і вживати матеріялів для змальованя тих сил і тої боротьби Остап не зумів. Матеріял усе запановував над ним, а там де він силкував ся дати його аналїзу, він давав лише арґументи pro або contra, замісь історичного малюнка — юридичну дебату.

Друкуючи перші роздїли Остапової працї в Житю і Слові я на кождім кроцї дивував ся, як мало автор по таких довголїтнїх приготованях вникнув у суть явищ, як мало прим. конкретного та ясного він подав не то вже про дух Йосифових реформ, але навіть про їх розвій та обсяг, як мало він знав відповідну лїтературу, як мало почував недостачі свойого матеріялу та архівних дослїдів, як мало зумів витягнути хоч би з многоважного рукопису Оссол. 525 і в загалї як мало було в нього того історичного нюху, що за кождим явищем уміє відгадати його мотиви, вміє віднайти матеріял для так їх вияснення. Тепер я бачу, що все те були хиби не його методи й наукового підготованя, як радше вродженого складу його думаня. Він був, так сказати, вроджений ідеалїст. Ідея, думка, льоґічна конструкція, се була головна річ у кождій його науковій чи публїцистичній працї. Вона пов-

ставала в тій таємній глубині його темпераменту, на межі сьвідомого й несьвідомого, де повстають усякі поетичні твори зі сплаву конкретних вражінь, неясних споминів, під горячим подихом глубоких та неясних симпатій і антіпатій. Раз виринувши в його душі ся конструкція робила ся центром його думаня; всякий новий погляд чи новий матеріял він роздивляв не відповідно до його релятивної історичної вартости, а відповідно до того, чи він підпирав, чи захитував його будову. І коли ново знайдений факт не підходив під його конструкцію, він або відмовляв йому значіня, або силкував ся обернути його таким боком, щоб він сяк чи так „надав ся“ йому. Звідси й виходило, що в його історичній праці не самі факти, їх хронольоґічна черга та ґенетичний звязок, а виклад їх значіня та критика їх мотивів і прінціпів стояли на першому місці. З сього погляду Терлецький був учеником німецьких істориків субєктівістів в роді Роттека, Ґервінуса й Шерра, що писали історію не для доходженя історичної правди, а для проповіді демократичних, лїберальних чи республїканських доктрін.

Для Остапа сей склад його ума був великою мукою. Взяти ся до якоїсь нової роботи було йому дуже трудно, бо сотворенє апріорної конструкциї абсорбувало всї його сили, а пізнїйша робота над збиранєм і ґрупованєм матеріялу була вічною трівогою, щоб не приходилось перероблювати те, що вже раз зложило ся в голові, вічною боротьбою з матеріялом, щоб убгати його в проготовані рами. Відси його нехіть до перерібок і нездібність основно поправити працю, якої хиби він сам бачив або хоч відчував. Відси й по викінченю й надрукованю працї в його душі вічна непевність, чи таке або иньше з його міркувань остоїть ся, вічна трівога, щоб хто не винайшов які нові матеріяли, що перевернули би його будову. От тим то хоча він три рази перероблював свою працю, вона все таки в основі зістала ся така самісїнька, як була з разу. Раз сконструувавши свою ідейну будову, він міг одно викинути, иньше вставити, але образ про те не зміняв ся. Характерна з сього погляду редакційна нота, яку він подав на початку своєї працї: „Праця ся написана ще перед 8 роками. Від того часу у нас і за границею повиходило декілька цінних праць, що доторкають ся з ріжних боків тої самої теми, та автор отсеї працї не міг достаточно узглянднити їх здобутків, хоч, звісно, вони не були-б богато вплинули на зміну його остаточних виводів“ (Ж. і Сл. I, 207). Не минув рік, а вже сам Остап найлїпше

показав нестійність тої застороги; узброєний новими фактами й матеріялами він вернув у другій части своєї праці назад до тем, які полегко збув у першій, і показав, що під впливом тих нових матеріялів його висновки можуть і мусять значно змінити ся.

Але сї хиби праці Терлецького, хоч і які важні в очах історика, рівноважили ся в значній части, особливо в очах молодіжи, добрими її прикметами. Молодіж бачила тут першу пробу суцільного змальованя столітнього розвою галицької Руси, пробу вчинену чоловіком новочасним, з европейською осьвітою, переведену не з тїсного конфесийного та церковного становища, як у Гарасевича та Малиновського (не говорячи вже про незугарність їх праць з чисто формального боку), і не з тїсного язиково-національного становища, як у Головацкого та Огоновського, а з далеко ширшим, соціяльно-економічним підкладом, з пильною увагою на економічні та духові інтереси народньої маси і з ненастанним підкреслюванєм конечности тїсного контакту інтелїґенциї з простим народом. Той партійний, публїцистичний характер просьвічував із кождої сторінки Остапової праці; зайвий для історика він був принадний і симпатичний для тої, особливо молодої громади, що привикла вважати Остапа своїм проводирем, проповідником великих і незбутих обовязків кождого інтелїґента супроти робучого люду. Отсе почутє було головним крітерієм, який він прикладав до всїх явищ, усе одно, суспільних, лїтературних чи наукових. Чи докоряючи галицькій інтелїґенциї, що вона замісь радікально поправити економічне й соціяльне положенє народа кормить його палїятивними законами в родї зак. про лихву та про пянство (Молот, стор. 133—134); чи кепкуючи з Ангеловича, що писав по польськи, по нїмецьки й по французьки, лише не по руськи; чи підносячи заслуги „руської трійці“, всюди Остап уживав більш етичного, нїж історичного крітерія. Неприятель опортунїзму та компромісів у приватному й публичному житю він остро осуджував усякі компроміси і в минувшинї, особливо компроміси — як йому здавало ся — зі своїм сумлїнєм. Коли я раз у діскусії запитав його, чи не занадто остро осудив він заходи польських конспіраторів 30-их років, він відповів менї:

— Коли-ж бо я в них не бачу щирости!

В Остаповій праці бачила молодіж надто першу пробу праці робленої в дусї новочасної історіоґрафії, без сухого накопичуваня документів і без календарного нанизаня шабльоно-

вих біографій, як у літературі Огоновського. Тут у-перве на галицькім ґрунті появило ся щось таке, що хоч з далека нагадувало Тенові характеристики (прим. характеристика Зубрицького в недрукованій доси части праці), або Брандесові Hauptströmungen (здаєть ся, що ся книжка була головним літературним взірцем Терлецького і навіть навіяла йому нефортунний титул його праці). В очах тої молодїжи, так як у очах молодого тодї Сїчовика Куровця, се була праця монументальна. І не треба забувати, що вона прим. у порівнаню з „історичним вступом“ Огоновського до його новійшої руської літератури (т. II. стор. 1—186) навіть з погляду на чисто формальне оброблене і на богацтво нових даних та сьвіжих думок стоїть безмірно висше.

VII.

Я не буду розповідати про дальші роки житя Остапового від 1895, про час його судової та адвокатської практики, про його хвилеві матрімонїяльні надії й розчарованя, про його пляни осїсти адвокатом у Заболотові. Все те справи приватні тай я не маю для них нїякого матеріялу. Не маю матеріялу також для схарактеризованя його відносин до радикальної аґітації й її орґанів, у яких він не брав нїякої участи, анї до молодших ґенерацій львівської молодїжи, яка дивила ся на нього з великою повагою й пошаною як на одного з піонерів европейства на галицько-руськім ґрунтї. Я хотів би на закінчене отсього нарису сказати ще дещо до характеристики сього незвичайного чоловіка.

Остап Терлецький — се була натура високо чесна і щира, глубоко пронята почутєм своєї людської гідности, та при тім повна симпатії для всїх слабих, покривджених та гноблених людий.

Для характеристики його чесности й совісности в грошевих справах досить буде навести ось який факт. Десь у половинї 70-их років, перед Остаповим арештованєм, був у Віднї молодий військовий лїкар Павлюх, колишнїй Сїчовик і приятель Терлецького. Він одержав якийсь спадок, значну як на Русина суму 20.000 ґульд., які держав при собі. Та ось одного разу — так оповідав про се сам Терлецький — Павлюх прийшов до нього з заклопотаним видом і попросив його переховати якийсь час ті гроші у себе, додаючи, що має намір віддати їх на українські публичні цїли, а його сїм'я противить ся тому, так

що він боїть ся, щоб у нього не викрали їх. З тими словами він перед Остаповими очима вложив 20 тисячкових банкнотів у коверту, запечатав її й передав без сьвідків Остапови, який і сховав їх у свою скриньку. Павлюх пішов, і кілька неділь не показував ся, аж припадково з ґазети Остап довідав ся, що його приятель збожеволїв і був відставлений до шпиталю. Його божевільство з острої форми перейшло в стан тихого ідіотства, в якому Павлюх незабаром і вмер. За грішми нїхто не допитував ся, бо ніяка родина й не думала стежити за ними, а Павлюхів страх перед обікраденєм був лише обявом його душевної слабости. Та про те Остап, хоч мав устну заяву хорого, що гроші призначені на публичну цїль, зголосив ся з ними до суду. Там урядники аж зачудували ся незвичайній сумлїнности Терлецького і в очи говорили йому: „Hätten Sie das Geld behalten, so hätte kein Hahn danach gekräht“. Розуміеть ся, що гроші пішли на Павлюхову сїм'ю, а декларацію хорого що до її призначеня на публичну цїль полишено без уваги.

Не менше характерний отсей епізод, із якого до моєї відомости дійшов, так сказати, лише кінчик. Я вже згадував про підмогу, якої дізнавав Остап у добрих і в злих часах від Вол. Федоровича. Та ось у початку 1884 р. між ними зайшло якесь непорозумінє. В листї з 14 цьвітня т. р. Остап між иньшим писав менї коротко: „Ясновельножний сердитий на мене, то я звернув йому гроші. Таким способом остав і вовк ситий і коза цїла“. Значить, щоб усунути всяку тїнь своєї залежности і запевнити собі повну свободу особистости супроти своїого доброчинця, Остап анї на хвилю не завагав ся в пору найтяжшого бідованя відіслати йому назад гроші, на яких доси може найбільше висїла його надія — скінчити університет і не вмерти з голоду на віденськім бруку. Додам, що се непорозумінє було зовсїм неглибоке і по якімось часї вирівняло ся; бодай із остатнього часу, з 1901 року маємо між Остаповими паперами два листи Федоровича, навіяні щирою прихильністю до Остапа, а в тих листах говорить ся про якусь працю (переклад якогось рукопису), що зробив Остап для Федоровича і за яку сей посилає йому 200 ґульд. гонорара.

Свої потреби й бажаня Остап привик обмежувати до minimum і то до так малого minimum, що декому моглоб се видатись неправдоподібним. До того привчила його тяжка нужда, яку він переходив довгі роки, та не відучили його від сього й остатнї

роки, коли він фінансово станув сяк-так на ноги. У нього ніколи не було зайвого гроша на який будь люксусовий видаток, бо він, якого так часто в житю його найблизші лишали без помочи, сам дбав про них до остатньої хвилини. Більшу часть своїх заробітків він повертав на удержане двох своїх сестрінців у ґімназиї, а коли з того, що йому лишало ся, здужав ощадити який крайцар, то позволяв собі на одинокий люксус — купити яку нову цікаву книжку, тай то на те, щоб по прочитаню післати її своїм своякам. Чоловік безмежно безпретенсіональний, він мабуть ніколи й не подумав про те, що у нього є якісь заслуги, є талант (він був дуже добрий правник, особливо в цівільнім фаху) і що він міг би пняти ся кудись висше. Він лишав ся на скромнім становищі адвокатського конціпієнта, доповнюючи скупий заробіток канцелярійний ще скупійшим заробітком із такої механічної праці, як перекладане руської Хроніки Наук. Тов. ім. Шевченка на німецьку мову. Налягания проф. Грушевського й мої, щоб узяв ся до наукової праці, кінчив історію панщини або хоч писав рецензиї нових книг близьких до простудіованої ним теми не мали ніякого успіха. Він сумно хитав головою, инколи всьміхав ся іронїчно та все відповідав, що не має коли або що йому годї. Нарештї він узяв ся був зробити розбір книжки Бр. Лозїньского про Ґолуховского, але продержавши книжку у себе пів року звернув її назад, не починавши рецензиї.

Можливо, що я сам, без моєї волї й наміру причинив ся до знеохоченя його. Бачучи, як він з великим зацїкавленєм читав драми Карпенка-Карого, я попросив його написати лїтературну характеристику нашого талановитого драматурґа. Остап згодив ся і ми кілька разів обговорювали з ним ріжні детал͡ї працї. Я раз у раз повторяв з натиском, що нам для Л. Н. Вістника потрібна студія про Карпенка-Карого як письменника і про його драми як лїтературні твори. Остап згоджував ся, обіцював, і нарештї по кількох місяцях приніс менї простору працю: „Українське село в драмах Карпенка Карого.“ Стаття була зложена переважно з виписок із драм, про автора анї слова, а при оцїнцї драм виходило таке, що найслабші, які надавали ся до арґументації Терлецького, виходили найлїпшими, а найлїпші, що не підходили під його ідейну рамку, призначали ся якоюсь зайвиною. А на кінцї висновок: — ось який образ укр. села дає нам Карпенко-Карий у своїх драмах; а на скілько сей образ відповідає живій дійсности, сього

не можемо осудити. Я показав покійникови зовсім анальоґічну статю в „Степу“ про драми Кропивницького і навіть з таким самим висновком. Остап не похопившись, в чім тут сила, почав доказувати, що він статї в „Степу“ перед тим не читав і не бачив. Я мусів толкувати йому, що й не думаю докоряти його пляґіятом, а тілько бачу, що однаково хибна метода веде до однакових хибних висновків, що коли хотїв писати студію про укр. село, повинен був узяти в руки статистичні матеріяли, а драми нї в якім разї не статистика. Покійник дуже був пригноблений тим неуспіхом своєї остатньої письменської проби і від тодї не хотїв більше нїчого писати, відкладаючи се на пізнїйші, лїпші часи. Та йому не було суджено діждати їх. Найлїпшого, чого ми могли надіятись від нього, історії галицького українофільства 60-их років, він так і не написав.

Покійник кілька разів нездужав у остатнїх роках, хоча його давня неприятелька епілєпсія покинула його була ще в Віднї в половинї 80-их років. Історія його остатньої слабости незвичайно характерна. Йому зробив ся на лївому боцї невеличкий абсцес. Своїм звичаєм він завинув його ватою і носив так цїлї 4 недїлї не говорячи про нього нїкому. А асбцес не гоїв ся, але ріс тай ріс, поки дійшов до величини доброї табакерки і Остапови годї було стерпіти болю. Одного вечера в каварнї він зговорив ся про се перед нами. Присутний тут один медик питає його, чи давно се у нього? Остап сказав усьміхаючись.

— Чомуж ви доси нїчого не робили?

— Та по що? Ще готові люди подумати, що я нї про що иньше не дбаю, як лише про своє многоцїнне здоровлє.

За порадою того медика він зараз другого дня удав ся на клїнїку. Абсцес оперовано, але показало ся, що під ним у ребрі кинули ся туберкули. По двох недїлях прийшлось робити нову операцію — виняти половину ребра. Хльороформ ужитий при операції спровадив запаленє легких, а вичерпаний та до крайности знесилений орґанїзм не видержав. Остапа не стало.

Сказано десь, що цівілїзація виростає на могилах, як пшениця на зоранім полю. Благословенні-ж ті могили, бо на них виростає також віра в непропащу силу чесности, любови до людий та працї! Між тими благословенними могилами не забудеть ся й могила Остапа Терлецького.

ПІСЕННІ НОВОТВОРИ
в українсько-руській народній словесности.

подав

Володимир Гнатюк.

I. ВСТУП.

(Кілька слів про повстанє сеї збірки пісень. На скільки оправдані погляди про вимиранє народнїх пісень взагалї? Дещо про форму наших пісень. Головні мотиви в них).

Збираючи в ріжних місцях нашого краю етноґрафічні матеріяли, натрафив я й на кілька новоутворених пісень на тему еміґрациї; дві з тих пісень друкую перший раз понизше, иньші були вже надруковані свого часу в „Етноґр. Збірнику" т. V.

Записавши ті пісні, я був певний, що вони лише перші вістники пісень цїлого нового циклю. І я не завів ся в тій певности. Крім пісень надрукованих у „Етн. Збірнику" почали появляти ся від часу до часу в американській „Свободі" нові пісні, незвісні в нас, на тему еміґрациї і по невеличкім протязї часу дійшли до числа кількох десяток. Тому що „Свобода" взагалї рідке в нас виданє, а науцї воно майже й зовсім чуже, я переписав ті пісні і постановив надрукувати їх тут та звернути тим чином увагу специялїстів на них, чого вони у всякім разї заслугують. Для повноти я втягнув сюди й пісні з „Етн. Збірника" про еміґрацию, і таким чином маємо тут повний цикль звісних досї еміґрацийних пісень.

Еміґрация до Америки відбувала ся в трьох ріжних періодах часу і до трьох окремих країн. Найстарша еміґрация до Сполучених Держав; переважно йшли туди незаможні люди, ви-

находили собі роботу, заробляли трохи гроша й вертали назад до старого краю на господарство. Були одначе й такі, що засмакувавши раз в иньших обставинах, не хотїли вертати і лишали ся на все в Сполучених Державах. У половинї 90-их років минулого столїтя вибухла еміґрация до Бразилїї. Туди йшли вже люди з тим, щоб не вертати нїколи назад. Вони продавали все, що мали, а туди їхали доробляти ся. Показало ся одначе, що при тім не тільки надуживано довіря нашого селянина (прим. намісь на ферми „продавано" його на плянтациї до тяжких невільничих робіт), але що аґенти попхнули його в таке підсоне, де він не міг аклїматизувати ся і скорше чи пізнїйше мусїв загинути. Спинити еміґрацію не можна було, але деякі люди старали ся звернути її в иньший бік, до Канади, де підсоне в приближеню таке саме, як і в Галичинї. Еміґрация звернула ся туди дїйсно і йде ще й доси, хоч і не на такі великі розміри, як перше.

Всї ті моменти знайшли собі вираз у піснях, тому й подїлив я їх на три ґрупи: Піснї про еміґрацию в Сполучених Державах, у Бразилїї й Канадї. Перша ґрупа заступлена найсильнїйше, бо мала час вирости, дві иньші меньші. Що їх число збільшить ся одначе, про се не може бути сумнїву.

Крім сього дістав я кільканацять пісень із Гуцульщини, що також належать до новозложених. Виділивши їх в окрему ґрупу, подаю їх теж понизше. Друковані вони не були нїде.

Всї сї піснї посхоплювані — так сказати — in statu nascendi; не диво проте, що подибуємо в них цїлий ряд ріжних нерівностий і хиб; вони часто кульгаві, подекуди недоладні й недотепні, бо не мали ще часу походити по широких кругах людий та огладитись між ними, ошлїфуватись. Тим то вони в порівнаню з иньшими старшими нашими піснями, особливо лїричними, стоять низше що до артистичного викінченя; за те зміст покриває ті хиби, що на перший погляд можуть нас так разити.

Під кождою піснею подано, хто її записав і від кого. Подекуди зазначено там: зложив той і той. Як розуміти се? Чи справдї зложив пісню той, що видає себе її автором? Трудно сказати сяк або так, бо не маємо на се певних підстав. Не завадить одначе сказати, що присвоєнє авторства якоїсь піснї певній особі не треба брати дословно. Коли якась нова пісня утворить ся, простолюдин почувши її і знаючи, що вона нова, а не знаючи, як широко вона вже відома, любить підшивати ся

під її автора і подавати себе за нього. Про се я переконав ся на пісні про смерть цісаревої Єлисавети. Я дістав коло 10 її варіянтів із ріжних сторін краю, нераз дуже віддалених від себе. Майже під кождим варіянтом було написано: Зложив той і той, там і там. Очевидно, зложити пісню на одну тему кільком людям у ріжних місцях, річ можлива; неможливо одначе, щоб вони зложили її так, аби вона мала однаковий ритм, однакове число стихів, однакові реченя і то на стілько, що в тих 10 варіянтах не можна навіть віднайти двох редакций! Натурально отже, що всї претенденти на її авторство — фальшиві претенденти. Те саме можна припустити й при иньших нових піснях.

Всї пісні безперечно народнього походженя. Одна тільки, надрукована під ч. 45, має характер зложеної письменним чоловіком. Я подаю її не тільки для контрасту з иньшими, але й тому, аби показати, на скільки наші письменні селяни сьвідомі подій, що відбувають ся у краю, та як взорець цїлого ряду иньших подібних пісень, зложених переважно селянами і надрукованих у „Свободї“. До одної пісні під ч. 18, доложено крім того иньшим автором кілька стихів, що я й зазначую на своїм місцї.

По сих увагах формальної натури, перейдім до загальнїйшого. Поява таких численних новозложених пісень змушує ще раз поставити старе питанє: чи справдї вимирають наші пісні?

Сього питаня дотикали ся ріжні наші етноґрафи протягом майже цїлого XIX віка, та дотикали ся тільки поверховно й коротко, обмежуючись на такім або иньшім твердженю, що пісні вимирають або ні, але ніхто не пробував війти глубше в справу й виказати наглядно, які докази промовляють за сим або иньшим поглядом. Вичислювати всї ті згадки на наш погляд зовсім зайва річ, але згадати про деякі важнїйші не буде без користи.

Вже Павловский пишучи свою граматику української мови[1]) згадує у вступі, що він кладе „на бумагу одну слабую тѣнь исчезающаго нарѣчія сего близкаго по сосѣдству со мною народа, сихъ любезныхъ моихъ соотчичей“. Він не згадує вправдї нїчого про пісні, але зазначуючи, що мова вимирає, розтягає своє твердженє й на пісні. Тимчасом наша мова не тільки не

---

[1]) А. Павловскій, Грамматика малор. нарѣчія, Спб. 1818, ст. II.

вимерла, але розвила ся сильно протягом XIX ст. та розвиває ть ся ще й дальше і нинї навіть не прийде нікому на думку припускати серіозно, що їй грозить який небудь загин.

Князь М. Цертелев, перший видавець українських пісень[1]), дивив ся також дуже скептично на те, щоби пісні могли ще істнувати в XIX ст., тому й назвав свою збірку „умирающимъ отголоскомъ гармоніи, слышанной нѣкогда на берегахъ Днѣпровскихъ“ [2]). Погляд сей не прикладав він спеціяльно до українських пісень, але розширював і на росийські. Говорячи („Сѣверный Архивъ“, 1824) про збірку пісень, видану Челяковским, каже там між иньшим ось що: „Намъ Русскимъ, старшимъ потомкамъ Славянъ, стыдно уступить въ любви къ народной славѣ Сербамъ и Богемцамъ, стыдно не заботиться о памятникахъ слова дѣдовъ нашихъ и имѣя еще возможность передать внукамъ и правнукамъ своимъ духъ народной поэзіи, съ каждымъ днемъ болѣе и болѣе умирающій, совершенно не радѣть о немъ“ [3]).

Ще траґічнїйше дивив ся на сю справу иньший видавець українських пісень, Плятон Лукашевич[4]). У передмові до свойого збірника висловляє він між иньшим ось які думки: „Мы имѣемъ уже два собранія украинскихъ пѣсенъ, гг. Срезневскаго и Максимовича. Я спасъ еще нѣсколько народныхъ пѣсней и представляю ихъ въ этомъ собраніи. Вѣроятно, это можетъ быть, послѣднее ихъ изданіе, заимствованное прямо изъ Малороссіи — тамъ народныя пѣсни давнымъ давно уже не существуютъ; всѣ онѣ исключительно замѣнены солдатскими, или великороссійскими пѣснями. Малороссійскій парубокъ за стыдъ себѣ почитаетъ пѣть другія“.... „Проѣзжайте всю Малороссію вдоль и въ поперегъ, и я ручаюсь вамъ, что вы не услышите ни одной національной пѣсни. Изъ десяти парубковъ, едва ли сыщется одинъ, который можетъ вамъ пропѣть „мужицькую писню“ и то какую-небудь женскую. И горе ему, если услышатъ это его товарищи, онъ будетъ осмѣянъ какъ „мужикъ“. Эти мужицкія пѣсни вы можете услышать только гдѣ-нибудь въ уединеніи — въ полѣ, въ лѣсѣ и то въ искаженномъ видѣ.

---

[1]) Пор. його: Опытъ собранія старин. малороссійскихъ пѣсней. СПб. 1819.

[2]) Пор. Грінченко, Этногр. Матеріалы, т. III, ст. XVII.

[3]) А. Пыпинъ, Исторія рус. этнографіи. Т. III, ст. 14.

[4]) Див. його: Малороссійскія и Червонорусскія народныя думы и пѣсни. СПб. 1836.

Новѣйшая, малороссійская, народная муза ничего еще не произвела, кромѣ двухъ или трехъ пѣсенъ о рекрутскихъ наборахъ, которыхъ содержаніе взято также изъ солдатскихъ и имѣютъ великороссійскіе голоса; тоже должно сказать и обо всѣхъ уцѣлѣвшихъ малороссійскихъ пѣсняхъ: всѣ онѣ поются на ладъ „парня и дѣвки“; чрезъ двадцать лѣтъ, мы будемъ отыскивать настоящіе ихъ голоса въ Галиціи или въ Венгріи у Карпато-Руссовъ. Однѣ только свадебныя и другія обрядныя пѣсни уцѣлѣли. И такъ, эти пѣсни, которыя я издаю, есть уже мертвыя для Малороссіянъ. Это только малѣйшіе остатки той чудной пѣсенности ихъ дѣдовъ, которая была удивленіемъ и самихъ хулителей всего Украинскаго; не стану разсуждать объ ихъ достоинствѣ и голосахъ, — скажу только, что я почитаю себя исполнившимъ долгъ свой предъ своею родиною, исторгнувъ изъ забвенія эту южно-русскую народную поэзію у старцевъ, занесшихъ одну ногу въ гробъ“[1]).

До сього погляду Лукашевича докидає д. Пипін деякі свої уваги. „Чудно читати — каже він — такі відзиви збирача українських пісень, які ледви тоді почали появляти ся на сьвіт у нечисленних іще збірниках, та розбужували ентузіязм не лише своїх, але й чужих любителів і критиків своєю красотою і таким богацтвом, якого не могла показати ніяка иньша славянська народність. Належить признати, що автор таки пересолив, говорячи про довершену загибель української народньої пісні; він не вмів лише знайти її, хоч опісля знайшли її иньші збирачі: Костомарів, Куліш, Метлинський, Головацький, Чубинський і ин. При всім тім була одначе велика правда в наріканях Лукашевича: для української пісні наближав ся дійсно вже тоді період упадку, що йшов потім чим дальше, тим скорше. Упадок мусів очевидно почати ся тоді, коли скінчив ся старий український побут, що витворив ту поезію, коли почалось домішуванє до українського житя нового політичного елементу в формі российської військової і цивільної управи, российської школи, мови і звичаїв. Правда, українське село хоронило ще довго старинні останки, що жили не лише між селянами, але і в середнім та дрібнім панськім стані; українське село, описане Гоголем або Далем, берегло очевидно ще богато своєї патріярхальної старовини, але Лукашевич казав правду, що нова українська народня муза не могла вже нічого такого утворити, що могло-б

[1]) А. Пыпинъ, тамже, ст. 140—141.

рівняти ся з її давними творами і переховувати давнину ставало щораз труднійше, бо щезла стара основа народньої творчости, як зрештою щезає і всюди лише в ріжній мірі. Вже тоді в трицятих роках доводилось відшукувати пісні, епічні думи швидко щезали, а численні фальсіфікати, що появили ся в тім часї, були очевидною познакою, що орігінальний епічний матеріял ставав рідкий; перекази не записані завчасу пропадали вже на все і Лукашевич зрозумів се докладно. У збірниках, видаваних пізнійше з найщирійшим бажанем зібрати все, що можна, ми подибуємо вже нераз лише фраґменти — незакінчені пісні, або поплутані, або поскладані з ріжних відривків, незрозумілі варіянти, а нераз якінебудь один-два стихи, що заховали ся з забутої пісні"[1]).

Загин деяких пісень і переказів завважав у своїм часї й П. Куліш[2]); одначе як добрий знавець народньої поезиї і народнїх традиций, обзнайомлений надто зі способом переховуваня їх у народній памяти, він не розтягав того загину поза справжні його границї і обмежав ся тільки на сконстатованю дійсного стану річий.

Далеко инакше висловив ся про се питанє д. Мордовців[3]). Завваживши, що українська пісня подаєть ся перед российською — при нагоді зачутих співів на „вулиці" — і що остання випирає її щораз більше з посеред чисто української людности, ставить він із тої причини такі самі смутні гороскопи для нашої пісні на будуще, як ставив колись П. Лукашевич: „Ось вона, та новина під небом України, про котру я хотів був дещо сказати. Ця нова ява така зважна, що хто його зна, до чого воно дійдеть ся. Сила цієї новини така, що через неї приспаде, може, нашу мову і лїтературу велике лихо та бездолє"[4]).

На скільки сї погляди оправдані, про се висловимо свої думки дальше. На разї наведемо тут цитати з таких авторів, що дотикали ся сього питаня також і приходили до зовсїм инших виводів.

Ось що говорить на сю тему М. Драгоманів: „В остатні часи між вояцькі пісні на Україні де далї, все більше примі-

---

[1]) А. Пыпинъ, Тамже, ст. 141—142.

[2]) Пор. Записки о Южной Руси, т. I, ст. 180—185

[3]) Пор. його статю: „Подъ небомъ Украины" надруковану ще 1884 р в XII кн. „Истор. Вѣстника" і перекладену опісля в 1893 р. у „Зорі".

[4]) Зоря, 1893, ст. 136.

шують ся пісні московські, а найбільше на лївім боці Днїпра; од салдат переймають ці пісні й хлопці так, що иноді можно почути думку, що незабаром українських пісень і не стане, або що навіть уже й тепер на Україні мало співають своїх пісень, а все-б то салдатські, руські. Деякі кажуть, що це й добре, бо українські пісні дуже старосьвітські, що вони вийшли з житя дуже простого, сільського, скотарського та хліборобського, — а руські пісні салдатські, фабричні й ин. виходять із житя новіщого й вищого: з городського та державного, з житя з ширшими потребами й вищими думками й осьвітою.

„Що до того, буцїм то українські пісні, як і мова, щезнуть перед салдатськими та иньшими руськими, то про те, здаєть ся, нїчого боятись; про те говорили ще Павловский в 1818 і Лукашевич в 1836 р. — а все таки в самі послїдні часи не тільки Чубинський з товаришами (в 1869—1871) на правім боці Дніпра, а й Манджура й Яків Новицький (в 1873—76) в Катеринославщинї й Донщинї записали сотнї пісень, щиро українських по мові й серединї їх. У нас єсть перша частина збірки д. А. Шевченка, записаної в однім селї; в нїй 200 пісень і між ними тільки 13 рекрутських, тай з тих половина доволї гарні українські пісні. Щож до того, чи справдї ширші думки й думки вищого новіщого житя несуть в українські села пісні московські, й між ними салдатські — то це можна бачити порівнявши ці пісні з піснями селян українських“[1]).

Дальше переводить Драгоманів таке порівнанє і приходить до висновку, що „старі й нові пісні, котрі українські люде самі склали з свого житя й думок про нього, далеко ближче до нової, вільної европейської осьвіти, ніж пісні московського салдатського й фабричного житя“[2]).

До подібних думок у сїй справі приходить також проф. М. Сумцов при огляді пісень, зібраних Поповским[3]). „Сборникъ г. Поповскаго — каже проф. Сумцов — равно какъ многіе другіе сборники малорусскихъ пѣсенъ новѣйшаго времени . . .

---

[1]) М, Драгоманов, Нові українські пісні про громадські справи, 1881, ст. 81—82.

[2]) Тамже, ст. 82.

[3]) Pieśni ludu ruskiego ze wsi Zalewańszczyzny (Zbiór wiad. do antr. kraj. т. VIII).

въ значительной степени ограничиваетъ общераспространенное мнѣніе о глубокомъ упадкѣ малорусской народной поэзіи"[1]).

Д. Борис Грінченко, видавець одного з найновійших і найбільших збірників пісень з кінця XIX ст., мав у своїх руках 4600 пісень ріжної форми і змісту. Не вважаючи на те, що між ними не було майже дословних повторень друкованих уже пісень, лише їх варіянти, то з огляду на визначену з гори великість книжки, він вибрав тільки недруковані ще ніде пісні, а з варіянтів лише найцікавійші і надрукував разом 1704 чисел, а з варіянтами 1937. Отсї цифри вказують наглядно, на скільки оправдана думка про вимиранє укр. пісень. Тому то й д. Грінченко діткнувшись сього питаня і вказавши на цїлий ряд збірників пісень — Цертелева, Максимовича, Лукашевича, Метлинського, Залєского, Павлї, Кулїша, Костомарова, Головацького, Чубинського, Рудченка, Драгоманова, Новицького, Манжури і ин. — приходить ось до якого висновка: „...Эти „обломки" (пісень) появились предъ нами въ увѣсистыхъ томахъ, наполненныхъ огромнымъ количествомъ народныхъ пѣсенъ. Чтобы понять насколько велико оно — достаточно взглянуть на приложенный къ этой книгѣ (хотя и неполный) библіографическій указатель малорусскаго пѣсеннаго матеріяла и вспомнить, что лишь въ трехъ крупнѣйшихъ сборникахъ Чубинскаго, Головацкаго и Метлинскаго находиться тысячъ десять пѣсенъ. Вопреки всѣмъ опасеніямъ, народная поэзія продолжаетъ жить въ устахъ народа до настоящаго времени и даже пытается пробиваться на новые пути. Издаваемая теперь книга, записи которой, начинаясь съ 30-ихъ годовъ этого столѣтія, доходятъ до настоящаго 1898-го года, является новымъ доказательствомъ этой жизненности народнаго творческаго духа"[2]).

Подібні погляди можемо стежити аж до останнїх днїв. Цїкава з сього приводу замітка надрукована в „Харьковскихъ губ. Вѣдомостяхъ" (ч. 250); автор її, д. Л. С. запевняє, що „українська пісня панує серед фабричних коминів, клубів чорного диму та різких свистків. Знайомі робітники дали йому відомости про те, що у їх співаєть ся, і перше місце між робітницькими піснями займають піснї українські, до тогож зовсїм не попсовані, гарні змістом і формою. Цїкаво, що навіть тепер є серед робітників, сказати-б, фахові співаки, що пильно сте-

---

[1]) Сумцовъ, Соврем. малор. этнографія, Київ, 1897, вип. II, ст. 56.
[2]) Гринченко, Этногр. матеріалы, т. III, ст. XVIII.

жать, аби текст і голос пісень не псували ся. Д. Л. С. цілком певен, що народня пісня не вимре ні від впливу великих міст, ні фабрики та заводи не можуть знищити потягу до своєрідної творчости серед народу"[1]).

Так отже виглядає питанє про вимиранє наших пісень. По чиїм же боці правда і як нам дивити ся на сю справу?

Що пісні взагалі гинуть так само, як і повстають, та що вони не можуть бути вічні, се певне, і про се ніхто не може сумнівати ся. Ми знаємо, що козацькі думи, чумацькі пісні, гайдамацькі, опришківські й багато иньших не витворюють ся вже тепер, а коли їх іще й памятають між народом, а записувачі записують навіть до останніх часів, то всеж їм уже не довге житя, вони засуджені на смерть. Витворювати ся вони не можуть раз, що для того нема відповідного ґрунту і обставин (як пр. можуть повставати козацькі пісні, коли нема самого козацтва?) друге, що народні пісні ніколи не витворюють ся ex post, тільки зараз у тій хвилі, як якась подія відбуваєть ся, або що лише відбула ся і стоїть кождому в сьвіжій памяти. Дальше: пісенний репертуар народній не може також тягнути ся в безконечність, він мусить мати свої границї, поза які не переходить.

З сього боку отже справедливі наріканя тих, що обстоюють за гадкою вимираня пісень. Та зовсім неоправдані наріканя на загальний загин народньої творчости, які ми бачили у деяких авторів, зацитованих висше. Не можна собі навіть представити, щоби така хвиля у міліонового народа могла коли прийти. Доки нарід жиє, доти його житє мусить мати конкретні форми на зверха, які мусять обявляти ся між иньшим і в його народній поезиї. Цілковитий загин народньої поезиї означав би й загин народа.

На те що наша народня творчість не упадає, що вона живе і проявляєть ся на зверхи маємо багато доказів, а деякі важнійші наведемо тут, обмежаючи навіть свій терен виключно на Галичину.

Перейдім XIX ст. і приглянемо ся, чи лишило воно які сліди в народній творчости. Мусимо сказати, що лишило і то навіть значні. Всі важнійші хвилї, які переживав нарід і які впливали на нього яким небудь чином, полишили відгомін у народній творчости. Панщина й її знесенє, рекрутчина, кошутська

[1]) Л. Н. Вістник, кн, XII, 3, ст. 31.

війна, війна пруська й італійська, окупация Босни й Герцоґовини, пропаґанда тверезости, на якої чолї стояв митрополїт Йосиф Сембратович, тїсні роки й неврожай картофлї, смерть цїсаревої Єлисавети — всї подїї відбили ся в народнїх піснях. До сього прилучуєть ся тепер цикль пісень про еміґрацию, подїю, що не могла теж уйти народньої уваги. Се теми загально звісні і то деякі не лише в Галичинї, але й поза її границями. А кілько то пісень витворено в XIX ст., що маючи льокальний кольорит і характер, не ширять ся далеко, хіба в виїмкових випадках і через те не звертають на себе уваги. Перед нами лежить „Гуцульщина“ д. Шухевича, т. III. Такі піснї, як надруковані там: ч. 21, ст. 166; 23—168; 24—170; 1—172; 6—191; 8—193; 9—194; 10—197; 14—201; 28—216; 29—217 і т. д. се все новотвори, по яких деколи ще чути тепле місце (прим. про смерть сина пароха з Жабя). Деякі знов піснї, хоч утворені недавно, не звертають на себе уваги лише через те, що подія, представлена в них, не викликувала нїколи сензациї. Про се можна переконати ся й на деяких гуцульських піснях, друкованих понизше.

Маємо отже в самій Галичинї, в самій поезиї, цїлий ряд пісень, що повстали на певно протягом XIX ст. Та творчість народня не обмежаєть ся на поезиї і коли-б ми докладнїйше розглянули ся, то найшли-б певно ще багато її доказів і деінде.

І ще одно питанє: Чи нова народня творчість стоїть на висотї давнїйшої і покриває своїми продуктами брак забутих пісень? Певно, коли візьмемо прим. думу про бурю на Чорнім Морі і порівнаємо з піснею про бараболю, то скажемо очевидно, що сей новотвір не вмив ся до думи і його нема навіть що порівнувати; але коли візьмемо от хочби еміґрацийні піснї і порівнаємо їх із козацькими піснями з XVIII ст. (виданими Драгомановом), — на скільки дві так ріжнородні матерії можна порівнювати, а при порівнаню завважимо, що еміґрацийні піснї не мали ще часу навіть ошлїфувати ся, в них багато ще хиб, навіть нераз брак риму і ритму через їх молодий вік, то прийдемо до переконаня, що вони не багато уступають козацьким пісням.

Проф. Яґіч рецензуючи недавно величезний збірник російських пісень, виданих проф. Соболєвским (Великор. народ. пѣсни), дїткнув теж злегка сеї матерії, кажучи: „Am Schluss des VII. Bandes tritt Prof. Sobolevskij der weit verbreiteten

Ansicht von dem Verfall der grossrussischen Volksdichtung entgegen (in der Vorrede, auf S. 2, 3). Das mag, was die Quantität betrifft, richtig sein, bezüglich der Qualität musste er jedoch selbst zugeben, „что въ нашемъ сборникѣ пѣсни старыхъ записей вообще выше во всѣхъ отношеніяхъ пѣсенъ новѣйшихъ записей“ (S. 4). Auf das kommt es ja aber an. Denn dass das Volk je aufgeben werde Lieder zu singen, eine solche Depression seiner Gemüthsstimmung wollen wir doch nicht zugeben. Das wäre ja trostlos“[1]).

Іще кілька слів про форму друкованих далї пісень.

Як вказує вже сама мова, пісні сї творені галицькими і угорськими Русинами, і останнїх далеко більше. Відповідно отже до того, хто їх витворював, вони мають сяку або таку форму. Пісні, зложені Галичанами, мають майже виключно коломийковий стих (14-ти складовий); пісні, зложені угорськими Русинами, мають переважно 12-ти складовий стих (як польський краковяк). Маємо одначе між ними й иньші форми: 10-ти складовий стих (прим. ч. 16), 11-ти складовий (прим. ч. 5, 8), мішаний — 13-ти і 14-ти складовий (прим. ч. 10), чистий 14-ти складовий (прим. ч. 25), 15-ти складовий (прим. ч. 15) і деякі иньші комбінациї. Як на невеличке число пісень — форма досить ріжнородна; монотонні і то аж занадто лише галицькі пісні (гуцульські) та утворені Галичанами. Чому воно так, полишаємо на разї без відповіди, бо до сього треба-б перевести окрему студію, яка не стоїть у звязи з вибраною тут темою.

Иньше, що вдаряє в очи при перегляді наших пісень, се факт, що в них подибуємо поодинокі куплети з давно знаних уже пісень, або куплети, що хоч може й новоутворені, але повтаряють ся без потреби в кількох піснях.

Наведемо кілька таких прикладів.

В ч. 51 маємо куплет:

Ей кувала зазулечка на нути, на нути,
Ужеж би нам бідувати, гараздів не чюти.

Перший стих сього куплета повтаряєть ся в ріжних піснях, як ось:

Ей кувала зазулиця на нути, на нути,
Бувай, мила, здоровенька, бо я йду в рекрути.
і т. д.

---

1) Archiv f. sl. Philologie, т. XXIV, ст. 625.

В ч. 58 маємо такий куплет:

А калинка біло цвите, а черьвоно родит,
Та бо вна ше діда клине, дідови догонит.

Перший стих сього куплета подибуєть ся також у богатьох піснях із ріжними відмінами, відповідно до потреб риму та ритму.

В ч. 32 маємо куплет:

Бувай нам здорова, любая Україно,
Там том тя опустив, рідная хатино.

Перший стих сього куплета винятий зі звісної в Галичині (не народньої) пісні, де він приходить у такій звязи:

Вже бубен кличе, треба вставати,
Вже час до бою, треба ся пращати.
Бувай здорова, люба Україно,
Не плач за мною молода дівчино.

Сей самий стих повтаряєть ся також у ч. 35 з невеличкою зміною.

В ч. 35 маємо куплет:

Як сонце западе, зоронька затліє,
То так нам камратям аж серденько млїє!

Перший стих сього куплета винятий теж із ненародньої пісні, де він приходить ось у якій звязи:

Як сонце западе, зоронька затліє
Тогда казалась, прийдеш.
Зоронькі сіяють, тебе виглядають
Чомуж, ах чомуж ти не йдеш.

Таких прикладів можнаб вибрати і навести ще більше, але вистане й сих.

Куплетів другого рода маємо також досить багато.

В ч. 10 і 11 повторяєть ся їх аж кілька майже зовсїм дословно, хоч обох пісень не можна вважати варіянтами. — Пісня ч. 22 майже ціла приходить у пісні ч. 24. — Поодинокі куплети пісні ч. 26 подибуємо в пісні ч. 27; ч. 32 в ч. 35 і т. д. Та все між нашими піснями не подибуємо такого вирода, про якого говорить д. Грінченко[1]). Він наводить там

[1]) Этнограф. Матер. т. Ш, ст. XX—XXI.

пісню, зложену з 19 стихів. По докладнім порівнаню її з иньшими показало ся, що з 19 її стихів 14 подибуєть ся окремими парами аж у 19 ріжних піснях! Коли-б переведено докладнійше її аналїзу, то певно показало-б ся, що й ті 5 стихів, які полишили ся, найшлись би десь між иньшими піснями.

Пригляньмо ся тепер головним мотивам пісень.

Належить признати, що відповідно до невеликого числа пісень, мотивів у нас богато і дуже ріжнородних, та що порушені в них найживійші питаня, які інтересують як небудь сучасного члена нашої суспільности в найнизшій і найбільше пригнетеній верстві. Возьмім поперед пісні про еміґрацию.

Коли перейдемо їх поодиноко, то знайдемо в них відгуки всїх важнійших подій з житя еміґрантів почавши від хвилї постанови виїзду, а скінчивши на повороті еміґранта до краю — коли його еміґрация була часова — або на житю по фермах — коли еміґрация була безповоротна. Зачнїм від причин еміґрациї.

Між причинами еміґрациї найбільший притиск кладуть пісні на дві річи: на економічний та полїтично-національний утиск селян із боку тих, що мають у своїх руках власть і силу в старім краю, себ то на Поляків та Жидів. Сї мотиви повтаряють ся найчастїйше, оброблені найширше і навіяні на скрізь ненавистю до гнобителїв. Бачимо в піснях згадки про брак землї, про лихву, про податки та ріжні драчки, брак зарібків, про полїтичну деморалїзацию, переслїдуваня старостів, про безправно переводжені вибори і т. и. З другого боку бачимо в піснях надію на більшу волю за морем, особливо полїтичну, на красші зарібки, на „ґрунта, лїси, гори й скали“, які там дають зовсїм або майже безплатно і взагалї на красшу будучність.

Подекуди як мотив еміґрациї виступає піддурене селян аґентами, які представляли заморську землю мало що не раєм; певно, що й сей мотив відіграв свою ролю, але він лише довершував міру невдоволеня мас, бо й найхитрійший аґент не вдіє нїчого там, де до еміґрациї нема податного ґрунту. Найславнїйший аґент Сільвіо Нодарі, що перепустив через свої руки тисячі наших еміґрантів, визискуючи їх при тім безсовісно, увіковічнений також раз на все в окремій пісні, яку я й назвав його іменем.

Йдучи дальше за змістом і мотивами пісень, бачимо в них, як еміґрант приготовляєть ся до подорожі, а приготовившись вибираєть ся на зелїзницю. Коли він їде тільки на заробітки, то звичайно жінку полишає дома; вона стараєть ся не пустити

його не лиш тому, що не знати, яка доля його подибле в чужині, але й тому:

„Бо велика драга, кельчик (кошт) превеликий“,

який на її думку не оплатить ся. Коли еміґрант вибираєть ся з родиною, тодї сей епізод відпадає, бо хиба віритель затримував би його, се одначе не можливе, бо еміґрант не дістане пашпорту, доки не позалагоджує всїх своїх рахунків у краю.

Поборовши всякі перепони, еміґрант прощаєть ся з родиною, сусїдами, знайомими, рідним селом, сїдає на зелїзницю й їде. Переїхавши границю, прощаєть ся з рідним краєм, за яким він вічно буде тужити, хоч примушений його покидати. Він їде до моря, сїдає на корабель і по довгій дорозї прибуває до пристани вже в новім сьвітї. І краї й люди, яких бачить дорогою, не уходять його уваги, і він дає їй вираз у піснї. Та найсильнїйше вражінє робить на нього море, якому присьвячені окремі епізоди в піснях. Особливо неприємно вражають його корабельні похорони, і він просить Бога й сьвятих, аби не дали йому на мори пропадати та довели щасливо до суші.

Все те можна приложити до всїх еміґрантів без виїмки; дальше розпадають ся піснї на дві ґрупи: одні говорять про побут еміґрантів на фермах, другі про робітників, найчастїйше ямарів.

З першої ґрупи дійшло мало пісень до нашої відомости і на їх підставі не можна собі виробити повного образу житя фермерів. Бачимо лише, що їх часто оциганювано, що замісь доброї землї, вони діставали лиху, тай то десь за сьвітами; що праця там гірка а непоплатна, бо треба дуже великого накладу працї, аби хоч як так доробити ся. Сильними красками малюєть ся в піснях туга за рідним старим краєм, за ріднею й знайомими, за церквою, словом за всїм, із чим зжив ся еміґрант змалку, а за морем мусїв розстати ся. Та подибують ся натяки, хоч і несьмілі, на красшу будучність, яка при невпиннїй працї жде еміґрантів.

В другій ґрупі маємо ширше оброблений побут еміґрантів. Ми бачимо, як їх витають Анґлїчани, надїючись із них добрих робітників, як еміґранти шукають роботи, що часто приходить ся не легко, як вони вкінцї забирають ся до роботи. Тут знов тема розгалужуєть ся: по однім боцї представлений робітник, що вправдї працює тяжко, та за те по роботї він безжурний,

бо йому „в поли не гние“, драчки з нього не тягне ніхто, він наість ся добре, напєть ся, забавить ся, а попри те ще й укладає якийсь гріш. По другім боці представлена робота в „майнах“. Що робітникови по грошах, коли він наробить ся як віл, а попри те ще й назбиткують ся над ним нераз як над зьвіриною. А скілько разів заглядає він в очи смерти, скілько буває в копальнях каліцтва, а скілько й смертних випадків. Та про те наставники нераз грозять іще робітникам віддаленєм, хоч остаточно не було-б за чим так і жалувати супроти теперішнїх часів, що йдуть до гіршого, а не до ліпшого для робітника.

Полїтичне житє, вправдї слабо, але все таки зазначуєть ся в піснї уложеній з нагоди вибору нового президента.

Любовні теми, хоч старі як сьвіт, гомонять також і в еміґрацийних піснях, розумієть ся приладжені до обставин. Жінка грозить чоловікови за невідповідне поступованє, коли він спроневірюєть ся їй, полишеній у старім краю, або спроневірюєть ся й вона йому не лише пропускаючи з любасами гроші, прислані чоловіком, але й приплоджуючи йому з ними дітий на рахунок чоловіка. Та трафляєть ся, що й місцева любаска зраджує робітника й пропускає його гроші з иньшими, милїйшими від нього.

Настає вкінци пора, коли робітникови випадає вертати до дому. Він рад би вернути як найскорше, та згадка про море, яке він уже раз перепливав, наповнює його таким самим страхом як тодї, коли він перший раз вибирав ся на нього. Він зволікає, доки може, та поборовши вкінцї відразу, вертає. По дорозї довідуєть ся він про деякі новини, часто неприємні, прим. що мати вмерла. Від знайомого, що був теж колись в Америцї, довідуєть ся надто, що в старім краю не видно зміни до лїпшого, через те й він волить їхати назад до Америки. Що більше, він чує навіть, що Австро-Угорщина розлїтаєть ся, що Москаль забрав уже велику частину краю, а забере певно й більше, а все те лиш тому, що найкрасші леґінї виеміґрували і нема кому боронити держави. При таких вістках дістаєть ся робітник до дому і на тім кінчить ся наш перегляд важнїйших мотивів еміґрацийних пісень.

Переходячи до другого відділу пісень, до гуцульських, зазначимо, що й їх більшість представляє теперішнїй побут Гуцулів, а лише незначне число можна б по части приложити до давнїйших часів, хоч спосіб представленя і в тім разї новий.

Переглядаючи їх по черзї, бачимо, що найважнїйший мотив у них — се також економічні відносини і то незвичайно при-

крі. З давних гуцульських богачів блимають лише де-не-де ще недобитки, а головна маса — се просто жебраки. І хоч і тут пісня приписує головну вину за зубожене селян панам та Жидам, то значну її часть звалює й на них самих, а головно на пянство. Через се попродали Гуцули свої статки почавши від розлогих полонин, лїсів та царинок, а скінчивши на виробах, що служили колись для прикраси чи то сьвітлиць та хоромів, чи осіб... Які при тім діяли ся надужитя, того з пісень не видно, але устні оповіданя, що ходять між Гуцулами на ту тему і представляють конкретні факти надужить, зібрані разом і опублїковані, дали б інтелїґентному читачеви таку лектуру, від якої ставало б йому волосе на голові. З тої лектури лише можна б також зрозуміти їх ненависть до гуцульських вsymskuvachів, в першій лїнії Жидів, що опутали гуцульське племя своїми сітями.

Одиниці пізнають уже, що в пянстві погибель селянства; вони раді-б, що-б воно загирило ся, але дороги до його викоріненя не знають. Вправдї є закон про пянство:

Ой по трішки би горівки, брате, віпивати,
Бо вже так нам засудили в Відни депутати.

Або:

Війшла, брате, нова мода тай нова устава,
Що вже тепер горівочька гостро заказана!

Та щож, у тім законї стілько фірточок, що він не може запобігти лиху. Надто хто не пє острих напитків, то пє пиво, а воно так само приводить до біди. Поволеньки одначе починає пробивати ся аґітация за здержливістю від напитків:

Ану лишім, господарі, всї горівку пити,
Аж тоди мут Жидиньита дрантаві ходити.

Чи вона поведеть ся, особливо при незміненю теперішнїх економічних відносин, се иньша річ, але що може принести селянству деякі користи, се певне.

Невідрадне економічне положенє Гуцулів само викликує у старших, що тямлять лїпші часи, порівнанє з давнїйшими, коли то кождий Гуцул був собі пан, майже незалежний від нікого, володів величезним майном та не дбав нї про чию ласку. І те порівнанє наводить невеселі згадки, бо з колишнїх юнаків поробили ся лише діди. Декому одначе починають роз-

кривати ся очи, починають бачити, що земля — „ґрунт“ та бажали-б повернути до тої „давнини“:

Ей просім ми, брате, Бога, Бог ме помагати,
Бо зачьила руска віра ґрунта купувати.

Між причинами лихого економічного положеня подає пісня й сю, що Гуцули молодо женять ся, не привчившись уперед добре ґаздувати, та через те руйнують ся так, що потім не остаєть ся їм нічого більше, як іти в найми:

Єк займив Жид худобину, нема шо й робити,
Коби ми си ґазда трафив, йшов бис си наймити,

а жінку — „біда бери жінку“, що йому по ній? Та нам видаєть ся сей мотив за мало оправданий і його певно можна-б було приложити хіба до деяких нечисленних одиниць, але не до загалу.

Безвихідне положенє примушує й Гуцула еміґрувати, але він еміґрує не далеко та не на все, лише на коротший час на заробітки, на Буковину та Молдавію, де надієть ся ліпшого гаразду:

Я казалаж молодичька молоденька с ночьи,
Шо шьи туда є гаразди волоскім боці...

Між піснями бачимо пару мотивів на військові теми. Парубок женить ся, аби через те увільнити ся від служби, хоч се не придаєть ся ні на що, бо закон увільняє лиш таких, на яких голові лежить удержанє безпомічної родини. Не згадуєть ся одначе про те, що той самий закон забороняє женити ся перед бранкою. Звідки отже в пісні перша можливість?

Другий мотив указує на наслідки військової служби по селах: через вояків по селах більше дівчат ніж парубків, через те й не залежить останнім на довершуваню приречень, складаних дівчатам перед військовою службою. Вони волять усе молодших...

Любовних мотивів очевидно не може й тут бракувати, і відповідно до иньших їх є навіть дуже значний процент. Між ними маємо згадки про розповсюднений між Гуцулами звичай мати жонатим та замужним своїх любасок та любасів. А що такі перелюби не доводять до нічого доброго — особливо любаски ведуть перед у всяких інтриґах проти своїх ривальок — на се вказують численні процеси за бійки, убійства, сварні

і т. и. Подружє молодого зі старою, старого з молодою, парубка з удовою, діда з бабою — се здавна звісні мотиви і над ними нема що задержуватись. Та все представленє цікаве саме собою, тому й сї пісні звертають на себе увагу.

Отсе найважнїйші мотиви пісень, наведених дальше. З якого боку ми не брали б їх та не аналїзували, то все прийдемо до висновку, що вони приносять багато нового, нетиканого ще нашою народньою поезиєю досї, а се запевняє їм певне місце в нашій фольклїорній лїтературі і надасть їм не мале значінє, особливо коли записи в тім напрямі збільшать ся значнїйше, чого можна на певно надїятись.

Що до мови пісень, завважу лише тільки, що в піснях, витворених угорськими Русинами, є на мою думку фонетичні недокладности і деякі помилки; я не брав ся одначе їх поправляти, бо не знаю, чи ті помилки походять від записувачів пісень, переважно робітників, отже таких людий, що зважають на зміст пісні, але не на її зверхню сторону — чи від редакциї, що друковані пісні певно поправляла, чи може вкінци говор наслїдком зіткненя ріжних диялєктів дійсно вийшов такий мішаний. Ті помилки зобачить одначе легко кождий. Мова в піснях, утворених галицькими Русинами, передана взагалї досить добре.

II. ТЕКСТИ.

1. Пісні про еміґрацию.

А. СПОЛУЧЕНІ ДЕРЖАВИ.

1. Жінка не пускає чоловіка до Америки.

Сїдай, мила, сїдай до того ваґона,
Уж ти подякую, моя люба жона.
Не плач, мила, не плач, вже ми не розгвариш,
Ти лем ся сама збер, то мя випровадиш.
То мя випровадиш на остатне дипо,
Там ти подякую, моя люба жінко.
На остатнім дипі вже дзвінки відбили,
А мою женоньку слезоньки омили:
Не ходь, мужу, не ходь до той Америки,
Бо велика драга, кельчик[1]) превеликий!

Свобода. Ч. 48. 1900. — Зап. В. Гришко в Northampton, Pa.

2. Подорож до Америки.

Там далеко за водою славний край розлогий,
Тамки ідуть люди многі, богаті й убогі.
Оден їде заробляти, другий панувати,
А декотрий мусить часом житє змарнувати.
Уже сорок рік і другий почав ся минати,
Захотїлось менї дуже Америку знати.
Я покинув рідну землю і свою хатину,
Рідних братів, сестру рідну, всю свою родину.
Коли жінка в ту дорогу мене виряджала,
Покотились сльози з жалю, гірко заплакала.
Коли прийшов на колію, мав єм від'їзджати,
Були шваґри і знакомі, взяли мя прощати.
Прощав і я, але в дусї, всю свою країну,
Рідне село, рідну хату і всюю родину.
Прости, отче, прощай ненько і всяя родино,
Прощай, жінко наймилїйша і мала дитино!

---

[1]) Видаток, кошт.

Приїхав я до границї, взяв єм ся питати:
Були Нїмцї і Мадяри, були і Кравати.
Там найшли ся вже аґенти людий відсилати,
А до мене прийшов аґент, зачав ся питати:
Чи ти маєш вже шифкарту, чи тра тобі дати?
Ми аґенти із Гамбурку людий відставляти.
Положив я двайцять корон і шифкарту дали,
Посадили до ваґона і дальше пігнали.
Приїхав я до Гамбурку а в суботу рано,
Вже не чути руськой мови, вже менї погано.
А в недїлю дуже рано взяли ся збирати
До відходу і на воду, на шифу сїдати.
Коли люди посїдали, шиф зачав рухати,
Вийшла банда ізо шифи і зачала грати.
Я поглянув на ту воду, зачав розмишляти,
Банда втихла, шиф загудів, землї не видати.
Поглянув я ще на воду — просторонь широка:
Як далеко вна займає і як за глубока?
Доки море ще не грало, то було байдуже,
А як стали вітри дути — тепер прощай, друже!
Зачав шиф ся колисати і море ревіти...
Я погадав, щом покинув дуже дрібні дїти,
Десь пропала вся надїя, заплакали очи,
Голова ся розболїла серед темной ночи.
То було вже на день пятий, пятниця казали,
Як невісту ще молоду матрози таскали,
Котра вмерла на тій шифі; пустили на воду,
Так як у нас на цминтари пускають до гробу;
Привязали тяжкий камінь, як її пускали,
Але филї вже на мори поволїйше грали.
На суботу стало море поволїйше грати,
А я зачав іще гірше в хоробу впадати.
А в недїлю зачав знов ся той шиф колисати,
А я заслаб і на ноги вже не можу стати.
В понедїлок дуже рано я з лїшка зірвав ся
І розглянув ся по шифі і трохи злякав ся:
То два трупи знов понесли в понедїлок рано,
А я хорий небезпечно — от буде погано...
А ві второк дуже рано почало свитати,
Я поглянув знов на воду — землї не видати.
А в середу дуже рано почав вітер віти,

Я поглянув, взяли птиці по морю летіти.
По полудни я поглянув — і щож там видати?
А то судна з рибаками почали вганяти.
В четвер рано я встав з ліжка, Богу помолив ся,
Вийшов на верх і на воду знову подивив ся,
Но берегів не видати; в долину пустив ся...
Настав ранок, засвитало, пятниця казали,
Верхи домів з Америки уже виглядали.
По полудни Америку вже можна пізнати,
Доми страшно там високі, то можна сказати.
А з пятниці на суботу ми ще почували,
До схід сонця до виходу всїсьмо ся збирали.
До якогось „кастинґарду“ нас там всїх забрали,
Де доктори поєдинчо в очи заглядали;
Котрий здоров, має адрес — піти му казали...
Прийшла черга і на мене; він мене питає:
Маєш адрес? Маєш гроші? — Тих ся випускає.
Слава-ж тобі, Христе Боже, за дар превеликий,
Щось щасливо запровадив до той Америки.
І так мене випустили і так ся блукаю,
Де ся спиню при роботї — сам того не знаю.

Свобода. Ч. 22. 1902. Написав Юстин Гурин, зі Староміщини, Скалатського пов.

3. Привитанє в Америцї.

А кой ми в Гамбурку на шифу сїдали,
То нам наши власи калапи двигали.
А як ми з Гамбурку до Анґлїї пришли,
Анґлицки панове на чудо к нам пришли.
А як ми в Ню Йорку зо шифи сходжали,
То нас америцки панове витали:
Витайте, Унґаре, зо старого края,
Чом-сте не привели ту свого цисаря?
Панове, панове, шак ми го не знаме,
Бо ми од цисаря далеко биваме.

Свобода. Ч. 8. 1901. Записав Д. Ванько, Ansonia, Conn.

4. Вишукуванє роботи.

Тота Америка прегрозньę велика!
Цо сьа по ньęй льудзе барз ўйęльо наблудза!

Бо й йа сьа наблукал, да зза кильо тижньуў,
Аж ми іспадалы з мойіх нужок цьижми.
Цьижми іспадалы, шати сьа подралы,
Теди ми Анґльіце до роботи ўжьалы.
До роботи ўжьалы, коньскі шверти[1]) далы:
Цагай, Унґар, цагай, нę больат тьа плечі.

Зап. в липни, 1896, в Убли, Земплинської стол. від Олени Дяк.

5. *При копальнях угля.*

Моя жена в старім краю, а я ту,
Глядав я сой в Америці роботу.
Нашов я єй при Маганой до майнох,
Лем же би мі милий пан Бог допомог.
Дванац кари я на шихту ладувал,
А до того сам на себе вачювал.
Обернем ся три сто рази в годзинє,
Ци ме шлейт, лєбо камін, нє забиє.
Юш вибила по обедзе година,
Юш ся майнер мі до дому побирл;
Не остало у тім брусті никого,
Окрім Бога, а і мене самого.
Дванац кари на шихту я ладувал,
Пришол домів, весело сой таньцувал.
Принесеш сой кечок пива, лєбо два,
Криво на мя юш позерат ґаздиня:
Робте ви сой, бурдинґоше[2]), цо кцеце,
Шак за мої пенєзї нє пиєце;
Дате ви мі погар пива, лєбо два,
Бо я ваши чорни шмати райбала.

Свобода. Ч. 10. 1901. Записав Д. Ванько, Ansonia, Conn.

6. *Безжурність.*

Що булом ся в старім краю напсотовав,
Булом себе голий, босий находив;
Голий, босий, ой та і моє дзеци,
Наприкрило було ми ся до смерци.

---

[1]) Шлиї.
[2]) Столовники.

Теперь собі в чужім краю працуєм,
Пию пивце, палюночку, мясо їм,
Єще собі сто таляри одложим,
Єще собі сто таляри одложим.
Ой як прійду та до дому з роботи,
То я немам нич з никим до клопоти;
Умию ся, облечу ся до строю,
Тримат качмар палюночку на столї.
А я випю погар, два, або й три,
Закушу я фалат мяса векикий —
Ґазда кличе: Подьте, хлопцї, вечеряц,
По вечери будемо кус карти грац.
Грают карти, уж девята година,
Кождий собі на лужечку спочиват;
Рано встає, уж ма всьо готове:
Цукор, кава, свиньске мясо на столє.
А я сяду тай собі фриштикую,
Ґаздиня ми до динерки ладує:
Сїдзем годзин — уж фабрики пискают,
Майнери ся до роботи збирают.

Свобода. Ч. 48. 1900. — Зап. В. Гришко в Northampton, Pa.

7. З за чого добре в Америцї? А.

Добре в Америцї, як іде робота,
Красно ся прибере, як прийде субота.
Красно ся прибере, пива ся напіє,
Нихто му не повість, же му в полю гниє.
В полю му не гниє, вода му не бере,
Бо єму привезуть до гавзу фармере.
До гавву привезуть, плаци не жадають,
Аж на остатнього, як пейду дістають.
Як пейду дістають, штори виплачають,
А що їм ся звижшить, жінкам посилають.

Свобода. Ч. 24. 1901. Записав Б. Гришко, Olyphant, Pa.

8. З за чого добре в Америцї? Б.

Добре ў Амеріце, кęдь робота ідзе,
Шумньę шьę обльęче, кęдь субота прийдзе.
Шумньę шьę обльęче, шумньę шьę умійę,
Ничь ун сьа ньę стара, же му ў польу гіньę;

Же му ў польу гіньę, же вода забере,
Бо йому привезуть до гаўзу фармери.
Бо йому привезуть, плацу ньę питауть,
Аж на двацетого, йак педу достануть;
Йак педу достануть, та йіх видплацауть,
А шо йім сьа звисить, та за пиво дауть.

Зап. в липни, 1896, в Убли, Земплинської стол. від Олени Дяк.

9. Самовдоволенє.

Добре в Америце, як іде робота,
Заробім си, напієм сє, не біє мя псота.
Облечем ся яко пан, седнім себе на диван,
Годинка мі клапка.
Станем горі, закурім си файку кукурічну,
Обуєм си в пекне ціжми, пуйдем на спацірку.
По месце сї прехадзам, ніхто мі нїч не згаджа,
Вшецко в порядку мам, вшецко би мя то цешило,
Лем то єдна ме вец мерзї, же мам жену младу в краю,
Хто мі ю внудзе?
Але я си розвеселїм, як згаднем за пейду,
Жи я єй дацо пошлєм, не будзе мац внуду.
Десят таляри ґаздови, петнацт до салону,
То не втрацім, еще звишим з того.
Як я пошлем пар сто златих до краю родзінє,
Там се вшицке зачудую, скадзи мі так ідзе.
Людзе се стараю, же пенєзї нє маю, же мі легко іде.
Попробуй ти, милий краян, в Америце робіц,
Теди повіш женє, дзецом, же то кревавотне.
Цалком сом зогнувани од глави до пети,
Сухей нїтки не мам цалей, сіли докладам,
На све здравє нїч не дбам, лем кед роботу мам.

Свобода. Ч. 36. 1901. Записав Дмитро Сидоряк, в Ансонії, Конн.

10. Опис роботи в копальнях.

Гей побіл Янчік, побіл, гей нашого качмаря,
Же он нас розпустил, гей под чвартего краля.
Гей под чвартего краля, гей под тего вінклюса:
Як там жени плачут, гей моя драга душа.
Гей не плачте, женїчки, гей шак ми ся враціме,
Лем се в Амеріце гей ґаздовац навчіме.

Гей у той Америце, гей так ми ґаздуєме:
О шестой годзинє, гей до роботи встаєме.
Гей о семой годзинє, гей до роботи ідем,
Ани он сам не зна, гей ци он назад прийде.
Гей придеш ку шафтови, гей станеш собі на ґеч (cage),
Там гунцот інжінер гей лем нас гайсує преч.
Гей лем нас гайсує преч, гей тристо, пейсто сяги,
А по под зем іду гей да с двацет миль драги.
Гей як приду до брусту, гей там сой одпочину,
Шідем, осем кари, гей на шихту ладуєм.
Гей приде ку мі майнер: Гей, що робиш, Унґару?
Озда ші не ошлеп, гей же ладую кару.
Гей ладуй, Унґар, кару, гей бо маш по таляру,
Мало ти ся видит, гей ти дурни Унґарю?
Гей шак я ти подвишил, гей пейц і двацет центи,
А так це запрегну, гей як мулу до штверци.
Гей бо мула за штверци, гей цешко цегац муші,
Ґринор приде с краю, гей цешко робіц муші.
Гей але милий Пан Бог, гей тельо нам дозволив,
Же нам за калапом, гей ясне сьвітло горит.
Гей ясне сьвітло горит, гей майнер му гуторит:
Ладуй, Унґар, кари, гей шак це нич не болит.
Гей не болит ня глава, гей ани ношки мої,
Лем мі з рук кров тече, то ктож мі їх загоїт?
Гей кто мі їх загоїт, гей кет ту ніт доктора?
Загоїт їх мила, гей с тамтой страни моря.

Свобода. Ч. 15—16, 1901. Записав Д. В. від І. Костанкевича з Waterburg, Conn.

11. Гірняки.

Добре в Америце онґарским женачом,
Бо цешко нє робя, бо цешко нє робя,
Мают добре жице.
Бо цешко нє робя, лєм по под зєм ходя,
Ходя по под скали, ходя по под скали,
Як хробаки мали.
Лєм ім то милій Бог, лєм ім то добре дал,
Же ім за калапом, же ім за калапом
Ясно лямпка горі.
Анґлік му гуторі: Ладуй, Онґар, кари!

Ладуй, Онґар, кари, ладуй, Онґар, кари,
Шак це ніч не болї.
Не болї ме глава, анї мої ногі,
Лем мі з рук крев цече, лем мі з рук крев цече,
Кто мі їх загої?
Кто мі їх загої? Ту нема доктора.
Загої їх мила, загої їх мила,
С тамтой страни води.
Жено моя мила, жено моя добра,
Як ти там ґаздуеш, як ти там ґаздуеш,
С тима дзецми в дома?
Ґаздуем, ґаздуем, юж лепше не можем,—
Тебе з Америки, тебе з Америки
Дочекац не можем.
Дочекаш, дочекаш і праву ручку даш,
Будзеш се ме пітац, будзеш се ме пітац:
Мужічку, як се маш?
Не будзеш се пітац: Мужічку, як се маш,
Лем се будзеш пітац, лем се будзеш пітац,
Цій моц пенезї маш?
Моц пенезї не мам, бо сом не шпаровал,
А цо сом заробіл, а цо сом заробіл,
То сом прокельтовал[1]).

Свобода. Ч. 46, 1900. — Записав Андр. Пиш від Ос. Кузмича в Оліфант, Па. (Оба з Галичини).

12. Тяжка копальняна робота. А.

Поmож, Боже, помож, прити до Европи,
Товдий поспоминам америцки кроки.
Кроки поспоминам, каждому закажем:
Не ход в Гамерику, кет не єси блазен!
Бо в той Еуропі кождий сой ґаздуе,
А в той Америцї дос ся набідуе.
Я ся набідував та за штири тижнї,
Ніж мі не спадали з моїх ніжок цижми.
Цижми мі спадали, вахи ся подрали,
Товдий мя Анґлици до роботи взяли.
Так они мі дали по таляру на ден,
Думали Анґлици, же то Унґар блазен.

[1]) Видав.

Як мі подвисшили на двацет пят центи,
Але мя запрягли, як коня до штверці;
Як коня до штверці, а вола до ярма:
Вірте же мі, люде, же то іста правда.
Котрий не вірите, іте попробуйте,
Як попробуєте, вірити будете.
Бо у нашім краю так люде думают,
Же то в Америці дармо гроші дают.
Не дармо, не дармо, треба тяжко робіц,
Треба тяшко робіц аш за десять годин.
А як десять годин цешко виробіме,
Приходит бас ку нам, як ми ся маєме.
Ми му повідаме, же тяшко робіме,
А він нам повідат, за таляр мусіме.
Кет тяшко робіме, пінязї маеме,
А як пріде педа до краю сой шлеме.

Свобода, 1900. Ч. 49. — Ansonia, Conn. Записав Д. В.

13. Доля робітника. Б.

Наврати мя, Боже, до тої Европи,
Поспоминал би я, поспоминал би я, americки кроки.
Кроки поспоминам, каждому закажем,
Бо до Америки, бо до Америки не іде лем блазен.
Кторій мудрий чловек — во Европі жіє,
А я в Америце, а я в Америце дос сє напсотуєм.
Дос сє напсотуєм, дос сє і наблукам,
Єще ме до тего, єще ме до тего кто нєкце ошука.
Кто нєкце ошука, поцливости нє да,
А Боже мой любий, а Боже мой любий, цій ми того треба?
Юж єм ся находил і за штири тижнї,
Юж ся мі подерли, юж ся мі подерли на мой ножках цижми.
Цижми ся подерли, шати поторгали
І так мя Анґлики і так мя Анґлики до роботи взяли.
До роботи взяли по таляру на ден,
Они добре знали, они добре знали, же то Онґар блазен.
Потім пітвишшили пейц і дватцет центи,
Та так мя запрягли, та так мя запрягли, як коня до штверци[1]).

---

[1]) Великі поліна, дерево на паливо в такім числї, скілько на один віз зможе влїзти ся.

Як коня до штверци, як вола до ярма:
Уверце, краянє, уверце, краянє, бо то' їстна правда.

Свобода. Ч. 47, 1900. — Записав Андрій Пиш від Ос. Кузмича в Оліфант, Па. (Оба з Галичини).

14. Самітний, поранений робітник.

Ой біда-ж ми на тім сьвіті у чужині жити,
Нема кому пораненой рученьки завити.
Нема кому потїшити, нї пожалувати,
Ой мушу я свою руку та сам завивати.
Коби жінка, діти були, би ся розплакали,
Сворше би ся мої рани до купи стуляли.

Свобода. Ч. 42, 1900. — Подав Н. Г. Пейко.

15. Вибух у копальнї.

В Америцї у фабрицї
Я там мушу з басом стац,
Там мя будут інжінїри
Доко шльопом гайстовац.
Гайстую ся доло шльопом,
Гайстую ся, Боже мій!
Згайстовав ся аж до ґанку,
Завернув ся розум мій.
Роблю в майнах, яко сомар,
Роблю в майнах, Боже-ж мій:
Як відпаде уголь від фаєра,
Відбере ми живот мій.

Ліва ручка відстрілена,
Права ручка відтята:
Подиви ся, моя жінко,
Америцка робота!
З єдной страни стоїт доктор,
Угля з мене вибират;
З другой страни стоїт плєбан,
Смерти ми ся сподїват.
А ви, братя-камаратя,
На Бога вас філюю,
А за той край америцкий
Барз вам красно дякую.

Свобода, 1900. Ч. 49. — Зап. В. Гришко в Northampton, Pa.

16. Чоловік убитий в Америцї і його жінка.

Ать, Боже ми, як в тій Америцї:
Іде до ньой нарот превеликий
І я піду, бо іщи-м молодий,
Дав' ми пан Біх там даяке щестя.
Зістань здорова, моя молода жено,
З'охаблям тя на Бога єдного.
Я ся верну, кед ня не забиют,
Лем ти чекай от мене новену.
Як от мене новену дістанеш,

Ушитко собі до порятку принес,
А так сїдай на вороного коня,
А леть іт дó ми, дорога душо моя. —
А як она до Америки прешла,
Та она го живого не нашла,
Лем тоту кров, што з нього капкала:
Гірко собі над ньов заплакала.
Вас, гробарі, прошу вас на Бога,
Повічте ми, де ми муш ту сконав?
А увін сконав на ті сиві скалї,
Іть, увидиш, там ся надь нем кают.
Ать, Боже ми, кобим дашто знала,
Би ся тута скала роспадала,
Би ся тута скала роспадала,
Би я свойого мужа спознала.
А як она його там спознала,
Гірко нат ним собі заплакала:
Тать, мужу ми, што же ти наробив,
Же ти сироти дїти у краю з'охабив?
Іть ти, жено, іт моїй сиротї,
А повіч ім, же я в Америци.
А повіч ім, няй ня не чекают,
Бо я лежу піть великув скалов;
Бо я лежу у ті Америци,
Забили ня гунцути Анґлици.
Нехали ня за се Анґлици забити,
Бо я їм не хотїв вельо пива платити.
Наробили моєй женї жалю,
Же не прейду уже вецей до краю*).

Свобода. Ч. 40, 1900.

17. Погрози наставників.

Добре тобі, моя мила,
У посцелї лежац,
А я мушу скоро рано
До роботи бежац.

Як я іду до роботи,
Уж фабрика трубит:
Криво на мя мій бас патрит,
Уж му ся не любит.

*) Від редакциї додана така примітка: Пісню сю, надрукували ми так, як була нам подана п. М. В. Мороховичем із Elmira, N. Y. Співають її Русини їдучи з Америки до краю і з краю до Америки. По словам п. Мороховича співаєть ся вона дуже жалісно.

Ой коло мене ходит,
Нич ми не говорит:
Понагляй ся, білий Янчик,
Планно ти ся водит.
Як ти мі так завтра рано
Ту нескоро прийдеш,
То я тебе висакую
І з роботи вийдеш!
— Як ти мене висакуєш,
Не бою ся того,
Уж три рочки на октобра,
Як я чекам того.
— В вашім краю велька біда,
Ти там не вижієш:
В Америцї тяжко робиш,
Але пивце пієш.
Як ти собі пивце пієш,
Так собі думаєш,
Що ти у тій Аaерицї
На віки биваєш.

Свобода, 1900. Ч. 49. – Зап. В. Гришко в Northampton, Pa.

18. Лихі часи.

Добрі були часи, але ся минули,
Як тоті квіточки, що на яр квітнули.
Коли в Америцї добрі були часи,
Скоро з шифи зійшов, то роботу найшов.
Самі нас басове до фабрики кличуть
І роботу дають і плацу незгіршу,
Але ся минули тоті добрі часи,
Тепер нас не кличуть і плаци суть таньші.
Хотяй би з голоду на дорозї гинув,
Ніхто о тя не дба і на одну хвилю!
Ой тяжко ту, тяжко вже на сьвітї жити,
Роботи не дають, за щож що купити?
А хотяй і дають, то барз слаба пейда,
Ой на що нас, на що, в Америцї треба?
Мої братє милі, всї Русини щирі[1]),
Тримаймо ся купи, бизмо не погибли.
Всї разом, як оден, вступім до „Союза“,
А там наша поміч, як прийде недуга.
Бо „Союз“ наш батько, а і наша мати,
Як треба помочи, буде ся старати.
А „Свободу“ милу все в руки хапайте,
А що вичитате, того ся тримайте.

Свобода. Ч. 48, 1900. Д. В.

---

[1]) Отсї кінцеві стихи очевидно додаток письменного чоловіка; доданий він до пісні, щоби при її помочи викликав більше вражінє для означеної з гори цїли.

19. Робітники і президент Америки.

В Америці „презента“[1]) ставляют,
Робітники лем ся догваряют:
Камаратя, што то з нами буде,
Як тот „презент“ про нас планний буде!
Гура хлопції, гура враз, гура враз,
Не післав нас цисар наш, цисар наш.
Не требало телеграфи пущати,
Же нас буде Америка ховати;
З Америки телеграфи ішли,
Жеби до ней робітники пришли:
Ой ту нас маш, „презент“ наш, ту нас маш,
Дай нам по три таляри на ден зас.
А як нам ту роботу не дают,
Отшикуй нас до нашого краю;
Дай кождому по пять сто таляри,
То підеме собі з Богом сами.

Свобода, ч. 45, 1900. — Подав Д. Ванько, Ansonia, Conn.

20. Жінка грозить чоловікови.

Уж місячок зійшов і звіздонька ясна,
Та уж по мня мила до готелю пришла.
До готелю пришла, тихо закликала:
Ходь, мужічку, домів спати, душо моя драга.
Прійшли до домоньку, свічка догаруе:
Уж ся на тя, мій мужу, паличка рихтуе!

Свобода, ч. 48, 1900. — Зап. В. Гришко в Northampton, Pa.

21. Чоловік спроневірюеть ся жінції.

Тать прешло ми, прешло із Европи пісмо,
Жебим ся понагляв з Америки фрішно:
Понагляй ся, лайдак, із той Америки,
Бо ми листи ідуть, же тримаш коханки.
Не тримам коханки, лем едну Анґличку,
Што уна ня носит трей роки у серцу.
Уна ми давала 800 долярей,
Жеби я ся женив із ньов кам найскорей.

---

1) Президента.

А я ї повідав, же мам в краю жену;
Она ми повіла, жебим не дзбав о ню.
А я ї повідав, же мам в краю діти;
Она ми повіла, же нич тобі по тім.

Свобода, ч. 41, 1900. — Подав М. В. Морохович.

22. *Що робить в дома жінка еміґранта?*

Не є так нікому, як младой невесце,
Муж їй в Америці, она робит, цо хце.
Муж їй в Америці робит на таляри,
А она купує паробкам сиґари.
Як їй пішле пятку, то си сидит в хладку,
Пішле їй стивочку, то піє в шиночку.

Свобода, ч. 37, 1901. — Записав В. Гришко, Olyphant, Pa.

23. *Жінка спроневірюєть ся чоловікови.*

А у нашій Галичині такії ґаздове,
Що не можуть вни вижити із дітьми на роли;
Тож продають они свої остатнії бики
Тай ідуть гень аж за море до той Америки.
Зіставляють жінки, діти, наче сиротята
Та працюють в Америці, як німі ослята,
А остатний гріш від себе жінкам посилають —
Жінки за се із кумами діти приплоджають.
Пише до ней бідачиско: Жінка-с не по чому,
Що ти дала свого личка кумови свойому;
Забула-сь ти, моя жінко, на присягу тую,
Як ми клали по два пальці на евангелию.
А може ти, моя жінко, пацери не мовиш,
Що там тобі приказує шестая заповідь?
Ой коби ти рано, вечер пацери мовила,
То і шестой заповіди ти-б не проступила.
Ой ніколи я у вечер пацери не мовлю,
Бо кум так скоро приходить, що я тілько стелю.
Ой та я так цілу нічку з кумом балакаю,
А коли люде снідають, то я в той час стаю.
Рано часу знов не маю пацери мовити,
Та бо мені треба скоро у пецу палити.
Ой знаю я, мій мужичку, ту шесту заповідь,
Але мене кум до того преступства намовив.

Ой тримати ти ся було розума свойого,
Не слухати було кума до такого злого.
Ой пребач ми, мій мужичку, того більш не буде,
А що мене кум цїлував — ще і тобі буде.
Ой приходь ти, мій мужичку, до дому чим скірше,
Щоб мене кум не намовив до того і більше.
Ой не можу, моя люба, зараз приходити,
Та бо тепер в Америцї не мож заробити.
Бо тепер вже так не іде, як за давні часи,
Що за місяць або за два посилав єм гроші.
Та що другі посилали, на процент їм дали,
А ви двоє безстиднії всьо-сте прогуляли.
Люде дали на проценти та їм приростає,
А тобі по тих розкошах біда докучає.
Ой не буду вже я тобі більше грошей слати,
Поки ти не перестанеш кума ночувати.

Свобода, Ч. 41. 1900. Подав Н. Г. Пейко.

24. *Наслїдки жіночої невірности.*

Не є, Боже, не є, як младой невесце,
Муж їй в Америцї, она робит, цо хце.
Муж їй в Америцї робит на таляри,
А она купує паробкам сивари.
Купуй, мила, купуй, маш за цо куповац,
Юж ти стівка іде, можемо зкельтовац.
Деж ї зкельтуємо, кед в корчмі не грают,
Де ся напіємо, кед люде дудрают?
Іди ти, миленький, принеси паленки,
Та ся напіємо зрана помаленьки.
Як ся напіємо, де спати будемо,
Чи в сїнї, чи в сломі, чи на голой земі?
Ей мужу мій, мужу, вийдь з чужого краю,
Най тя твої дїти тілько не чекают.
Якиж я дїти мам, кед я о них не знам,
Бо юж сїдзем рочків, як єм з тобов не спав.
Штани-м ти райбала, о тобі думала,
Про то я, мужічку, во тяжи зістала.
Не цигань ти, жено, жесь штани райбала,
Але повіч правду, жесь фраїра мала.
Кед фраїра-м мала, нич тобі до того,

Не будеш ховати букарта мойого.
Почекай ти, жено, будеш жаловати,
Як я тобі буду сумний лист писати.
Сумний лист писати і так повідати,
Тогди будеш, жено, гірко бановати.

Свобода. Ч. 38. 1901. Записав В. Гришко від Ст. Гришка, в Mahanoy Plane, Pa.

25. *Невірна коханка.*

Мам коханку у Нев-Йорку, я в Пенцельванії,
Цешко робім, смутно ходім, под каменьом жівім.
А она мі одписує: Як ся ті там водит?
Бо она сой по Нев-Йорку зо Жидами ходит.

Свобода. Ч. 22. 1901. Записав К. Д.

26. *Причини довшого побуту в Америцї.*

Ей, Боже мой, що з тего робіц мам,
Сїдзем лїстох сом од мілей достал;
Я на каждом піше поздравіне,
Жебим ішол з Америки ґу нєй.
Міла моя, домов ме не чекай,
Бо я се барз того моря лєкам.
Кет на морю подла хвіля тріма,
З бока на бок зо шіфом набіва.
Там кет умре, таки погроп має:
Там го везмут, до моря тручают.
Там го клєбан, нї поп не споведа,
Нї єму се жадна труна не да.
Місто цвонов, шіфі му піскают,
Я на погроп ріпкі се збегают,
Онї єго цело погребают.
Оцец, матка, барз у вельком жалю,
Же з ґаздовства менї сінов мают.
Сестри, браце, вельку радосц маю,
Же з ґаздовства векшу частку мают.
Сестри, браце, не радуйте ви се!
Шак то частка на тоте сїроце,
Шак то частка на тоте сїроце,
Цо їм зумер оцец в Амеріце.

Свобода. Ч. 5. 1901. Подав С. Рябец, з Mahanoy Plane, Pa.

27. Поборена відраза.

В Америці сипана дражічка,
Іде за ньов моя фраюрочка.
Іде, іде, ручки заламує,
Бо їй милий до краю вандрує.
Не плач, мила, не плач, бо уж дармо,
Бо я їду уж на завтра рано;
Уж мій куфер стоїт на дипої,
А шифкарта у кишени моїй.
Як єм прийшов до Ню Йорку в ночи,
Заплакали мої чорні очи:
Ой Боже мій, як я ся застарав,
Поки тоту водичку преплавам.
Ой як єм мав на ту шиф сїдати,
Радше було зараз умирати.
На тій шифі барз велика псота,
Бо там не дба нихто о чловека;
Як він умре, плебан го не сховат,
Ани єму розгрішеня не даст,
Лем му дадут кавалок олова
Тай го трутят матрози до моря.
Єго тїло рибки розтїгают,
Лем кісточки по морю плавают.
Шифкапитан зараз відписали,
Щоб го більше дома не чекали.
Сестри, братя барз ся зрадовали,
Же з ґаздовства більшу часть достали.
Сестри, братя, ви ся не радуйте,
Бо я маю в краю дрібні діти.

Свобода. Ч. 34. 1901. Записав В. Гришко від Стефана Гришка в Mahanoy Plane, Pa., родом зі Щавного (Галичина).

28. Поворот до старого краю.

Ей як я ішов із Америки,
Ей із Піцбурку, з тої фабрики:
Зістань здорова, роботο моя,
Ей, няй тя робит другий, а не я!
Як я пришов на штацію:
Ей зістанте здорові ґаздо - ґаздинь мої,
Бо я купив тікет аж до краю.

Як я пришов до Нев-Йорку,
Ей видів я там воду превелику.
Боже, Боже, што робити?
Як тоту воду переплавати?
Як я сідав на шіфу велику,
Ей скрутили ся мої очи:
Зістань здорова, Америко,
Ти то велика трапеницо.
Як я пришов на серед моря,
Заболіла ня голова моя.
Як я пришов до Гамбурку:
Ей хвала Богу, же я уш ту.
Як я пришов до Берлина,
Ей де сам пруский чісар биват.
А як я пришов до Одерберку,
Ей на ту угорску палїнку.
Як я пришов до Пряшова:
Ей утвор двері, жено моя!
Утвор двері, а дай руку,
Ей не хочу знати Америку.

Свобода. Ч. 43. 1900. Подав М. Вовчок Морохович.

29. Недобра новина.

Як сом ішол з Амерікі до дому,
Стрітіл я там Австріяша на коню.
Австріяше, камарате, як ше маш?
Чі там жіє еще моя стара мац?
Ей, нї жіє твоя матка, нї жіє,
Сіцем рочків як ф чарной жемі гніє.
Ке' біл я знал, же моя мац нє жіє,
Зостал біл я в америцкей країнї.

Свобода. Ч. 9. 1901. Записав Ст. Рябець, Mahanoy Plane, Pa., із Чертежа, Земплинської стол.

30. Стріча.

Кет я ішов з Америки до дому,
Пострітнув я Австрияка на коню:
Австрияку, камарате, як шє маш,
Чи там жиє Франц Йосиф цїсар наш?

Ой жиє он, ой жиє он, цо с тего,
Ніч нє робі у країнє добрего.
Велькы складкы, вельке здирства, хлеба ніт,
Уж я мусім в Америку назад ісц.

Свобода. Ч. 48. 1900. — Зап. Анд. Пиш від Ос. Кузмича, в Олїфант, Па.

31. Наслїдки еміґрациї для держави.

Уж ся наш Франц Йосиф до розуму бере,
Що найкрасші міста Москаль му відбере.
Відобрав му Унґвар, відбере Кошиці,
Бо найлїпші хлопцї то суть в Америцї.
Зачав ся Франц Йосиф з конзулями радзіц,
Як ма млодих хлопців до краю спровадзіц.
Конзуль му відписав, що з того не може:
Америка „фрі контри“, хто лем робіц може.

Свобода. Ч. 32. 1901. Записав В. Гришко, Olyphant, Pa.

(Конець буде).

Miscellanea.

Никита Мелешко,

незвісний панеґірист XVII в.

В бібліотеці Баворовских у Львові (під ч. I. E. 9) звернула мою увагу на себе невеличка брошурка з р. 1615 під таким заголовком:

Vota, Fausta Omina,
Gratulationes
Illustrissimo ac Reverendissimo Domino
D.
Ioanni Andreae
Prochnicki à Prochnik Dei
Gratia Archiepiscopo Leopoliensi, Admini-
stratori perpetuo Abbatiae Sieciecho-
viensis etc. etc. Bonarum artium
optimo Patrono
In primo
Ad Sedem, Archiepiscopalem ingressum.
A
Studiosa Iuventute collegii
Leopoliensis Societatis Iesu omnium
Ordinum
nomine Dicata.
Leopoli.
Excudit Christophorus Wolbramensis 1615.

Як бачимо, се одна з тих незчисленних цьвіток єзуїтської культури, на які так богаті XVII та XVIII вв., збірка банальних „віршів“, якими львівські патри єзуїти витають но-

вого арцибіскупа Яна Прохнїцкого, наступника померштого Яна Замойского.

Єзуїтську колеґію у Львові та при нїй єзуїтські школи стрічаємо в столиції Галицької Руси доволї пізно, бо з початком XVII в., р. 1608[1]). При тім не завадить додати, що перші патри являють ся у Львові вже в р. 1584[2]), та яка була доля тих перших „культуртреґерів“ в Галицькій землп, про се ми мали нагоду де инде писати[3]). Тут запримітимо лишень, що до р. 1590 не вспіли єзуїти розвинути в самім містї майже нїякої працї...[4])

Постійно осїли ся єзуїти у Львові доперва в р. 1608, або — уживаючи єзуїтської термінольоґії — отворили там резиденцию[5]). Природна річ, що єзуїти тілько і мріли про те, щоби як найборше перемінити львівську резиденцию на справдїшну твердиню католицької пропаґанди, себто на колеґію[6]).

По великих трудах та клопотах удало ся вкінци енерґічним патрам здійстнити свою мрію[7]). Стало ся то р. 1608 в осени, значить вже в 5 лїт після смерти першого великого добродїя та опікуна єзуїтів у Львові, звісного арцибіскупа Дмитра Солїковского (1582—1603)[8]). У наступнику арцибіскупа Дмитра, Янї Замойскім († 1614) мали єзуїти теж могучого заступника та опікуна. Та вжеж Яна Прохнїцкого († 1633) можна порівнати — з огляду на ту теплу опіку та прихильність, яку арцибіскуп оказував єзуїтам на кождім кроцї — хиба з Дмитром Солїковским.

---

1) Гл.: Харламповичъ: Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка, Казань, 1898, стр. 73. — Załęski: OO. Jezuici we Lwowie, Льв., 1880, стор. 1, 2, 77. — Сушко: Єзуїти в заведеню Унії на Руси в доберестейській добі, Львів, 1902, стр. 67.

2) А не 1585 р., як читаємо у д. Харламповича. Ibidem.

3) Порівнай мою студию, стор. 59 і дальше.

4) Ibidem, стр. 62 і дальше.

5) Ріжниця між резиденциєю, а колеґією — гляди мою розвідку, стор. 67.

6) Załęski, op. cit., стр. 8. — Finkel i Starzyński: Historya Uniwersytetu lwowskiego, Lwów, 1894, стр. 11—19. — Харламповичъ, op. cit., стр. 73.

7) Ibidem.

8) Про него та про його прихильність до єзуїтів — гляди: Załęski, op. cit. стр. 1, 2. — Рукопись бібл. ім. Оссолїнських, ч. 786, стр. 15, Encyklopedya Orgelbranda, т. XXIII, стр. 913, т. XVII, стр. 480, Acta et constitutiones synodi leopoliensis, 1593. — Моя студия, стр. 63 і т. д. і т. д.

Ще як біскуп Камінця подільського Прохніцкий впровадив єзуїтів в свою столицю (р. 1608)[1]) та допоміг їм морально й материяльно відкрити там в р. 1611 колеґію й школи. І се була друга — після луцької — сильна твердиня католіцизму в глубині Руси України (Поділя)[2])...

Колиж отже по смерти Яна Ґжимали Замойского львівським арцибіскупом зістав іменований Я. Прохніцкий, що як сказано ще будучи біскупом Камінця подільського показав ся опікуном та особлившим протектором єзуїтів, фундатором єзуїтської колеґії та єзуїтських шкіл, тоді й легко зрозуміємо, чому то львівські патри так славно витали в 1615 р. нового арцибіскупа, — зрозуміємо ґенезу згаданої збірки похвальних віршів „bonarum artium — optimo Patrono...“

Як я вже в горі запримітив — вірші сї не особливші, просто банальні, як взагалї усї лїтературні плоди єзуїтсько-панеґіристичної доби. Ми-б і не звернули на них найменшої уваги, коли-б не се, що на самім кінци сеї не величкої збірки (обіймає 46 сторін) видруковано також руську похвальну віршу, якої автором підписав ся — здаєть ся незвісний „письменник“ (si diis placet...) XVII в. Никита Мелешко. Ми й подаємо її отсе — заховуючи як найвірнїйше усї питоменности мови тай правописи:

На пресвѣ́тлагѡ и҆ пречє́снагѡ
А҆́рхиє́рєѧ на всѧ̑ кѣ̑нца ѹ҆вѧзєніє.

НАДЬПИСАНЇЄ̑.

Звѣздꙑ̀ т҃ѧ и҆ мѣсѧць свꙑ́щ҇ше з ѧ҆́цна ѧ҆́влѧютъ,
Трѝ рѣ́ки и҆ рыба всєго т҃ѧ ѹ҆дѡбрѧю́ть
Є҆гожє нє́бо вкѹпѣ и҆ зємлѧ показа,
Богъ жє а҆̀рхиєрєє́мъ призва и҆ помаза.
Щитъ вѣ́ры и҆ благѡчє́стїѧ любѝтєлѧ,
Бла́гости ра́ди всѣмъ любє́зна свѧтитєлѧ.
Иже крє́стъ и҆мѣѧ ста́да всохранє́нїє,
Стрѣла̀ жє враговъ томѹ на ѹ҆ѧзвлєнїє.
Ѿ всю́дѹ вс҃є ѡ҆ роу҆́жьствы сєбѐ ѡ҆гражда́ѧ,
Хѹдо́жнѣ ѧ҆́ко па́стырь стадо снабдѣва́ѧ.
М(о)гѹтством҇ и҆ всєгда́шным҇ бодрымъ хра́нєнїєм,
Свѣ́тєлъ ѧ҆влѧѧ сѧ нарочи́тъ сый званїємъ.

Никѝта мєлєшъко.

---

[1]) Załęski, Jezuici w Polsce, Lwów, 1900, т. I, стр. 674. — Харламповичъ, op. cit., стр. 76. — Encyklopedya powszechna (Orgelbranda, видане перше), т. XXI, стр. 583.

[2]) Załęski, Jezuici w Polsce, I, стр 674.

Не треба мабуть додавати, що отсї Мелешкові елюкубрациї — се „славословіє“ на герб Прохніцкого...

Та як дістала ся руська похвальна вірша в латинський панеґірик, присьвячений польському католицькому арцибіскупови?...

Відповісти на се питанє не легко. Означити з всякою певностию, чи Мелешко писав свою віршу як уніят, чи як католик, або навіть як православний (хоч останнє здаєть ся таки зовсїм неможливим), зі збірки банальних віршів не можна. Насуваєть ся ще иньше питанє, чи справдї в єзуїтській колеґії у Львові, а анальоґічно у всїх єзуїтських колеґіях, заснованих на руських землях, учили патри також і руської мови?

Що єзуїти мали звичай проповідати до Русинів по руськи — на се ми маємо доволї богато доказів (передовсїм в так званих Litterae annuae Societatis Jesu)[1]. Менше за се маємо сьвідоцтв на то, коли і в яких колеґіях стали єзуїти учити руської мови (без її зnative — річ зовсїм природна — не можлива була б ніяка пропаґанда). Кажу, коли і в яких колеґіях, бо про спорадичні случаї навчаня в єзуїтських колеґіях руської мови (Ruthenas litteras) ми вже знаємо[2]...

І так читаємо в згаданих мною Litterae annuae S. I., що в полоцькій колеґії вже доволї скоро стали патри учити руської мови (1584 а., стр. 152)[3]... „На підставі сеї немов принагідно киненої замітки“, — каже д. Харлампович, „можна думати, що в Полоцьку руський язик був заведений від самого початку та що й по иньших західно-руських колеґіях йому було дано певне місце“[4]. Оттак говорить д. Харлампович і нам видить ся неможливим не згодити ся в тім з пов. ученим, а то тим більше, що удало ся нам знайти ухвалу конґреґациї польської провінциї ще з 1579 р. про заведенє руського віддїла (schola ruthenica) в виленській колеґії. Луцька єзуїтська колеґія (заснована 1609 р.) завела також в р. 1614 русько-славянську мову, яко предмет науки[5].

Судячи зі згаданої ухвали 1579 р. (навожу її низше), виленська колеґія була перша, що завела науку руської мови.

---

1) Прошу порівнати: Харламповичъ, op. cit. стр. 89.
2) Ibidem.
2) Ibidem.
4) Харламповичъ, op. cit. стр. 89.
5) Ibidem, стр. 75.

Першою єзуїтською колеґією (розуміє ся з тих, що були зі школами), яка стрінула ся з руською людностю — була безперечно виленська[1]). А хоч в перших початках її істнованя провадили єзуїти завзяту борбу передовсїм з всїлякими протестантськими сектами, — все ж таки було фізично неможливим, аби виленські єзуїти не звернули з часом своєї уваги і на Русинів...[2]) Бо й якже вони могли не запримітити тих, що дали Литві і свою „милозвучну“ мову[3]) і свою культуру та становили половину людности не лише самого Вильна, але й цїлої Литви?...[4])

Гасло до бою дав Скарґа. Бій був не рівний — а то тим більше, що виленські патри вивели в поле — до бою з схизмою, своїх найліпших борців та ймили ся усїх можливих своїх военних фортелїв... Від огненних проповідий та горячих диспут, від „місий“ та величавих масових процесий — на Литві аж потемнїло... Та вже-ж не вдовзї показало ся, що надто великим усьпіхом єзуїти не могли почванитись... І знов розпочала ся борня — з подвійним завзятєм...

Настав р. 1577: появила ся звісна Скарґова книжка O Jedności Kościoła Bożego pod iednym Pasterzem... Безперечно — твір Скарґи зробив на Русинів сильне вражінє[5]), — та однак єзуїти на тім не пристанули... Вони зміркували гаразд, що пропаґанду починати найліпше — від шкільної лавки та вже в молодечі уми вщіпляти католицьке насїнє.

І ось стоїмо перед дивним явищем... В тім самім часї коли з одної сторони усї найвизначнїйші діячі русько-православного

---

1) Єзуїтів спровадив до Вильна біскуп Валерияп Протасевич Сушковский 1569 р. — Гл. Харлампович, op. cit. стор. 42—63. — Моя студия, стор. 24—30. — Załęski, Jezuici w Polsce, Льв., 1900, т. I. стод. 175 і дальше.

2) Пор. моя студия, стор. 25.

3) Ось як говорив секретар в. князя литовського Олександра Erasmus Vitellius в р. 1511, die Mercurii, ultima mensis Martii: „Linguam propriam observant (роз. Литовцї). Verum quia Rutheni medium fere ducatum incolunt, illorum loquella, dum gracilis et facilior sit, utuntur communius“. Який-жеж се контраст до прямо простацьких слів Скарґи... (Theiner, Vetera monumenta Poloniae et Lithvaniae historiam illustrantia, Romae, 1871. т. II, стор 278. — Памятники полемической литературы въ Западной Руси, Спб., 1882, т. II, стор. 485, 486).

4) Ibidem. Також моя студия, стор. 25, 26.

5) Ibidem.

табора другої половини XVI в., як кн. Курбский[1]), кн. Константин Острожський, митрополит Михайло Рагоза та золотоустий Іван Вишенський відхрещують ся як мога від „лядської, латинської хитрости та єреси“, нарікаючи, що „ученіє святыхъ писаній зѣло оскудѣ, пачеже словенскаго россійскаго языка, и вся человѣцы приложиша ся простому несъвершенному лядскому писанію...“[2]), а сам Скарґа говорив, що „зі славянського язика ніхто ніколи не може бути ученим“[3]), — так з другої сторони єзуїти приходять остаточно до переконаня, що наука руської мови в їх колеґіях — се одна із найважнійших потреб успішної католицької пропаґанди між руським населенєм.

От таким то чином і заводять виленські патри у своїй колеґії науку руської мови чи там радше отвирають в колеґії руську школу (Schola Ruthenica, sic!)

Стало ся те як раз в сїм роцї, коли завдяки горячим заходам єзуїтів та біскупа Протасевича перемінила ся виленська єзуїтська колеґія в академію (зн. 1579 р.)[4]). Вістку про се удало ся нам знайти в однім рукописнім кодексї цїсарської надворної бібліотеки в Відни, що містить в собі прецїкаві оріґінальні постанови єзуїтських „конґреґаций“ з рр. 1576—1649[5]).

---

[1]) Сказанія кн. Курбскаго (вид. I), стор. 277.

[2]) Акты Зап. Россіи, т. IV, № 32.

[3]) „Ktemu wielce cię oszukali Grekowie, narodzie Ruski, iż ci, wiarę ś. podaiąc, ięzykać owego swego greckiego nie podali... Bo tylo te dwa są ięzyki, grecki a łaciński, ktorymi wiara ś. po wszem świecie rozszerzona y szczepiona iest... y nie było ieszcze na świecie ani będzie żadney akademiey ani kollegium, gdzie by theologia, philozophia y inne wyzwolone nauki inszym się ięzykiem uczyły y rozumieć mogły. Z słowieńskiego ięzyka nigdy żaden uczonym być nie może.. A iuż go teraz prawie nikt doskonale nie rozumie. Bo tey na świecie nacyey nie masz, ktoraby im tak iako w księgach iest, mówiła; a swych też reguł, gramatyk y kalepinow do wykładu nie ma, ani iusz mieć może...“ Як бачимо — Скарґа мав на думцї церковно-славянський язик, а не руський. — Памятн. пол. литер., т. II, стор. 485, 486 (op. cit.).

[4]) Харлампович, op. cit. стор. 48—50... — Załęski, op. cit.

[5]) Codex manscr. цїсарської бібліотеки в Відни ч. 11977. Походить мабуть з Ярослава, як можна судити з картки наліпленої на хребтї книги. — Карта 1—42 — се „Acta congregationum provincialium trienalium provinciae Poloniae a. 1576 1649, adjectis responsis Generalis S. I, ad quaesita et postulata provinciae“. — Усї грамоти автентичні, оріґінальні, з печатями та власноручними підписами. Вже сам заголовок говорить як важні та як інтересні, вісти містить в собі отсей нікому, здаєть ся, не звісний ще кодекс.

Ось яку ухвалу ухвалила єзуїтська конґреґация „Польської провінциї“ як раз 1579 р.:

„Ut schola ruthenica in collegio Vilnensi aperiatur, in qua pueri doceantur legere et scribere tantum, idque ex Cathechismo in Ruthenicam linguam translato, aut aliis piis et catholicis (sic!) libellis. Rationes autem, quae totam congregationem ad hoc petendum mouerunt, refert Procuratori...“[1])

На ухвалу славетної конґреґациї дав ґенерал таку відповідь: „Probamus sententiam Congregationis de schola Ruthenica et concedimus, ut aperiatur!“[2])

Нема сумнїву, що постанову сю переведено в житє в виленській колеґії. Була се таким чином перша єзуїтська колеґія, що учила у своїх школах руської мови... — „ex piis et catholicis libellis...“

Навязуючи отже до сих анальоґічних прояв думаємо, що і ся руська вірша Никити Мелешка, попала в єзуїтський збірник, присьвячений польському католицькому арцибіскупови зовсїм не припадково, а так само як і иньша вірша — гебрайська — тому, що так у Львові, як і в сусїднім Луцьку, єзуїти учили руської мови, — чи то „для большого привлеченія въ свои школы русскихъ дѣтей“[3]), чи то щоби приготовити здатних місионарів, які-б між руським селянством вели католицьку пропаґанду в їм зрозумілій, рідній мові.

Я навмисно ставлю отсю паралєлю львівської та луцької колеґії, вважаючи їх не лишень ровесницями по хрональоґії [засновані обі того самого року 1608(9)], але й сердечними сусїдками, які ві всїм спільно порозумівались, та заводили в себе той сам лад та ті самі новини... Так отже консеквентно ми думаємо — і здає ся не безпідставно, що у львівську єзуїтську колеґію ввели патри також науку руської мови і то в тім самім менше більше часї, що і луцькі сусїди в своїй колеґії, себто коло 1614 р.

При кінцї насуваєть ся ще одно питанє: чи крім отсьої нікчемної вірші лишив ще наш Никита Мелешко яку літера-

---

[1]) Інтересним би було пізнати отсї „rationes“... Та про них хиба вже один Бог знає... Та врештою легко догадатись які вони були... Цитований фраґмент на стор. 48 рукописи, точка 9.

[2]) Ibidem.

[3]) Ibidem.

турну спадщину, чи ні. — Правдоподібно ні. Бодай нам не довело ся ніде чогось подібного стрінути...

Кінчу оттакими характеристичними словами Скарґи: „Byśmy byli czujni, moglibyśmy dawno ruskie szkoły mieć, a wszystkie ruskie pisma przejrzeć i w słowiańskim ich języku mieć swoie katoliki ćwiczone“. Як бачимо єзуїти пішли справді вказаним ним шляхом...

Ол. Сушко.

Парцеляция війтівства поміж підданих села Мшанця[1]) 1788 р.

Село Мшанець належало за польського уряду до коронних дібр, а коли Австрия прилучила Галичину до своєї держави, село приділено камері. В селї були три лани: два в посїданю селян війтів, а третий лан великости 169 морґів □ був власностію панською, коронною, а потім перейшов в заряд камери. Положений на рівнинї, приступний для господарки, переходив він з рук до рук ріжних арендарів-винаємників, які річні датки платили до каси головного заряду в Самборі.

Останнїм арендарем-посесором сього лана був Ян Пюрковский, скарбник в устах народа Пирківський. Про сього панка була друкована мною подана згадка в „Житю і Слові“ 1894 р. том I, стор. 70—74 під заголовком „Панщина в селї Мшанци в XVIII в.“ Похибки річеві, які там зроблено, тут простую. Пюрковский по народному переказу поїхав до Варшави, чи де инде, виходжувати право на село, правдоподібно може хотїв купити війтівство. Та вертаючи домів, утопив ся в Днїстрі в селї Головецьку. В парохіяльній метрицї хрещених записаний він 24 падолиста 1787 р. хрестним отцем дитини юстиціярія Вариводовича. Від сього часу не знаходив я про нього нїякої згадки. А вже 1 лютого 1788 р. ц. к. економія самбірська розділює війтівство поміж підданих села Мшанця. Було їх всїх 16, а мали вони свій власний ґрунт і сидїли декотрі на війтівстві, або і на так званих громадських, себто підданчих ґрунтах.

---

[1]) Тепер старосамбірського повіта.

Що спонукало економію до сього кроку, не скажу на певно; мабуть безнастанні клопоти за оплати з віднаемниками. По иньших сусїдних селах такі „панства“ задержали ся ще до тепер під урядовою назвою двірськиx обшарів, декуди їх нема. Може і така догадка буде правдива, що камера по деяких селах хотїла землю й війтівства роздїлити поміж місцевих людий, а коли ті не хотїли розібрати поміж себе, спроваджувала осадників Нїмців, яких оселї істнують до днесь по ріжних повітах Галичини.

Люди в Мшанци повідають, що по смерти Пирківського ґазди розібрали „панство“ таки так без нїчийого дозволу. Одначе недавно знайшов я між паперами одного ґазди в Мшанци документ самбірської економії, яке сьвідчить, що се камера роздїлила цїле війтівство між людий на певних умовах. Ґаздів, що розібрали землю, називали новосадками, а землю новосадським ґрунтом, хоч ті ґазди й перед парцеляриєю жили в селї й мали власні ґаздівства.

Навожу сей інтересний документ в цїлости з усїми його помилками:

ad. № 5512.

Komplanacya.

Na dniu dzisieyszym nizey wyrazonym dniem y rokiem między caes. krol. ekonomią Samborską z iedney y nizey wyrazonemi nowoosiadłemi Mszanca poddanemi z drugiey strony następuiący kontrakt zawaιty iako to:

1-mo. Puszcza wspomiona dyrekcya nizey wyrazonym szesnastem poddanym poiedyncze do woytowstwa Mszanca zwanego rzeczone grunta, łonki, ogrody y pastwiska, na ten koniec azeby z poddanych sobie wymierzony grunt dziedzicznie zasiewał y tenze iako dziedzic bez przesʼkody onych uzywał.

2-do. Ci poddani, ktorzy tenze grunt folwaryczny i ich successorowie do possessyi przystępuią, od wszystkich dominikalnych robot, to iest panczyzny y naturalney powinnosci teraz uwalnia się, iedynie obowiązani będą w pieniężney kwocie do kassy ekonomiczney samborskiey kazdego roku dwoma ratami, ktorą pierwsza połowa czynszu tego około swiętego Woyciecha, druga w czasie swiętego Michała oddawać się ma.

3-o. Zamiast do kontrybucyi ciż poddani wyz wspomione do czasu urbaryalnego ustanowienia z pul, łąk y ogrodow za kazde za wyrazaiące się 1600 □ sążni zwane 1 $1/2$ fr. do kassy ekonomiczney miasto czynszu wiecznemi czasy 22 xr. z pastwisk kontrybucyi z wy . . . . . szoney morgi iedney 5 xr. czynszu gruntowego 10 xr. wypłacic obligowani będą. Oprocz tego z podatek domu y za wyprowadzenie pozwolonego drzewa z lasow skarbowych kazdy z poddanych rocznie zlt. ryns. ieden, № 1, do kassy ekonomiczney samborskiey wyz wyrazonemi czasami oddawać będą powinni.

4-o. Poniewaz podług nakazanych sobie podatkow do skarbu iakowa by nastąpiła odmiana, więc ci poddani obligowani będą za podwyzszenie czyli umnieyszenie wspomioney kontrybucyi sami odpowiedziec, zadney do skarbu nie wnosząc pretensyi ani bonifikacyi.

5-o. Przyrzeka dyrekcya tym poddanym na wybudowanie tymze chałup drzewa zdałego udzielic, oprocz zas tego zadna ze strony ekonomiczney nie daie się pomoc, y dla tego tym się grunta poddanym wydzielaią się, ktorzy mieszkaiąc zadney pomocy skarbowey sami siebie ratowac mogą.

6-o. Gdzie iuż grunta pozasiewane znayduią się, tym poddanym nalezyc będą z tą kondycyą, azeby w przeciągu iednym roku wysianego iednego korca dwa do spiklirsza skarbowego wzaiem oddane byli.

7-mo. Z tych podzielionych grontów folwarycznych iezeli iakowa dziesięcina nalezała się, nie dominium, ale posiadacze gruntow dac obligowani będą.

8-o. W przypadkach zas nieszczęsliwych iako to przez ogien spalenie, zmarznienie, z wylew wody pomocy ci poddani spodziewać się nie maią ani bonifikacyi.

9-o. Wspomione kontrybucyi będą iuz poddani zacząwszy od 22-o augusti roku 1788 płacic obligowani, y aby kazdy wiedział wiele gruntow posiada, y iaki ztąd czynsz płacic mu następuie specifikacya nieodmienna :

Numerus domus		Accepit fundus in										Ex inde in annum censuebit					
		Agris		Pratis		Hortis		Pascuis		in summa		nomine contributionis		census domus suae		census fundi	
														ad cassam economiae Samboriensis			
		Morg	□ org	Morg	□ orgi	Morg	□ orgi	Morg	□ orgi	Morg	□ orgi	fr.	xr.	fr.	xr	fr.	xr.
169	Jędrzey Stankiewicz (Стецкович) . . .	7	652^{3}	1	748	—	—	1	104′	10	840^{3}	1	14^{6}	1		3	36
171	Andri Petryczkiewicz .	7	652^{3}	1	748	—	—	1	1040	10	840^{3}	1	14^{6}	1		3	36
173	Iacko Paraszczak . . .	7	652^{3}	1	748	—	—	1	1040	10	840^{3}	1	14^{6}	1		3	36
162	Michał Demuszka . . .	7	652^{3}	1	748	—	—	1	1040	10	84^{3}	1	14^{6}	1		3	36
105	Mychayło Petryczkiewicz	7	65^{3}	1	748	—	—	1	1040	10	841^{3}	1	14^{6}	1		3	36
54	Andreas Sywak . . .	7	652^{3}	1	748	1	26	1	1041	11	841^{3}	1	22^{3}	1		3	58^{4}
170	Bazyl Biliak	7	652^{3}	1	748	—	—	1	1041	10	841^{3}	1	14^{6}	1		3	36
141	Fedio Pozniak	7	65^{3}	1	748	—	—	1	1041	10	841^{3}	1	14^{6}	1		3	36
137	Fedio Sysyn	7	65^{3}	1	748	—	—	1	1041	10	841^{3}	1	14^{6}	1		3	36
7	Petro Krul	7	652^{3}	1	748	—	—	1	1041	10	841^{3}	1	14^{6}	1		3	36
60	Andri Stankiewicz (Стецкович) . . .	7	652^{3}	1	748	—	—	1	1041	10	841^{3}	1	14^{6}	1		3	36
24	Iwan Kuczak	7	652^{3}	1	748	—	—	1	1041	10	841^{3}	1	14^{6}	1		3	36
53	Andri Demuszka . . .	7	65^{3}	1	748	—	—	1	1041	10	841^{3}	1	14^{6}	1		3	36
142	Łesio Zabihayło . . .	7	652^{3}	1	748	—	—	1	1041	10	841^{2}	1	14^{6}	1		3	36
145	Iwan Pozniak	7	652^{3}	1	748^{1}	—	—	1	1041	10	841^{4}	1	14^{6}	1		3	36
8	Wasyl Petiszka . . .	7	6 2	1	74^{1}	—	—	1	1041	10	841^{5}	1	14^{6}	1		3	36
	Summa	118	840^{5}	23	768	1	26	26	653^{1}	169	688^{1}	20	3^{4}	16		57	$58^{3\frac{1}{2}}$

Jako wszystkie w tym kontrakcie obwarowane kondycye iak nayrzeteiniey ze wszystkich miar maią być wypełnione przy podpisie naszym dopraszamy się, aby tenze kontrakt przez przeswiętny urząd cyrkularny był stwierdzony. Signat. w Mszańcu dnia 1 februarii 1788.

Наступають підписи висше наведених підданих і підпис мабуть сьвідка Jos. Factor.

Ся умова затверджена була в Самборі 2 цьвітня 1811. Від сього часу мала камера в Мшанци лиш 8 □ морґів поля, яке перед 10 лїтами купив тутешний ґазда, і около 70 □ морґ. лїса на горі Маґурі.

М. Зубрицький.

Тадей Рильський.

Некрольоґічна замітка.

Наше Товариство понесло нову утрату в особі свого довголїтнього члена й співробітника Тадея Рильського, що вмер 25 с. с. вересня.

Покійник був одним з найбільше характеристичних репрезентантів українського нацiонального руху минувшого столїтя. Родившись в панській польській родинї, він під впливом демократичного й поступового руху 50—60-х рр. зриває з шляхетськими кругами, з якими звязувало його походженнє, пристає до українофільства й протягом цїлого житя переводить в дійсність народолюбні, українофільські змагання, що захопили його в молодости, — не зражуючи ся обуреннєм, денунціяціями і всякими прикростями, які поведеннє його будило серед панства. Оженивши ся з селянкою з свого села, він господарив, стараючи ся своїм прикладом, своїми зносинами з селянами і школою, якою щиро інтересував ся, впливати на економічне й духове піднесеннє селян, і мав серед них незвичайні симпатиї й популярність. З другого боку се близьке пожитє з селянством виробило в нїм незвичайного знавця народнього житя, яке в нїм все будило незвичайні симпатиї, ба навіть ентузіязм. Свої спостереження над сим житєм, нераз дуже тонкі, й сим ентузіазмом перейняті, представив він в однїй з більших своїх статей — дуже цїнній: „Къ изученію украинскаго народнаго міровоззрѣнія“ (Кіев. Старина 1888—1890).

Писав Рильський не богато: господарство й сїльські інтереси не богато лишали йому на те часу й спромоги. Лїтературну дїяльність розпочав він дописями в Основі 1861—2 рр., дуже

цінними для пізнання тодішніх відносин, і пізнійше дописував до часописей, але сї пізнійші дописи, анонімні або кріптонімами підписані, не легко вибрати. Предметом його особливих інтересів, ще з унїверситетських часів, була економіка: він працював над системою полїтичної економії, в котру вносив свої власні практичні спостереження. Обробленнє її одначе, з вище показаних причин, ішло дуже поволї. Першу частину свого економічного трактату видрукував він в I—II т. наших Записок (1891—2) п. н.: Студиї над основами розкладу богацтва. Дальшу частину, призначену для Записок, він обробляв до смерти, і як зачуваємо, під час свого остатнього побуту в Криму зимою 1901—2 р. значно посунув наперед. Але чи довів її до повного викінчення, не знаємо.

М. Грушевський.

До некрольоґу Остапа Терлецького.

Д. М. Павлик звернув нашу увагу на те, що слова некрольоґа О. Терлецького (Записки т. XLVIII, Miscell. с. 13), де говорить ся про відносини небіжчика до Драгоманова, можуть бути толковані так, мов би вплив Драгоманова звів Терлецького на дорогу революцийної діяльности та відвів від чисто наукової роботи його, а може й ще декого. Щоб усунути таке евентуальне толкованнє слів пок. Терлецького, наведених у мене, д. Павлик подає деякі виїмки з кореспонденциї Драгоманова та де що з спогадів, — містимо їх охоче в надії, що вони послужать до виясненя мало звісних відносин Терлецького до Драгоманова (див. вище статю дра Франка про Терлецького).

Д. Павлик підносить, що Драгоманов не був прихильником „гострої суспільної діяльности“, та дуже критично ставив ся до тодішнього росийського революціонїзму і не годив ся з його способом писати популярні революцийні брошюри, яких перекладом та видаваннєм займав ся Терлецький. Спеціяльно брошюра „Правдиве слово хліборобa“, за яку арештований був Терлецький, не подобала ся Драгоманову (факт, використаний і дром Франком в його статї), і він радив бодай пропустити місця, що могли стягнути конфіскату, та Терлецький не згодив ся, покликаючи ся на накази компанії, що давала друкувати йому віденські брошюри з 1875 р. „Драгоманов не мав із тою компанією нічого спільного“, та й взагалї, каже д. Павлик, „можна-б написати цїлу статю виключно про антібунтарський, антінїгі-

лістичний вплив Драгоманова на нас і то власне в користь науки та ширшого розуміня народньої діяльности і народнього поступу“.

Що Драгоманов не відводив Терлецького від наукової роботи, каже д. П., може посьвідчити нпр. той факт, що Драгоманов пропонував Терлецькому, — ще тоді, як остатний був леґальним — спосббити ся до катедри русько-української літератури чи якої иньшої катедри в черновецькім університеті, — але Терлецький відповів йому (21/III 1875 р.) таке: „Черновецький університет буде зовсім майже німецький. Чи буде катедра руськоі літератури, еще не знати, райхсрат тільки попер внесене посла Озаркевича, щоби міністер постарав ся о катедру. Чи він постарає ся, то друга річ. Я до Черновець ні защо в світі не піду, я зовсім не здав ся на німецького Cultur-Träger-a“.

„В листах Терлецького до Драгоманова є жалї, але на себе, на Росиян, на незручних посередників. Що-ж до Драгоманова, то Терлецький заявляє тут рішучо і нераз, що його нї в чому не винує тай не може за що небудь жалувати ся на него. А як Терлецький і його віденські товариші дивили ся на Драгоманова, се виходить із листа Терлецького до Драгоманова з 26/V 1877: „Це буде зовсїм щира правда — писав Терлецький зачувши про слабість Драгоманова, — коли скажемо, шчо діло громадське без Вас пропало-б тепер і шчо усі люде, котрим дорога громадська справа, повинні подьакувати Вам, шчо Ви впровадили діло в життя, дали јему теперішниј керунок, і шчо помимо усіх перешкод воно идé добре на перед. Спеціјально ми Галичане в усёму обовјазані Вам. Коли јесть між нами шчо здорового і доброго, коли јесть між нами надіја на те, шчо і в Галичині молодіж зрозуміје себе саму, своје положеннье в народі і своjі обовјазки дльа него, то за се усе мусимо подьакувати Вам, Вашому впливови на нас, Вашіј енерґіјі і безкористніј роботі!“ Про себе специяльно писав Терлецький Драгоманову 3/XI 1876: „јак би не Ваш чесниј громадськиј приклад і Ваша невсипуща робота, котра і мене, гнилу колоду, силоміць пхаје до праці, то јаб давно плюнув на усё, так јак јем уже плюнув на себе“. Про те, що Драгоманов учитель Терлецького і представитель нової Руси-України, заявив Терлецький у найтяжшу для себе годину — на розправі нашій 1878 р.“

До сих поданих д. Павликом відомостей мушу іще додати, що особистих жалїв на Драгоманова я також не чув від д. Терлецького (і мої слова в некрольоґу не повинні бути так толковані). Те що я (і не тільки я) чув від Терлецького нераз в розмовах, коли він висловляв свій жаль, що не може брати діяльнїйшої участи в нинїшній науковій роботї, — звучало більше меньше так: „Був би й я ученим, давав би що року по науковій роботї; та Драгоманову хотїло ся зробити з мене полїтика, а який з мене полїтик?...“ Скільки тут дійсно належить Драгоманову, а скільки взагалї тій потопі поступових і революцийних змагань, яка так сильно — як бачимо з начерка дра Франка — захопила була Терлецького в 70-х рр., і в якій Драгоманов був лише одним із многих складників, — се могли-б виказати хиба детальнїйші студиї їх відносин. Я хотів зберегти лише малий причинок з ретроспективних поглядів Терлецького на своє житє, і певне сї відзиви Терлецького не уймають нїчого характеру чи діяльности Драгоманова, для якої, як се ще раз зазначу, мав покійник до кінця найбільше поважаннє.

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1901 р. — Часописи видавані по за Україною.

З загальних російських часописей **Вѣстникъ Европы** в сім річнику не дав нічого близше цікавого. Можна занотувати лише записки Воропонова Страницы крестьянскаго дѣла на юго-западѣ (VII) -- про переведеннє селянської реформи на Поділю (досить бліді), та в статї К—вича „Церковно-школьное дѣло въ Россіи" (кн. IX) відомости про церковні школи деяких українських або мішаних ґуберній: Полтавської, Харківської, Чернигівської, Курської, Бесарабської й Таврійської. *

За те чимало цікавого містить иньший популярний місячник — **Русская Мысль.** В 2 книжці маємо реферат д. Єварницького читаний в Петербурзї публічно: „Гайдамацкое движеніе и уманская рѣзня 1768 г." Джерелами авторови послужили: Веронїка Кребс, Максимович, Рева, Лебединцев, Антонович; виписки з сих авторів щедро пересипані уривками з „Гайдамаків" Шевченка, і в останній аккорд пущено: „...и пусть останется неразмежованною славянская земля отъ моря и до моря". Очевидно, що сї слова без відповідного коментаря навряд чи будуть зрозумілі так як розумів їх сам поет, братчик Кирило-Мефодіївського товариства: можна рахувати й на цілком „благонамѣренное" розуміннє їх.

3 книжка містить написаний д. Л. Ч. невеличкий (7 стор.) некрольоґ Олександра Кониського. Згадавши його родовід, автор дає житєпись, порушуючи місцями й суспільно-політичні погляди та діяльність покійника. Дати докладну характеристику національної праці К—ого й зміряти участь його в відродженю нашого народа автор не міг через цензурні обставини, і се не його вина. Але нї на що було в кінці такого короткого некрольоґу згадувати про якісь дрібязкові

рахунки з покійним, особисті, чи що, про якесь нарікання його з приводу зиску з видання „Кобзаря“ і т. и.

В 8 і 9 книжках (1—24 і 46—76 стор.) подана стаття д. Павла Матвѣева: „Артамонъ Сергѣевичъ Матвѣевъ въ приказѣ Малой Россіи и его отношенія къ дѣламъ и людямъ этого края“. На підставі переважно архівних документів автор показує політику що до України Москви, чи власне боярів Нащокіна і Матвієва та царя Олексія, і відносини до Москви Лазаря Барановича та гетьмана Демяна Многогрішного. З документів цитовані отсї: „Акти Южной і Западной Россіи“ „Дѣла Малороссійскаго Приказа“ в московському архиві міністерства справедливости, „дѣла посольскія“ в московскому архиві міністерства справ заграничних. В кількох місцях автор поправляє наукові висновки істориків: Соловйова, Костомарова, Єйнгорна. Статя ся тісно вяжеть ся з иньшою, уміщеною в Р. Архиві.

Окрім сих спеціяльних статей є дещо цікаве й по иньших. Так у статї д. Вл. Каллаша „Обрывки прошлаго (Изъ исторіи русской литературы и культуры XIX в.)“ (кн. 11), що дає кілька сторінок до вельми цікавого та ще зовсїм не розробленого пиганя про театри, балєти й оркестри з крепаків при панських дворах, дано де що спеціально і для України. В початку минулого століття на такі театри була велика мода серед великого, а навить і дрібного панства і в Московщинї й на Україні. Даючи погляд на ті невільничі театри та балєти, що заразом були й гаремами панам, автор наводить зразки відносин до того сумного явища тогочасних інтелїґентів. Більшість уважала їх нормальною річчю, — ба знаходились і такі особи, що зорґанізоване двірського панського театру вважали за добродійство. Такий один театр на Україні у селї Рудї описує московський письменник (правда не дуже мудрий!) кн. Шаліков: був там, уподобав театр, балєт і описав у своїх книгах „Путешествіе во Малороссію“ 1803 і „Второе путешествіе въ Малороссію“ 1804 р.

В 7 кн. д. Вл. Каллаш дав статю: „Къ реформѣ средней школы“. В ній шан. автор, нагадавши гимни російській мові, що вилились з уст російських письменників, як Ломоносов, Поґодін, Мик. Гоголь, Тургенєв, зазначує такий факт: російська школа не навчає російської мови, але часто ще збавляє й те, яке було в дитини природне чуттє рідної мови. Наведено автором багато взірців, як чудово чисто говорять по російському не тільки „учащіеся“, але й „учащіє“: не вміють і вони. Нарештї радить автор: „Вернути притуплене або й зовсїм загублене чуттє рідної мови можна тільки за пильним, розважним, глибоким та ентузіастичним вченнєм творів Пушкіна, Бєлінского, Лєрмонтова, Турґенєва,

Ґончарова, Островского"... Тепер вчать ся їх так само, як і Вірґілія і Горація та Гомера.

В 3 кн. д. В. Гольцев умістив свій реферат на тему: „Національний вопросъ въ XIX в" — в західній Европі і в Великоросиї. Реферат досить куций: зовсїм не згадано про зріст національного питаня у инших, окрім Москалїв, славянських народів. Краще оглянено Західню Европу — не славянську.

В 1 кн. є рецензія на XXXIII - XXXVIII тт. „Записок Наук. Тов. ім. Шевч." Рецензія прихильна, але автор її дуже помиляєть ся, кажучи, що Товариство „больше всего интересуется резработкой и критикой стиховъ своего патрона". Зазначено статї сих авторів: Кониського, Романчука, Коренця, редактора Записок і Франка. Похваливши ще бібліоґрафічний відділ Записок, автор закінчує рецензію словами: „Въ общемъ „Записки" производятъ очень отрадное впечатлѣніе, и приходить только пожалѣть, что политическая разобщенность и незнаніе малорусскаго языка мѣшають широкому распространенію въ Россіи этихъ интересныхъ и содержательныхъ львовскихъ изданій". *М. О.*

Русское Богатство надруковало в III книжцї „Новые матеріалы къ біографіи Т. Г. Шевченка" з приводу 40 роковин його смерти. Д. А. И., що подає ті матеріали, вийняв їх з архіву Новопетровської кріпости, де довший час пробував Шевченко. Взагалї кажучи, майже все з тих матеріалів, що подає д. А. И., вже відоме в друку і навіть використано Кониським в його житєписи Шевченка; цїлком нові тільки деякі подробицї, напр. справа „о производствѣ въ унтеръ-офицера рядового Шевченка". В кн. VI подана статя п. Русової „Народный языкъ въ народной школѣ", в якій знов підіймаєть ся старе питаннє про допущеннє української мови в народну школу. *С. Є.*

Міръ Божій — в третій книжцї в віддїлї „Критическія Замѣтки", відомий критик А. Б(огданович) з нагоди сороколїтнього ювилею смерти Т. Шевченка присьвячує кілька дуже гарних, щиро написаних сторінок характеристицї поезиї нашого незабутнього кобзаря. Ми, — каже він, — маємо не одного славянського ґеніяльного поета (Пушкін, Лєрмонтов, Міцкевич...). Але на весь великий славянський мір є тільки один щиронародний поет, се — Т. Шевченко. Нї один поет нїколи не наближував ся так до народа і до його поезиї, як Шевченко. Пісня Шевченка то — пісня самого народа. Висловивши такий загальний погляд на Шевченкову поезию, д. А. Б. далїй розглядає кілька віршів Шевченка і на сих прикладах опирає свою головну думку про Шевченка, яко найвидатнїйшого славянського народного поета. В кінцї своєї замітки д. А. Б. підкреслює сумний і дивний факт, що Шевченкови ще

й досї нїде не поставлено у нас памятника такого, якого він заслугує. Такий памятник на його гадку невідмінно треба поставити. На таке дїло з радістю дадуть гроші не тільки Українцї, для котрих Шевченко був батьком лїтератури і культурного відродження, але і всї щиро-культурні Великоросияне, які бачать в особі Шевченка апостола свободи, братерства і гуманности... *В. Др.*

Русскій Вѣстникъ не дав нїчого для нас цікавого. Натомість **Научное Обозрѣніе** (ч. 8—10) подало чималу статю Иванъ Петровичъ Котляревскій (историко-литературный очеркъ) Ів. Стешенка. В нїй автор хотїв дати документальну біоґрафію Котляревського, а потім критику творів що до їх артистичної вартости і суспільного значіння. Говорячи про житє К—ського в Полтаві, д. Стешенко підклреслює той факт, що поет належав тодї до масонської ложи „Любовь къ истинѣ". Масонство нашого поета, як каже д. Стешенко, дає „ключъ" до правильного розуміння його становища поміж полтавським дворянством і заразом відносин до нього панів, яко до рівні. Взагалї д. Стешенко з особливою увагою не раз підкреслює в своїй розвідцї те, що пани уважали Котляревського за рівнього собі. Незрозуміла замітка (повторена і в другім видачню), що „фактичний (?) і масонський настрій не кидав поета до стаї смерти". Розвідка д. Стешенка вийшла й осібно і буде обговорена в біблїоґр. відділї Записок. *В. С.*

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія сього року не дав статей спеціально з українознавства, але є кілька інтересних посередно і для нас. Вони по части були вже або будуть обговорені осібно, а то: Рожкова Политическія партіи въ В. Новгородѣ (Записки т. XLIV), Оглоблина Красноярскій бунтъ въ 1695—1698 гг. (т. XLVIII), Соболевскаго Изъ исторіи русскаго языка (т. XLIX), П-ого Забытые мемуары Н. З. Хомякова (т. L), Сакетти Главные моменты въ развитіи русскаго пѣнія (т. L), Сергѣевичъ Древности русскаго землевладѣнія (кн. 2 і 4, статя третя, попередні були вже обговорені), йогож — Закладничество въ древней Руси (кн. 9), Тихоміровъ О составѣ западно-русскихъ т. н. литовскихъ лѣтописей (кн. 3 і 5), Ждановъ Повѣсть о корол. Валтасарѣ (5), Павловъ-Сильванскій Феодальныя отношенія въ удѣльной Руси (7, докінчена в 1902 р.), Шахматовъ Общеруск. лѣтописные своды (XI, далї) — сї будуть осібно обговорені.

Крім того занотуємо: гіпотезу Тіандера про імя Перми (I), Краснопероова Нѣкоторыя данныя по географіи Смоленскаго и Тверскаго края въ XII вѣкѣ (VI) — коментар до деяких назв Ростиславової грамоти (автор при тім висловляє здогад, що грамота ся переховала ся в шведській королївській біблїотецї тому, бо ідея переписи доходів Смоленського князївства була піддана Ростиславу його дїдом, шведським ко-

ролем Інґом Стенкільсоном, і примірник сеї переписи Ростислав йому післав!); замітку Відемана про напись на амфорі з Тамани (V) й Латишова про фраґменти олтарної перегорожі з Херсонеса (X). З статей загального змісту згадаю: А. Погодинъ Примитивныя формы общественнаго быта (I).

В відділї критики інтересні ширші оцінки: праці Брауна Изъ исторіи готославянскихъ отношеній Ю. Кулаковского (II) і полєміка Брауна з Кулаковским з її поводу (III і V); оцінка праці Перетца Ист.-лит. изслѣдованія Соболевского (VI), і Погодина Изъ исторіи славян. передвиженій — Лаврова (VIII) та Любавского Литовско-русскій сеймъ — Д.-Запольского (X).

В **Учених Записках Казанскаго Университета** згадаємо дальші части праць проф. Архангельского Образованіе и литература въ Московскомъ государствѣ (початок її обговорений в Записках т. XLIII) і Курганова Очерки изъ новѣйшей исторіи румынской церкви, далї відчит Александрова про звістного одеського слависта Григоровича (кн. 12) і початок студиї проф. Боброва: Философія въ Россіи (кн. 12, він каже тут і про науку фільософії в київській академії). Проф. Богородицкій під загальним титулом Діалектическія замѣтки, III дав невелику, але цінну студию з української діалєктольоґії: Говоръ села Сушки Золотоношскаго уѣзда (кн. 5).

В відділї критики (кн. 7) інтересна офіціальна оцінка I т. Історії запорожскихъ козаковъ Еварницького, предложеної унїверситету на маґістерську дісертацию: оцінка прихильна (аж занадто), але підчеркнено „специфическій субъективизмъ" і переважно описовий характер книги. *М. Г.*

В **Варшавских Университетских Извѣстіях** занотуємо докінченнє Очерка славянской кирилловской палеографіи проф. Карского (I, 385—432, II, 433—484, III, 485—528) — розвідка надрукована в попереднїх річниках, а тут уміщено лиш цікаву коллєкцію палєоґрафічних памяток, що обіймає взірцї писання з початку XI віку (Листки Ундольского) до половини XVIII, поміж иньших доволї богато місця присьвячено й рукописям західно-руським. Що до виконання взірцї дуже гарні, надруковані чисто й виразно, на доброму папері. Крім того долучено до праці численні додатки, примітки та деякі поправки, а також докладний покажчик. *С. В.*

Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей (московські) в сїм роцї видали в новім, дещо зміненім виданню I т. Історії русской церкви Голубинского, що зайняв цїлу III книжку. Окрім того маємо тут іще докінченнє праці Любавского Литовско-русскій сеймъ (кн. II і IV) й кореспонденцію Мацейовского, подану Францевим (кн. I) — про неї була вже мова в XLV т. Записок.

Орґани духовних академій петербурської, московської й казанської дали тільки дві більше інтересні для нас статї — Руднева про розвід в руській церкві й Барсова про духовну цензуру в Росиї — обидві обговорені в Записках т. XLVIII.

Русскій Архивъ — окрім обговорених уже статей Матвєєва Москва и Малороссія въ управленіе Ордина-Нащокина Малороссійскимъ приказомъ (Записки т. XLIV) і Кедрова Древне-русскія братства (т. XLIX) маємо тут лише кілька дрібних заміток: кореспонденция епископів росийських про місце похорона арх. Мацієвича (т. I), що сьвідчить, як інтересувала їх ся особа, як борець против секуляризациї церковних маєтностей; латинська напись з могили Ливенової з Скоропадських, своячки гетьмана, з р. 1740 (рід Скоропадських зветь ся тут illustrissima Skoropadskiorum familia), з деякими замітками про церкву Скоропадских в с. Дунайцї, Глухівського пов. (III), і причинки до істориї театра в Чернигові й Харкові в 1-ій пол. XIX д. Каллаша (II).

Русская Старина (т. 105—8) — з більших статей згадаємо: К. Веселовского Русскій философъ Велланскій (кн. I) — біоґрафічні звістки про сього звістного в своїх часах Українця. Переклад працї Пірлїнґа La Russie et Saint-Siège. Між дрібнїйшими — архивальні дрібницї подавані А. Мердером з правобічних урядових архивів (м. и. обіжник київського ґенерал-ґубернатора з 1846 р., що звертає уваги на пригоди, які траплять ся наслїдком карання на тїлї кріпаків і особливо жінок вагітних, та поручає в разї хороби або смерти наслїдком кари на тїлї потягати дідичів і управителїв маєтностей до відвічальности — в кн. VII), подані д. Марченком дві маловажні звістки до справи Кочубея й Іскри (кн. IV), кільки причинків до біоґрафії Каразїна (кн. I і III) і досить інтересна звістка про протест ґен. ґуб. Потапова против іменовання в Вильну Головацкого в 1867 р. (VIII).

Историческій Вѣстникъ — наукових статей інтересних для нас нема; вони й взагалї в сім журналї „для широкої публїки“ досить рідкі. Небогато інтересного дає статя Танкова Грузинская царица въ Бѣлгородѣ (т. I). Натомість досить інтересні записки Мамаєва, друковані протягом цїлого року — для нас спеціально інтересні роздїли (т. IV), присьвячені його служби на Волини в рр. 1838—42, на становищі адютанта волинського ґубернатора. А. Романов — Въ Таврію за волей оповідає про пробу міґрациї селян Херсонської й Катеринославської ґуб. в Крим під час кримської війни: закінчила ся вона страшними екзекуциями над ними. П. Тулуб в статї Суевѣріе и преступленіе (т. I) оповідає ріжні казуси з практики мирового судї в Браславськім повітї в рр. 1893—8. Г. Воробєв описує свої враження зі Львова (Въ сто-

лицѣ Галицкой Руси, т. Ш), ілюструє їх численними і незлими образками, досить Львів похваляє, але в „політику" не заходить. *М. Г.*

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ (т. VI) — з видрукованих тут статей розвідка д. Перетца про Лунник (Изъ исторіи апокрифа и легенди) була вже обговорена (т. XLIX), а студия Абрамовича Изелѣдованіе о кієвопечерскомъ Патерикѣ какъ историко-литературномъ памятникѣ потягнула ся в 1902 р. і буде также осібно обговорена по скінченю. Позатим занотуємо:

А. Погодин подає деякі замітки Къ вопросу о варварскихъ именахъ на южно-русскихъ греческихъ надписяхъ", на підставі оповіданя Геродота, що Сармати говорять язиком скитским попсованим від давна приходить автор до пересьвідченя, що скитський язик був язиком іраньським, бо іраньство Сарматів факт доказаний. З аналізи імен скитських, сарматських, грузиньських, перських і жидівських які трапляють ся на грецьких написях знайдених в полудневій Росиї, виводить він, що культура сеся, яку він називає грецько-скитською зложила ся під двома впливами: один ішов з полудня від Греків, другий з середньої Азиї через Кавказ.

А. Соболєвский подає „Шестоднев Кирила философа" з рукописи архіва міністерства заграничних справ; з словарного материялу здогадує ся він, що автор Шестоднева жив в Болгарії за часів князя Симеона.

В статї: Два славянскихъ перевода Синтаґмы Матвѣя Властаря подає Бешеневич деякі критичні замітки до сього памятника; рукопись писана півуставом болгарського письма другої половини XIV в. Мова рукописи церковно-славянська, не вільна одначе від сербизмів.

Веселовський подає деякі замітки до Леґенди про Евстратія й Юлїяна і споріднених з нею; текст сеї леґенди знайшов автор в збірнику молдавського письма з XVI в.

С. Пташицкій в статї: „Обзоръ матеріяла по исторіи средневѣковой свѣтской повѣсти в Польщѣ, поклав собі за задачу дати докладний перегляд середновічних сьвітських повістей, що йшли через Чехию й Польщу на Русь; в сїм томі переходить автор по порядку повісти (числом 10), описує звістні йому рукописи в чеських, польських і руських перекладах і перерібках.

А. Шахматов умістив ґраматичну працю: Къ исторіи звуковъ русскаго языка. Студия не скінчена, складаєть ся з трох частей: в першій обговорює автор загальнославянське ä на місци ē', в другій появу ä довгого з діфтонґа $\widehat{ai}$. В кінци в третій части появу іä з діфтонґа $\widehat{ai}$.

Ф. Корш в статї О русскомъ правописаніи обговорює справу зміни правописи в Росиї, котрої домагає ся московське педаґоґічне товариство.

В кінци знаходимо в сїм томі початок критики Ламанского на книжку Яґіча „Zur Enstehungs geschichte d. Kirch. sl. Sprache“.

С. Гм.

Русскій Филологическій Вѣстникъ дав кілька інтересних для нас статей. Къ вопросу объ иноземныхъ источникахъ „начальной лѣтописи“, розвідка П. Заболотского (кн. 1—2, стор. 1—31) — се новий перегляд старого і цїкавого питання про чужі джерела найдавнїйшої лїтописи. Автор, піднїсши вагу дослїдів над ними, становить собі за завданнє перевірити критично реєстр чужих джерел, прийнятий в науцї: (1) грецькі хронїки, 2) Палея, 3) Апокріфічне слово Методия Патарського, 4) Паннонське житиє Кирила і Методия, 5) Умови з Греками, 6) Існовіданнє віри Михаіла Сінкела), і хоче вияснити, чи можна приймати тільки і власне сї памятки за жерела. Переглянувши поверхово попередні дослїди вчених і присьвятивши більш місця лиш порівнанню лїтописи і Палеї, д. Заболотский приходить до виводу неґативного що до обох питань: він гадає, що треба 1) відкинути „Толковую Палею“, як джерело для лїтописї; 2) залишити думку про користованнє автора лїтописї існовіданнєм віри Михаіла Сінкела, перекладеного в Ізборнику р. 1073; 3) прийняти за джерело другу, а не першу редакцію „слова Методия Патарського; 4) врештї припустити цїлу низку джерел, нам докладно невідомих ще — апокріфічних, полємічних т. и.

А. Архангельський Изъ лекцій по исторіи русской литературы. Наканунѣ христіанства и письменности (кн. 1—2, стор. 82—144). — Автор в своїй статтї нових фактів не подає, самостійних дослїдів не робить, але на підставі дотеперішньої наукової лїтератури дає широкі малюнки життя, побуту, звичаїв давнїх Славян, переважно східнїх. Д. Архангельський — дослїдник обережний в виводах, особливо в питанях непевних, досї непорішенних; часто йде слїдом за Ключевським. Притім не треба забувати, що се лише „лекциї“.

В. Францевъ — Обзоръ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси (Изъ отчета о заграничной командировкѣ) (кн. 1—2, стор. 145—197). — Про сю статю була вже осібна рецензія (т. XLV), тому не переказуємо її зміста. Занотуємо лише згаданий тут проєкт Ганки: про заснованнє в Рос. Академії „шість місць славянського виділу, котрий мав би вислїджувати фільольоґію і лїтературу иньших (крім росийського) славянських народів“; між иньшим в пропонованім виділї для України проєктувано ся мати „одного вченого з південної Росиї, одного з Галичини, або Біло-

руси, або з карпатських русняків"; проєкт сей звучить зовсім ново й раціонально й на нинїшні часи.

В статї Румынскія параллели и отрывки въ нѣкоторыхъ произведеніяхъ А. С. Пушкина" (стор. 198—226) д. Яцїмірский хоче вияснити, де похований гетьман Мазепа; оглянувши звістки про се в руминських лїтописях і попереднїх розвідках учених, автор, здаєть ся прихиляєть ся до думки, що тїло гетьмана перенесено до Ґалацу, але обмежуєть ся лиш на катеґоричнім твердженню, що гетьманової могили нема в Варницї. Статя наукової вартости не має, що виразно видко вже з того, що д. Яцїмірский користуєть ся в своїй розвідцї поруч з історичними памятками і науковими працями, не то що подорожними записками, а навіть... романами (див. стор. 201: „в анонїмнім романї „Иванъ Мазепа" московського видання 1859 року, доволї поважно написанім, говорить ся..."). Автор має мету лише довести правдивість слів Пушкина:

„И тщетно тамъ пришлецъ унылый
Искалъ бы гетманской могилы".

А. Ветуховъ — Заговоры, заклинанія, обереги и другіе виды народнаго врачеванія, основанные на вѣрѣ въ силу слова (Изъ исторіи мысли). (кн. 1—2, стор. 278-317, кн. 3—4, стор. 169—234) і в сих книжках подано лиш два роздїли, де автор розглядає думки учених і дослїдників та вияснює психольоґічні підвалини замовлянь. Д. Ветухов ставить собі за завданнє звести до купи результати робіт його попередників й каже, що буде вести ся тим науковим методом, який виступає в теоріях Потебнї. Він широко користуєть ся українським етноґрафічним матеріалом, що збільшує цікавість його статї для нас. Щось більш про розвідку д. Ветухова трудно сказати, поки ми маємо лише її початок.

А. Погодинъ. Эпиграфическіе слѣды славянства" (кн. 3—4, стор. 1—4) — знаходимо кільки дрібних заміток, переважно з видання Латишева, Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini.

В. Д. Залозецкій О Боянѣ въ Словѣ о полку Игоревѣ" (отрывокъ изъ обширнаго изслѣдованія о Словѣ) (кн. 3—4, стор. 250—274). Д. Залозецький ставить питаннє, хто був Боян, і прилучаєть ся до погляду, що Боян се відомий Ян Вишатич. Він розводить ся про розум Яна Вишатича, близкість до двору Ярославичів, осьвіту, видатне становиско і зносини з черцями; та при тім легковажить той факт, що нема ніяких згадок про лїтературну діяльність сказати-б, ну хоч епічну творчість Яна, котрого він вважає приятелем Нестора. Атже Нестор близько знов Яна і мовчить про се. На погляд автора нашого тут нема нїчого дивного; „про його поетичну здібність черцї, розуміється, не згадують"...

Дуже куріозне зближеннє імен Вишатича і Бояна у д. Залозецького: Вишатич чоловік „буйный“ (діло його з волхвами Лавр. 75—76) звідси Ян-Буй, Ян-Боян! Взагалї автор рішає питання швидко і незвичайно легко, дуже дотепно, хоч і не основно. Взявши за головну точку для своєї розвідки відомий уривок „Слова“: „Рекъ Боянъ и ходы на Святъслава, пѣснотворца старого времени Ярослава“... д. Залозецький надає велику вагу інтерпункції, за помочию котрої й розвязує найтруднїйші питання. Дивне твердженє д. Залозецького, що в вище наведеній фразї Боян се не „пѣснотворецъ стараго времени“, а авторъ Слова (sic), а „Святъславъ“ се руське імя Бояна-Вишатича. Та здаєть ся, се вносить в питаннє лиш зайву плутанину, а не підперає думки д. Залозецького про ідентичність Бояна і Вишатича. До таких-же непевних гадань належить і бажаннє автора звязати назвиско Сулуки, Сулук-село (в Галичинї) з ханами половецькими Осуколовичами. Мало щасливого і в думцї шукати слїдів автора „Слова“ в „Задонщинѣ“. Бажаємо авторові тут можливого успіху, як що у його є зайвий час блукати. Розвідка написана штучною, книжковою мовою; очевидячки российська річ для Українця не так-то легко (постать (фіґура), поетка, не і т. и. Є чи мало „лирических отступлениій“. В кінцї д. Залозецький, що називає себе і своїх однодумцїв „зрячими людьми“, (стор. 243), приплїтає до розвязання питання про Бояна сучасні галицькі відносини, розводячись про „разъединительныя затѣи“, „наших домашнихъ слѣпцовъ, не могущихъ возвыситься надъ своими діялекти ческими вербами, калинами и вышивками“. Очевидячки, у нашого автора партийні рахунки та хатнї сварки — се sui generis катоновське: Praeterea censeo“..., котре він вживає де треба і не треба.

В **Филологических Записках** зауважимо хиба, що в статтї Первова: Эпитеты въ русскихъ былинахъ“ (кн. I—II, IV—V і VI), ужито кілька паралелів з української народньої поезії, та на жаль автор, досить докладно використовуючи сербські епічні думи, не звернув пильнїйшої уваги на українські, деб знайшов для своєї працї богате жерело для порівнянь. Професор Брандт, в своїй промові О лженаучности нашего правописанія, обстоюючи за фонетичною реформою сучасного російського правопису, радить нам поміж иньшим вживати лиш лїтеру „и“, залишивши цїлком „і“, бо вона („и“) й частїше трапляєть ся в живій мові і її власне прийняли, переводячи фонетичні зміни, Серби та Болгаре; пр. Брандт анї згадує про істнованнє і в Українцїв фонетичного правопису, та се майбуть йому й невідомо, бо він гадає, що закінченнє дієсловів в нашій мові пишеть ся „ц ц я“. *С. В.*

Этнографическое Обозрѣніе — в сім річнику нема нї статий, нї заміток, що дотикали-б впрост нашого фолькльора. В деякій звязи

стоїть із ним тільки статя М. Сперанского: Духовные стихи изъ Курской губерніи, розумієть ся на стільки, на скільки наші духовні вірші стоять у звязи з російськими і на скільки певні елементи лучать одні з другими. Всїх стихів тут 12 і вони нового не приносять нїчого; надто автор у вступній розвідцї навіть не згадує про подібні українські вірші, хоч вони могли придатись йому також до зробленя певних виводів. В відділї бібліоґрафії і критики подибуємо рецензиї на Сумцова: Разысканія въ области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцахъ, і на Стешенка: Поэзія И. П. Котляревскаго.

Між иньшими статями є багато дуже інтересних; важнїйші зазначимо тут: 1) Сословно-поземельный вопросъ и райятская зависимость въ Дагестанѣ, П. В. Гидулянова; 2) Страничка изъ сѣверо-кавказскаго богатырскаго эпоса, Б. К. Далгата; 3) велика праця — друкована ще й попереднього року: Галаузы Бендерскаго уѣзда, В. А. Мошкова; 4) Армянскіе боша́ (цыгане), В. М. Папазьяна; і вкінци 5) Очерки Пошехонья, В. А. Багова. — Між дрібними замітками багато цікавих, особливо з фінського фольклььора.

Живая Старина — одиноку статю з нашого фольклььору: „Колядки и щедровки, записанныя въ Волынскомъ Полѣсьи", д. Н. Коробки, обговорюємо ми низше осібно. По за тим нотуємо дуже гарну, чималу статю: Литвины-Бѣлорусы Черниговской губерніи, ихъ бытъ и пѣсни д. М. Косичевої, що може послужити лише як матеріял, на якім добре слїдити за впливом українського на білоруський фольклььор, зрештою вона не належить тут для обговорюваня. З иньших статей уваги варті іще отсї: Этнологическій очеркъ Зырянъ, Жа́кова; Тазы или? Удиhэ, опытъ этногр. изслѣдованія, С. Браиловскаго. Між дрібними замітками нема багато цікавого, а в відділї рецензий не бачимо нї одної на українські виданя. *В. Г.*

З польських загальних часописей в **Ateneum**, що вже в останнє того року було ви́дане, зазначимо з поля історії тільки розвідку пок. М. Ґумпльовича п. з. Żywot Balduina Gallusa, biskupa kruszwickiego (1066—1145) (II) та Е. Zivier-а малий причинок до історії північної війни (I). Про першу будемо говорити окремо у бібліоґрафії; друга статейка подає сатиру на воєводу калїського Лїпского і прімаса Радзейовского — прихильників Шведів 1702 р., та опис битви під Клїшовом т. р. Згадати ще треба статю В. Собєского про історіософію К. Лямпрехта (в обороні його) (I) та огляд найновійших видань краківської Академії проф. А. Брікнера (II).

Biblioteka Warszawska подає ось що цікавійшого для нас: Б. Лозїньского Epilog stanów galicyjskich — він буде обговорений окремо; проф.

Ш. Ашкенази — Pożegnanie stulecia — обговорює головно відносини польсько-пруські на переходї XVIII і XIX ст. з широким закроєм загально-европейської полїтики (1, 2); А. Міодоньского Na przełomie dziejowym подає характеристику духового (лїтературного) руху в цїсарстві Римськім за часів Антонінів (3). В кінцї піднесемо етнольоґічні розвідки Л. Крживіцкого (про первістні погляди на природу, первістне племя).

З поміж праць уміщених в історично-археольоґічнім віддїлї часописи **Przewodnik naukowy i literacki** дві вже обговорені на иньшім місцї, себто Ф. Р.-Ґавроньского Wycieczki historyczno-archeologiczne po Ukrainie (1) — в кн. XLVII і Б. Лозїньского Z teki Maurycego Kraińskiego — про знесеннє панщини у Галичинї (1, 2) в сїй L кн., а стаття В. Ленкевича про участь Росиї у карловицькій угодї (2) буде також обговорена в бібліоґрафії. Решту розвідок занотуємо тільки: продовженнє опису кс. Яна Саґаньского давнїх історичних памяток Нового Сонча; продовженнє працї Т. Тросколяньского про Андрія Зебжидовского; Ґ. Мантейфля — діярій інфлянтських послів 1561 р. до пруського князя Альберта (1); та вкінцї Ф. Буяка про Длуґоша, як ґеоґрафа (1), де автор славить сього історика також першорядним, ґенїяльним ґеоґрафом. В кінцї згадаємо розвідку дра Е. Ромера про ролю рік в істориї і ґеоґрафії народів (1). *С. Т.*

Kwartalnik historyczny — розвідки ориґінальні окрім обговореної вже (в т. XLV) розвідки дра Прохаски згадаємо такі: A. Szelągowski Upadek waluty w Polsce za Jana Kazimierza і Z. Pazdro Lichwa w świetle ustawodawstwa synodalnego polskiego w wiekach średnich. В першій автор навязує до давнїйшої своєї працї (Przesilenie pieniężne w Polsce za Zygmunta III, Kwart. hist. 1900, пор. Зап. т. XLVI), представляє монетарну крізу та зіпсованє гроший через обнижене валюти (вибиванє „шелюгів“ і „тинфів“) і наводячи тогочасну економічну лїтературу обговорює шкідні наслїдки сього обниженя вартости гроший для промислу і торговлї. Причину економічного упадку, а передовсїм промислу і торговлї автор бачить не в односторонній полїтицї шляхти, бо погляди її були спільні з поглядами Західньої Европи. Се була засада меркантильної системи лише з тою ріжницею, що коли на заходї бачили в грошах головну підставу богацтва, і щоб спинити їх відплив за границю, попирали свій промисл, то в Польщі шляхотська верства бачила розвій краєвого богацтва в помноженю доходів з вивозу сирих продуктів. Упадок торговлї викликали полїтичні потрясеня, руїна, яку спровадили великі війни за Яна Казіміра. В другій розвідцї д. Паздро стає на становищи чисто правничім і лише з тої точки погляду розслїджує законодавство польське в тій справі в порівнаню з загально-

церковним законодавством. Праця обіймає часи від найдавнїйших до р. 1527.

Далї згадаємо інтересний реферат проф. М. Карєєва про студиї з обсягу історії західної Европи в Росиї, читаний ним на засїданю історичного Товариства. В відділї рецензийнім обговорені між иньшими отсї виданя: Documente privitóre la Istoria Românilor urmare la colectinnea lui Eudoxin de Hurmuzaki (рец. Korzon обговорює том III додаток II, що обіймає часи від 1641—1703 і містить неодно цїкаве й для нас, як приміром кореспонденцию Василя Лупула, незвісні доси подробицї про Юрка Хмельницького), Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne IV (рец. Ułaszyn), Teki A. Pawińskiego VI. Dyaryusze sejmowe cz. I. 1581, 1681, 1726 (рец. Winiarz) і II Liber quitantiarum regis Casimiri 1484—1494 (рец. Papée — оба рецензенти піддають технїчну сторону виданя безпардонній критицї) і виданя тов. ім. Шевченка (рец. Brückner звертає увагу на працю дра Франка Апокрифи нововавітні — з неї доперва може пізнати цїле богацтво апокрифічної лїтератури на Руси, також прихильно оцїнює працї В. Гнатюка (Галицько-руські анеґдоти) і І. Верхратського (Знадоби до пізнаня угорсько-руських говорів), та обговорює працї друковані в XXXI і XXXII томі Записок). З розвідок обговорені між иньшими отсї: Kutrzeba Szos we Lwowie w pocz. XV w. (рец. Pazdro), Kochanowski Witold wielki książe Litewski (рец. Prochaska), Balzer Historya porównawcza praw słowiańskich (рец. Halban), Kutrzeba Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich (рец. Wereszczyński) і Brückner Apokryfy średniowieczne I. (рец. Nehring).

Як звичайно маємо і в тім річнику огляд лїтератури всесьвітньої історії та хронїку наукового житя і справоздання з засїдань Історичного товариства. *Ю. Л.*

Wisła (т. XV) не дала нї одної працї, яка-б бодай посередно дотикала нашого фолькльору, тому й спиняти ся довше над нею не будемо. Зазначимо лише, що в бібліоґрафічнім відділї надруковані рецензиї на отсї виданя: 1) Етноґр. Збірник, т. VII—IX (ст. 514—516). Ся „рецензия“ написана так ґрунтовно, що читач не годен навіть дізнати ся, що властиво надруковано в тих трох книжках. Етноґрафічний журнал повинен на нашу думку трактувати такі виданя докладнїйше — не кажу вже поважнїйше — бо инакше не причинить ся він до розширеня круга відомостий у своїх співробітників та читачів, що йому головно повинно бути важне. 2) Łuniński Ernest. Na Huculszczyźnie. Garść wrażeń. (Ateneum, 1900, II, ст. 437—515) (ст. 385—387). Рецензент „Wisły“, підносить такі цїнні спостереження д. Л., що гуцульські дївчата —

ходять лїтом часто голі (sic!), чого ми перебуваючи між Гуцулами не бачили нїколи, та що Гуцули говорять і співають ось як:

Pochylił się dub do duba,
Jawir zieleneńki,
Oj, tam leżet, pochlebaje
Żołnier mołodeńki.

3) Mroczko Fr. Śniatyńszczyzna (ст. 99—100). Автор усїх сих рецензий — є д. Зьдзярский.

Зі статий належить піднести: Reinach Salamon, Archeologja celtycka. — Olechnowicz Wład. Rasy Europy i wzajemny ich stosunek dziejowy (обі сї працї були надруковані по українськи в Лїт. Наук. Вістнику). — Radliński Ignacy, Apokryfy judaistyczno-chrześcijańskie. — Karłowicz Jan, Najnowsze kierunki badań mitologicznych. (скорочена праця чеського ученого Краля, друкована первісно в чеських „Listách philologickich"). — Smólski, O Kaszubach nadłebiańskich. — Иньші статї понайбільше подають якісь фольклрорні причинки, часто навіть звісні вже. Уваги варта ще одна пісня про еміґрацию до Америки (ст. 198) та богата рубрика Poszukiwania, де справдї нераз можна найти цїнні річи.

Lud (т. VIII) далї друкував статю Й. Шнайдра Z kraju Huculów (докінчене). Загальний свій осуд висловили ми про неї минулого року, тому повтаряти його не будемо. Скажемо лише, що тепер надруковані тут: gadki (себто анекдоти), числом 12; пословицї — 14; загадки — 33; піснї — 19; дальше поданий невеличкий гуцульський словарець і віруваня про ловецтво, може найориґінальнїйші і найлїпші в цїлій працї. Проте, щоб автор порівнав свої матеріяли, не кажу з иньшими загально-руськими та польськими, що в працї Поляка повинно-б бути, але бодай з иньшими гуцульськими, нема й мови. Д. Шнайдрови здаєть ся, що він відкриває Америку, хоч та Америка вже відкрита. Та авторів, що хорують на подібну хоробу, є більше, та лиш уваги звертані до них не мають нїяких корисних наслїдків просто тому, що вони їх не читають, а як читають, то не приймають до відомости.

Далї друкувала ся Gustowicz Bronisław — O ludzie Podduklańskim w ogólności, a Iwoniczanach w szczególności. Надруковані тут ріжні етноґрафічні матеріяли, як казки, леґенди, анекдоти і ин. а звертають на себе увагу тим, що часто героями їх бувають „Rusini", пр. ч. 22 (ст. 49): Rusin sprzedáł skôre na niedźwiedziu; ч. 34 (ст. 131): Rusini, jak oni to cerkiew budowali; ч. 39 (ст. 134): Niedźwiedź

z Rusina i ин. На ст. 230—231 сього самого журнала надрукована рецензия д. Зьдзярского на невеличку книжечку: „Klechdy czyli baśnie ludu polskiego na Śląsku“. Автор відмавляє в нїй вартости книжечцї з тої причини, що „podania tutaj ogłoszone nie są niczem innem, jak tylko waryantami dawniej nam znanych i przedrukowanych po kilkakroć. Gdyby więc wydawca był zadał sobie trudu nieco i porównał je z wersyami gdzieindziej opublikowanemi — byłby z pewnością przyszedł do przekonania, iż nowy przedruk waryantów jest zbędny“ i т. д. Автор покликуєть ся при сїй нагодї на ухвалу IV секциї історичного з'їзду, що відбув ся у Кракові і ухвалив „drukować (podania) tylko po dokładnem porównaniu z istniejącymi już zbiorami i tylko te ustępy, które różnią się od znanych już wersyj“ і виказує, що се далеко кориснїйша річ для науки, бо вона позбуваєть ся непотрібного балясту. Підносить також, що видавцї кождий матеріял повинні „przygotować krytycznie“, а тимчасом „my przedrukowujemy po raz setny to, co już jest wszystkim dawno aż nadto dobrze znane“. Подібні погляди висловлювали ми нераз на адресу особливо польських етноґрафічних публїкаций, але вони не мали нїякого успіху; думаємо, що й думки д. Зьдзярского не найдуть послуху, а доказом того хоч би й праця д. Ґуставіча: в нїй нема майже піде нових матеріялів, а деякі (як сьв. Петра били, Одноріг, Мадей, Піп з воловою шкірою, Так сьвіт платить, Спілка баби з чортом і ин.) мають величезну лїтературу у всїх европейських народів, та про те й словом не згадує нї д. Ґуставіч, нї навіть редакция, яка рівночасно друкує й замітки д. Зьдзярского...

Dr. Gumplowicz Maksymilian, Polacy na Węgrzech (далї) — автор говорить тут про два комітати: Лїптавський і Спішський. Перший не інтересує нас, бо в ньому нема нїякої руської людности; що-ж до польського, то автор начислює в ньому 8 польських сїл із 7.068 душами. — Спіш подїлений у нього на 4 округи: а) Землю гірняків (Gründner Boden); б) Малу Спішську столицю; в) Округ 24 міст або Саську землю (Sachsen Boden); г) Подолинецький округ (Pudleiner Gebiet). Дальше подає він історичний огляд тих округів (до етноґрафічного не дійшов іще), та ми в його критику не будемо вдавати ся, піднесемо лише пару його занадто сьміливих гіпотез.

Автор підпирає думку М. Соколовского, що християнство прийшло до Польщі зі Словаччини в славянськім обрядів, а на доказ сього покликуєть ся на слова Шембери „że ta część ludności słowackiej, która jest obrządku grecko unickiego (razem 147.770 dusz) w stolicach Spiskiej, Szaryskiej, Abaujskiej i Zemplińskiej jest szczątkiem staro-sławiańskiego kościoła z czasów śś. Metodego i Cyryla, kiedy państwo wielko-morawskie sięgało aż po Bug i Styr w Polsce“. Ми порушали

сю квестию в нашім журналї на иньшім місци, тому затримувати ся над нею не будемо, а зацитували її, щоби показати, до яких куріозів можна дійти, коли хочеть ся комусь із ясної річи зробити заплутану або обертати кота хвостом.

Подібну наукову вартість має погляд автор на Лемків, який наводжу в дословнім перекладї: „...Лемки відріжняють ся від Русинів польським наголосом і багатьома „wrzekomymi“ польонїзмами та уживанєм слївця „лем“, якого нема нї в польській, нї в руській мові, але воно ідентичне зі словацьким „leu“, що має те саме значінє. Зваживши, що околицї заселені тепер Лемками не належали нїколи до нїякого руського князївства, що в XIII ст. були польські і що власне в них тепер є коло 80 „волоських“ осель, яких мешканцї прийшли сюди в XIII і XIV ст. з Угорщини, на що вказують документи, можна припустити, що всї Лемки походять від греко-католицьких східних Словаків і від словацько-волоських верховинцїв, випертих із Угорщини. Теж деякі етноґрафи, як Годжа, зачисляють східно-словацькі диялєкти задля переважного в них польського наголосу і численних польонїзмів до польсько-словацьких, а J. Z. називає їх польським диялєктом“ (ст. 204). Не знаємо, чи можна більше наплести в кількох реченях, як тут зробив автор; на підставі його арґументів можна-б взагалї всїх угорських Русинів зачислити до Бог зна кого, лише не до Русинів. Але аби заокруглити образ його арґументациї, наведемо ще тут нотку, яку подає він до повисших слів: „В околицї Грибова і Горлиць маємо численні волоські села; в околицї Ліска аж 45, коло Сянока 27. Лемки говорять зіпсованим руським диялєктом, в якім є слїди чужого, особливо словацького впливу. Їх наголос відмінний від наголосу всїх иньших славянських диялєктів. А що наголос навіть по денаціоналїзациї передержуєть ся ще пару ґенераций і утримуєть ся трівко, хоч первісна мова давно забута, проте наголос Лемків стверджує їх походженє від польських Словаків, між якими сей наголос був давнїйше більше розповсюднений і які задля своєї гр. кат. конфесиї уходять фальшиво за Русинів“. Ми дуже цїкаві, чи етноґрафічний огляд д. Ґумпльовіча буде подібний до сього історичного, чи відмінний. Коли подібний, то шкода його друкувати.

Статю Яворского про львівський злодійський жарґон обговорюємо низше. З иньших статий варті уваги: Ciszewski, O atałykacie. — Kaczmarczyk, Proces o czarostwo w r. 1668—69. — Witort J., Filozofia pierwotna. Між дрібними увагами, які ведуть ся й тут, як у „Віслї“, нема важнїйших. Між рецензиями подибуємо в сїм річнику одну на виданє Наук. Тов. ім. Шевченка: Матеріяли до укр.-

руської етнольоґії, т. III — та одну на працю дра О. Колесси: Ukraińska rytmika ludowa w poezyach Bohdana Zaleskiego. *В. Г.*

Посеред мадярських наукових часописей присьвячене виключно історыї видannє Мадярського Історичного Товариства (Magyar Történelmi Társulat) п. з. Századok (Віки). Коло сеї часописи гуртують ся всї поважнїйші мадярські історики і тут ведеть ся евіденция наукового руху на поли історіоґрафії. На рік виходить звичайно 10 зошитів, а кождий розпадаєть ся на три частини: розвідки, бібліоґрафію і хронїку. З посеред першої частини за сей рік можемо згадати, як близшу до нас, статю д. Анатоля Годинки: Чи є слїди у словянських жерелах про короля сьв. Стефана? (ч. 10). Що доторкаєть ся руських жерел автор зазначає, що „в руськім письменстві не тільки не можна знайти згадки про сьв. Стефана, але взагалї про перших королїв (мадяр.), анї у Нестора, анї у великоруських билинах, анї в українських думах“ (!). У бібліоґрафічному відділї стрічаємо рецензию д. Ґейзи Петрашевича на III т. „Жерел“, що властиво служить інформацийною (поверховною) статею про наш національний рух і ролю у нїм Наук. Тов. ім Шевченка.

У хронїцї подав д. Фр. Кубінї уривок своєї більшої працї про Анонїма короля Бейлї, в якім обговорює питаннє про руських князїв при кінци IX ст. З огляду на предмет, статю сю обговоримо окремо в бібліоґрафії.

В кінцї знаходимо поданий зміст XXXIII і XXXIV тт. „Записок“.

Збірник матеріялів для угорської історії видаваний тим самим Історичним Товариством при підмозї Академії Наук, п. з. Történelmi Tár (Іст. Збірник), посеред silva rerum сирого материялу, дуже неоднакової вартости, виданого без нїякого пляну, цікавого для нас не подав нїчого, окрім докінчення збірки листів Яноша Кеменя з рр. 1650—1662 (под. Е. Товт). Кемень був, як звістно, ґенералом військ кн. Юрія Раковцї у походї на Польщу 1657 р. Надруковано тут приватні листи його до жінки, що одначе подають при тім і звістки полїтично-воєнні, небезінтересні і для нас. Про них будемо говорити на иньшому місци.

Виданнє Мадярського Народописного Товариства (Magyar Néprajzi Tarsulat) п. з. Ethnographia (11 зош. у рік) — подає від часу до часу статї з области угорсько-руської етноґрафії, майже виключно матеріяли. У сїм роцї[1]) можемо на першому місци зазначити статейку д. Михайла Немеша: Із поля руських народних вірувань (ч. 8). Перший розділ присьвячений знахорству, чи там замовлюваню при нагодї укушення гадини, скаженого пса, ікання, вроків, плачу, безсонности та болю жо-

[1]) Про давнїйші статї згадувано у хронїцї „Літ. Наук. Вістника“.

лудка дїтей. При останнїм описує автор звичай „виварювати сонця́“, бо сонце виною болю жолудка, — воно псує страву і напиток. У другому роздїлї подає автор збірку вірувань т. зв. забобонів (babonák) при ріжних занятях та з нагоди ріжних сьвят. Прикладів надруковано тут повисше 40. Інтересно було-б порівняти їх із сьогобічними — галицькими. Та се полишаємо специялїстам. Статя д. Немеша єдина, що дотикає близше нашої етноґрафії. Згадати тут треба одначе ще розвідку д. Ґейзи Надь про раси і народи у XIX ст. Автор збирає статистичні вислїди про ріжні народи, та при тім поступає собі дуже недоладно. Не тільки не подає жерел нїяких, але й перемішує часто держави із народностями — стоячи мабуть на становищи сучасних мадярських патріотів. З тої причини довга його праця не може мати нїякої наукової вартости. Про Русинів-Українцїв говорить у VI розд. (4 ч.). Змішує їх цїлком із Росиянами та ледви у Галичинї, Буковинї та Угорщинї подає число Русинів на підставі кількох списів людности. Така іґноранция разить тим більше, що на иньших місцях зазначаєть ся теж правдивий погляд на наш нарід, от хочби у справозданню із фолькльорного конґресу у Парижи; тут д. Шебестєн висказуєть ся похвально про визначного українського фолькльориста Хв. Вовка (ч. 6). Розумні теж гадки висказав М. С., рецензент „Угро-русских народных спѣванок“, т. I, М. Врабля. Він чинить закид видавцеви, що у збірнику ужито етімольоґії, а не фонетики. Бачить тут не тільки недорічність із наукового боку, але також познаку москвофільства (ч. 9). *С. Т.*

Archiv f. sl. Philologie (т. 23) — між працями уміщеними в сїм томі знаходимо одну лише студию специяльно для нас інтересну, а то S. Rożniecki, Perun und Thor: автор зазначивши з самого початку, що вплив Варягів на славянські племена науково далеко ще не прослїджений, старає ся подати кілька причинків до сих дослїдів з обсягу мітольоґії. За вихідну точку бере згадку лїтописи про „Турову божницю“. З змісту лїтописи виходило-б, що під сим треба розуміти якийсь будинок, що стояв на місци або недалеко місця, де мало відбути ся віче. „Божниця“ по думцї автора означає сьвятиню і то не лише христіянську, як думав Мікльосїч і Срезневский, але також поганську. Тура розуміє автор як імя власне і на підставі порівнаня з іменем бога Тора доводить, що се була сьвятиня Тора. З настанєм християнства культ Тора загинув, але лишила ся назва і то головно в устах народа — звідси дістала ся і до лїтописи. Що се можливе, а навіть як каже автор певне, мають довести анальоґічні приклади з иньших лїтописий (Перунський скит). В оповіданню про присягу Руси: „Кляша ся оружиємъ своимъ и Перуномъ богомъ своимъ и Волосомъ богомъ скотьємъ“ — бачить автор національну ріжницю богів: Перун „свій бог“,

значить ся бог Олега і дружини, а Волос — чужий бог, розуміє ся славянський. Отже Перун нїщо иньше як староруська назва північного бога Тора. Автор порівнує ще деякі иньші місця лїтописні і силує ся доказати, що культ Тора мав безперечно вплив на культ Перуна. Та докази автора занадто слабкі і за мало мотивовані, або й чисто гіпотетичні, як бачимо.

Ак. Веселовський – Zur Frage über die Heimath der Legende vom heiligen Gral, займаєть ся далї Леґендою про сьв. Ґраль (див. Записки т. XLV с. 6). Дослїдників її можна подїлити на два табори: одні уважають вітчиною леґенди Валїю з її переказами, до котрих допера пізнїйше прийшли христіянські примішки, другі як раз противно бачать в ній христіянське апокрифічне оповіданє, до котрого примішали ся валїйські мотиви. Весоловский кладе собі за задачу подати деякі причинки до рішеня сеї справи; він бачить в леґендї христіянсько-жидівські мотиви, котрі допера пізнїйше зляли ся з західно-европейськими переказами. На підставі історично-релїґійних і етимольоґічних гіпотез доходить він до виводу, що підставою першої части леґенди про сьв. Ґраля була сирийська леґенда про жидівсько-христіянську діяспору в північній Мезопотамії. Звідси допера перейшла вона на захід і тут зляла ся з місцевими мотивами а росширила ся головно в Франциї і Анґлії. Та одначе треба зазначити, що і ся студия, як і иньші працї Веселовського з обсяду порівняного фолькльору, не доходить до якогось певного результату — а як доходять то лише на підставі дуже хитких гіпотез, і обмежаєть ся радше зібранєм і уґрупованєм богатого матеріялу. *С. Гм.*

Rajko Nachtigall, Ein Beitrag zu den Forschungen über die sogenannte „Бесѣда трехъ святителей“ — під таким скромним наголовком дав нам молодий учений ширшу студию про сей апокріф[1]). Під назвою „Бесѣди“ розуміють звичайно ріжнородні, анонімні, чи псевдонімні, апокріфічні питаня і відповіди, що приходять під сим наголовком у деяких пізнїйших рукописях (XVI в.). Молодий автор ставить собі питанє, чи і о скільки оправдано називати цїлу масу текстів „Бесїдою трьох сьвятителїв“, хоча вони під сим наголовком приходять, та чи властива „Бесѣда“ не представляє чогось одноцїльного, в собі викінченого цїлого. Відповідь на се дає автор на підставі аналїзи досї знаних текстів, яку випереджує ще лїтературно-історичним оглядом дотеперішних дослїдів (1—61), де критикує погляди поодиноких учених, а потім дорогою критики текстів (т. XXIII, 61—95 і XXIV,

---

[1]) Для заокругленя огляду сеї роботи ми втягаємо і другу частину її із дальшого річника Arch. f. sl. Ph. т. XXVI, 321—408.

321—405) приходить до таких виводів: 1) Не всї тексти, які досї означувано назвою „Бесѣда“, мають право носити її; 2) в них маємо до роботи із цілим рядом ріжних, вповні одноцільних трактатів, а то: а) два роди Адамових питань б) новозавітні і морально-екзеґетичні питаня в) 20 питань зазначених в грецькім оригіналї: *'Ερωτοαποκρίσεις διάφοροι καὶ ὠφέλιμοι*“ г) властива „Бесѣда“. Трактати походять із грецьких оріґіналів. Місцями перекладу могли бути Македонія і Сербия, з відки в славянських перекладах ішли й на Русь, де знова переходили через ряд змін та перерібок.

Alexander Belić, Zur Entwickelungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativ-suffixe (ст. 134—206): по попередних увагах у загальнїйшій части 136—154 розбирає автор роди суфіксів, стараєть ся психольоґічно пояснити їх значінє та докидає кілька бистрих уваг про їх сторону звукову та синтактичну. Специяльна частина працї 136—206 се з тяжким трудом зібраний статистичний материял, поперeплїтаний замітками автора. Зле, що для повности не використав автор язиків болгарського, серболужицького та словацького. Материяли до української мови брав автор із Словаря Желехівського, хоча декуди за головні форми взяв форми як раз побічні і рідко уживані, нпр. здрібніле лйчико, що навіть у Желехівського взяте в скобки, місто властивого личко. Взагалї у роботї добачуємо одну засадничу хибу. Коли хто хоче оперувати типовими формами якоїсь мови, то належить більше опирати ся на етноґрафічнім матеріялї, бо як звісно мова письменників, яка nolens volens відбігає від народньої, не може дати характеристичного типу якої небудь язикової появи. З рештою брак відповідних збірників та словарів, ще довго буде перепоною у того рода працях. З методичного погляду робота взірцева, як се звичайно буває у т. зв. західнїй школї слявістів.

V. Jagić, Einige Streitfragen, 5 und 6 (ст. 113—129). У першім екскурзї автор ставить питанє, котру із двох славянських азбук належить уважати давнїйшою? Питанє, яке по думцї автора уже було порішене, виринуло знову з нагоди відкритя написи з р. 993 і розправи Флорінского, яка із тим вяжеть ся, а стоїть на зовсїм відміннім становиску від проф. Яґіча. Автор наводить ще деякі важкі арґументи на попертє свого погляду, уважає питанє порішеним на користь глаголицї.

У другім екскурзї із властивою собі бистротою розбирає автор питанєподвійного палятал̈ізму. Т. зв. первісний палятал̈ізм виступає в словянськім в видї співзвуків **з**, **с**, напр. **зоря**, **сьто**, чому відповідають ті самі рефлекси у лотишськім та литовськім (у сїм заходять деякі фізиольоґічні зміни). Обік сего литовсько-словянського палятал̈ізму маємо два роди чисто словянського палятал̈ізму: 1) Če — палятал̈ізм — перехід

к, ґ, х (із **с**) перед палятальними самозвуками **е**, ē, **ѧ ь, и** у, ч, **ж, ш.** Сей старший Če-паляталїзм з найбільшою консеквенциєю заступлений у всїх словянських мовах і тому може вважати ся одною із найхарактеристичнїйших прикмет словянської ґрупи. Пізнїйше через секундарні причини робить ся вилом у тім правилї через т. зв. „мазтроване" себто заступленє **ч, ж, ш** через **ц. д. с.** Ся поява приходить не тільки в польських говорах, але також і дол. лужицькім, сербськім, полабськім, сербохорватськім і болгарськім. У тій секундарній появі переходу шипячих у свистячі готов автор найти поясненє подвійних рефлєксів первісних **дj, тj**: з одної сторони **ч, дж**, з другої **ц, дз**, так що **пос** повстало із **ночь**, а се із ***нокть**(j). Таке поясненє розвязало-б одно із найцїкавійших питань дублятів **ночь**: nос, та через трактованє язикових появ, як чогось живого, задало-б удар надто механїчним поясненям иньших учених. 2) Другий теж специяльно словянський паляталїзм, се Се-паляталїзм — перехід **к, ґ, х, ц, з, с** перед **ѣ = оі.** Він теж мусить походити із дуже раннього часу, бо переведений у всїх словянських мовах. Незвичайно інтересний хронольоґічний порядок поодиноких появ, який відповідно до дослїдів проф. Яґіча зазначимо ось як: 1) Če-паляталїзм — монофтонґізм — 3) Се-паляталїзм — 4) зміни ґрупи tort. і dj, tj. — а вкінци хронольоґічно найновійша поява — суфікси ьць, ьца, ьце, ица, ице.

Ignaz Kozlovskij, Zwei syntaktische Eigenthümlichkeiten der russischen Sprache[1]) (ст. 95—106): в першій частинї доказує автор, що в староруськім прикметник стояв перед своїм імеником зовсїм так само, як у індоевропейській прамові в часї її розкладу. В другій частинї розбирає він положенє другого відмінка супроти свого іменика. В індоевропейській прамові підчас її розкладу стояв др. відм. перед своїм іменником, тільки в разї, коли спочивав на іменику натиск, стояв по нїм. В староруській мові стоїть не рідко др. відм. перед іменником, а в сучасній российській майже виключно по іменику, з виїмкою займенників его, ея, ихъ. Автор шукає причини сеї появи і, находить в тім: др. відм., що стояв перед імен., заступав ся прикметником; той, що стояв по імен. лишав ся. Наслїдком сього др. відм. по іменику зістав ся в більшости і надав тон нинїшному станови річи.

L. Niederle, Ueber die *Σπόροι* des Prokopius (130—133): Добровский, а за ним иньші учені се слово лучили із Sorbi, Srbi. Цейс, а за ним иньші уважали сю назву *Σπόροι* зіпсованою назвою — Spali, які мешкали на схід від ґотських осель на Понтї. Одно і друге поясненє уважає проф. Нідерлє хибним і безкорисним. Ся назва не приходить тільки

[1]) Перша частина сих заміток порівн. Archiv f. sl. Ph. XXII, 103.

раз, як думав Добровский: вона приходить ще перед Прокопієм у т. зв. Псевдо-Каллїстена, і д. Н. уважає її скороченою назвою *Βοσπόροι*. Прокопій переніс її самовільно на Словян, улягши мабуть анальоґії сеї назви до грецького *σποράδην*, як назви широко розкинених Словян.

A. Brückner, Beiträge zur ältesten Geschichte der Slaven und Litauer[1]) (c. 225–230) — в третім відділї займаєть ся автор питанєм про повіря Словян в полову заміну чоловіка, виходячи із звістки Геродота про заміну Неврів у вовків. Неврів вважає автор Словянами. Автор пояснює гуцульське „місячник", ставить його на рівнї із польськ. „miesięcznik", = hermaphroditus. Повіря північноґерманські криють ся із славяньскими (пол. і укр.) вповнї, з виїмкою ріжницї в часї, бо коли у перших говорить ся про перехід мущини в жінку і на відворот що девять днїв, — то слово місячник вказує на споріднене із місяць (= Monat, а не Mond). Автор готов признати сему повірю північно ґерм. походженє. В четвертій частинї автор занимаєть ся питанєм про Крака й Ванду. Автор із дуже бистрим критицизмом виказує брак реальної підстави сего міта, якого найосновнїйшу частину, себто імена і їх „історичне получене" magister Vincentius виссав собі з пальця. Але коли у т. зв. „Kraksage" автор не знаходить нї зерна навіть традициї, то у т. зв. „Wandasage" бачить зерно народньої повісти.

Се були-б інтереснїйші для нас статї. *І. Б.*

[1]) Частина I і II сеї роботи — Archiv. f. sl. Ph. XXI, 10—27 — обговорена в Зап. Т. Ш. 1901, т. XXXIX Наук. Хрон. 76–78.

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

Поля погребеній въ середнемъ Поднѣпровьи — Раскопки В. В. Хвойка въ 1899—1900 гг. (Записки Императ. Русскаго Археологич. Общества, т. XII, 1—2, Спб. 1901, стр. 182—190).

Невтомний археольоґ д. Хвойка прислужив ся науці археольоґії віднайденнєм нового дуже цікавого типу похоронних піль. Похоронні поля знайдені були ним в повітах Київськім, Черкаськім, Канївськім і Васильківськім ґубернїї Київської і в південній частинї Чернигівської (в пов. Остерському, по лївому боцї р. Десни). Поля сї — се більш-меньш великі могильники без усяких признак могильного насипу, звичайно положені на горішній площі підвисшень і почасти на їх боках. В них стрічаєть ся сумішно два похоронні обряди: спаленнє і закопуваннє небіжчиків в землю: в першому разї — не глибоко від поверхнї землї (20 сант. до 1 метра), в останньому — досить глибоко (від 1 до 3 і $3^1/_2$ метр.). Перепалені кістки, иноді змішані з заціліліми, лише зіпсованими вогнем металичними річами (фібули, шпильки) і кусниками розтопленого скла, звичайно скидані в урну або иньшу яку посудину, і коло неї уміщені иньші начиння. Буває їх чимало, від 3 і до 12, а то і більш при кожному небіжчикови. Иноді кістки повкидано в урну без металичних річей — тоді вони покладені коло урни або між иньшими начиннями. В похоронному типі, де небіжчика не палено, стрічають ся кістки барана. Иноді буває заткнутий у землю зелїзний ніж.

На самих кістяках або коло них знаходили ся такі річи: 1) ріжнородні ковтки з сердоліку, бурштину, коралів, морських черепашок і композициї, иноді з скла, а також глиняні прясла; 2) привіски з морських черепашок, з причепленими до них бронзовими каблучками; 3) срібні, бронзові й зелїзні фібули ріжних родів, найбільш по одній

на лївому плечі, часом по дві; 4) такі-ж спряжки до пояса; 5) бронзові й срібні гладенькі плитки ріжних форм з срібними довгенькими дірочками для них — мабуть для прикраси якої шкіряної або деревляної річи; 6) бронзові голки, шила, шпильки; 7) на руках у кістяка бронзові каблучки з плетїннєм і вузликами, скляні каблучки й бронзові наручники з розплесканого дроту; 8) залїзні ножі й серпи; 9) кістяні гребінцї і 10) кістки вівцї, свинї й курки. Але разом з сим знайдені й річи камінної епохи: кремінні і з кости (напр. великий молоток з рогу).

Специяльно розслїджено д. Хвойкою і подано справозданнє з трьох значних похоронних піль. Найбільше з них — поле коло с. Черняхова, Київськ. пов., яке займало площу коло 7000 кв. метр. і на думку д. Хвойка, повинне містити в собі не меньш 500—600 похоронів. Дуже цїнною знахідкою в сім могильнику були дві римські монети II і III вв., що лежали завинуті в якусь материю під кістяком: в них маємо більш-меньш докладну дату, хоч не для усього могильника, то для якоїсь його частини, бо разом з похоронами сього часу бачимо в нїм зовсїм инакші похоронні типи: давнїйший — кістяки скорчені, при них такі річи як спряжки з кости і кремінний ножик, і мабуть пізнїйший — похорон в деревляній будові. Усї черепи Черняхівського поля, як і иньших — довгоголові. Керамичні вироби дуже штучної роботи, роблені усї на гончарському колесї.

Другий могильник розкопано коло с. Ромашок, Васильківського пов. Річи, що знаходили в ньому: фібули й начиння — цїлком анальоґічні з нахідками Черняхівського поля. Новиною виступає тут те, що разом з старими похоронами знайшли ся на сїм полї кілька невисоких насипів з похоронами без сумнїву далеко пізнїйших часів. В однїй такій могилї знайдено коло небіжчика срібний ковток з лунницею, кілька нанизаних на дріт ковтків і бронзовий хрест, не пізнїйший XII в.; другий небіжчик в тїй самій могилї мав на собі досить добре збережений одяг з шнурами і серією шовкових плетених ґудзів в видї жолудів, перетканих золотом; на грудях — 6 бронзових застїбок — гачків, на ногах — червоні сапянові чоботи з залїзними підковами. Небіжчики в сих могилах з насипом покладені усї головами на захід і обкладені на пів зігнилим деревом. Розуміє ть ся, се вже чисто славянський похорон. Закінчаючи роздїл про Ромашківський могильник, д. Хвойка каже: „Таким чином Ромашківський могильник без сумнїву має славянський характер й істнував з вельми давнього часу — з перед хрещення Руси і дальше“. Та як бачимо, вивід сей зроблено скороспішно. Ми бачимо з певністю славянські похорони з часів десь коло XII в., але щоб прогалину в 7—8 віків між давнїми двома типами і пізнїйшими славянськими заповняв який будь також славянський тип, сього на підставі самих нахідок казати не можна.

Третїй могильник — коло с. Зарубинець, Канївського пов. І тут, як і в попереднїх, ті-ж бронзові і срібні речі. За те начиннє зовсїм відмінне: воно роблене від руки, має чорну, блискучу і дуже гладеньку поверхню, по формі найбільш наближаєть ся до посуди т. зв. скитського типу. Загальний характер сього могильника сьвідчить про ранїйшу епоху в порівнанню з попереднїми двома.

Отже ми маємо три могильники ріжних епох: Зарубинський — десь коло часів Р. Х., Черняхівський і Ромашківський — між II—V вв. по Христї, хоч там же знаходимо, як бачили, і похорони часів далеко пізнїйших.

Взявши на увагу оселе життє народа, що займав Поднїпровє (брак оружа, однородний тип похоронного обряду обох катеґорий), а головно — довговічне захованнє обряду палення, який автор слїдить в Поднїпровю без перерви, починаючи від самого кінця неолїтичної епохи і аж до охрещення Руси, д. Хвойка рішучо висловляєть ся, що усї слїджені ним памятки: точки, давні городища, могили коло городищ, нарештї усї катеґориї похоронних піль — все се належить єдиній людности, що жила так довго на згаданій территориї, — власне давнїм Славянам.

Вивід дуже принадний. Ми годимо ся з тим, що се дуже може бути так, і навіть найскорше повинно бути так; тільки на підставі одних анальоґій у сфері матеріяльної культури і такого мало спеціфічного покажчика як обряд палення, ще навряд чи можна робити рішучі виводи. Обряд палення мав би для нас тоді катеґоричне значіннє, коли-б його можна було прослїдити без перерви в поодиноких пунктах на протязї всього часу, скажемо, від точків і до історичних часів. А коли ми знаємо, що сей обряд в один час відомий в однім пунктї, а в другий — десь за 100 миль, а в третїй — знов десь инде, се нас не задовольняє. *В. Доманицький.*

Е. Сѣцинскій — Археологическая карта Подольской губерніи, Мва, 1901 (Відбитка з І т. „Трудів XI Археол. Съѣзда въ Кіевѣ“) стор. 158, 4⁰ + мапа Поділя.

Археольоґічним мапам в останнї часи досить пощастило. Після 6-лїтньої перерви від р. 1895, коли була видана Моск. Археол. Товариством Археольоґічна мапа Київщини В. Антоновича, в минулім роцї показала ся в сьвіт археольоґічна карта Поділя, уложена д. Сіцинським, далї — що йно вийшла з друку карта Волини (обговорена низше), нарештї — невдовзї маємо сподївати ся і мапи Харьківщини, предложеної на XII археольоґічний з'їзд у Харькові.

Д. Сіцинський укладав свою мапу, як се він сам каже, на взір мапи Київщини, про те де в чому в систематиці матеріялів він відступає від сього взірця — почасти в залежности від матеріялу, часами цілком иньшого, ориґінального, не анальоґічного з київсьмим, почасти — відповідно до своїх суб'єктивних поглядів і міркований що до ґруповання матеріялу, досить раціональних. Уже на самій мапі, в ряді пояснень знаків, окрім фарб, що мають означати знахідки річей камінної, бронзової і зелїзної епох, зустрічаємо ще четверту (фіолетову) фарбу — для річей „неопредѣленной эпохи". Так само як поруч з відділами відбиваного й полїтерованого знаряддя заведений окремий відділ для камінного знаряддя — „не знати якого". Далї, що до поділу археольоґічних часів на три основні доби: камінну, бронзову і зелїзну, шан. автор хоча й приймає її для самої мапи, але в покажчику „зелїзна епоха", будучи дуже широким і невідповідним до докладнійших означень, не істнує, а замісь того заведено окремі відділи: статуетки, ідоли, начиннє глиняне і т. и.; зброя і оздоби з могил давнїх; річи, зброя й оздоба пізнійшого часу; печатки; вироби з кости; зброя і воєнні річи. Камінні баби, занесені на мапі Київщини до зелїзної епохи, надписи і рисунки на каміню — заведено також в окремий відділ.

Відділ могил („курганів") і похоронних типів майже нічим не ріжнить ся в ґруповванню матеріялів від систематики мапи Київщини; додано лише в осібних відділах: „могильники", „гробниці" (без могильного насипу) і яко продукт самих останнїх часів — „поля погребальних урн".

Те, що на мапі Київщини означено під титулом „Древности исторической эпохи" — у автора мапи Поділя почасти відійшло до вищезгаданих відділів, що заступають термин „зелїзна епоха", почасти знову подано в окремих поділах, як будівлї (замки, руїни і їх останки, останки міських укріплень в виді валів і ровів; будівлї ріжні, гроби, стовпи) і церковні старинности. В сїй катеґориї заведено між иньшим цілком нові відділи — монастирища, давні церкви, пещерні церкви. В показчику знахідок монет стрічаємо більш-менш ті-ж самі монети, що і в Київщині: не зазначені були в Київщинї — арабські монети (було 4 знахідки)*), хрестоносна (одна) і швайцарська (одна); за те в Поділє з таких, що знайдено в Київщині, не має: анґлїйських, іспанських, срібних руських гривень, румунських, сербських і шотляндських.

*) Властиво арабські монети знаходили ся і в Київщинї (див. стор. 132 „Карты Кіевской ґуб." Ольшанка, Уманського пов., знахідки монет в могилї, і в самім Київі — в показчику опущено).

Вернемось знову до початку. Камінна епоха на Поділю, як взагалї археольоґічні знахідки усїх епох і часів в сїм краю — наслїдком дуже нечисленних розкопок, не визначаєть ся нїчим особливим: двічи (в Камін. і Ушиц. пов.) було знайдене камінне відбиване знаряде разом з кістками мамута, 1 раз кістяне знаряде, 5 давнїх стаций, та одна (Лит. п., Чернятин) — на нашу думку, непевна. Бронзова епоха також не дала нїчого цїкавого: звичайні кельти та сокирки (усього 13 пунктів). Печер і підземних ходів і уміщень значно більш як у Київщині: 75 проти 23. За те могил (курганів) дослїджено в четверо меньш: лише 3202 (проти 13200), з них роскопано 80 (проти 842) — себто коло 2,5%, і знайдено в них такі похоронні типи: 3 з камінної епохи, 2 — паленнє мерців (досить неясно, якого часу), 2 з фарбованими кістяками, 8 (в показчику 7, але ще у с. Чаусові Кавенній) могил з викладеними з каміня гробами, 3 (властиво 4 — додати Івахнівцї, Камін. пов.) — т. зв. скитського типу — з них одна лишень — Межиричка, Балт. пов., досить цїкава), 3 — з похороном кочовників 13—14 вв. 3 могильників (4) один (Молокиш, Балт. пов.) напевно славянський (гробниця з камінних вапняних плит); з иньших могильників славянських часів ми б ще вказали городище коло с. Привороття і в м. Макові (Ушицьк. пов.). Гробницї (без могильного насипу) — знайдено в 5 місцях; з них цїкаві в Бакотї і Думанові (Камінецьк. пов.). Нарештї „поля погребальних урн“ (тоб то точки) вказані в трьох пунктах (в Криничцї — Балт. пов., Синяві Новій — Лит. пов., Говорах — Уш. пов.), але Синяву нову сам автор заносить до сеї катеґориї з знаком запитання*). Здаєть ся, що в м. Сьмілій (Лит. пов.) є слїди похоронного поля, віднайдені два роки тому д. Хвойкою.

Городищ і городищ-майданів також дуже небогато дослїджено в Подольщинї: 272 і 15 (проти 435 і 151 в Київщинї). За те селищ (давнїх осад) автор нараховав спору купу: тодї як у д. Антоновича занотовано лише 5, у нього 65.

Меґалїтичні памятники знайдено в Нагорянах і Бакотї (чомусь не завважено Лядави, Могил. пов. — тогож типу, (див. Тр. VI Арх. съѣзда, статя Е. К. Мельник „Слѣды мегалитическихъ сооруженій въ Ю. Россіи“). Цикльопічні будівлї — в Бакотї і непевна — в Мурованих Куриловцях Ушицьк. пов.

---

*) Що до „площадок“ — точків, то, здаєть ся, їх можна з деякою правдоподобністю видїти в Криничцї Балт. пов., Слободі Ялтушовській, Кричанівцї і Моровові — Могил. пов.

Рисунки і написи на камінню — в 19 пунктах (окрім того опущено с. Клищов Брацл. пов. і Лядаву Могил.). Камінних баб знайдено коло 12.

Із ріжних поодиноких річей і знахідок в могилах особливо цікаві: звістний „Сьвятовит", знайдений р. 1848 коло Гусятина в Збручі (автор одначе не нотує полеміки про його автентичність), далї бронзовий пірнач в Перепильчинцях Мог. п. і бронзова шийна гривна — в Габалівці — тогож пов.; печатка з римських монет — в м. Немирові і печатка давнього Рашківського монастиря, без дати; дзвін в с. Степашках, подарований р. 1745 Савою Чалим (має напись Sawwa Pułko).

Замків і руїн — 19 (та два: Уланів і Брацлав — опущені). Давні церкви – в Сутківцях Летич. пов., Зиньковї (1521 р.), Хмельнику — Лит. пов., Стїні – Ямп. пов. (опущено в Марковцї Ямп. п.).

Окрім декількох згаданих вище недоглядів в річевому показчику мусимо навести ще ось які. В відділї „Камінне відбиване знаряде" — не показана с. Смотричская Слободка, Кам. п. Відділ „Камінне політероване знаряде" — виглядає так, ніби автор не докінчив показчика (він у нього перериваєть ся на стор. 92). Між тим політероване знаряде знайдено окрім того: в Теремцях (97 р.), Сокольці (102), Чабанівцї, Лісовцях, Кривчанах (103), Лоєвцях (104), Кучській Слобідцї (105), Мурован. Курилівцях (108) — все Ушицького пов.; в Лісковцях (114), Бразї (116), Вербичнї (119), Марянівцї (120), Пісочнїй, Кунинї (121), Карабчієві і Грицькові (122), Негинї (124), Камінцї (125), Устї і Удрієвцї (126), Привороттю, Макові (128) і Княжополї (129) — все Камінецький пов.

В відділї „Камінне знаряде невідомо якого часу" — опущені Серватинцї (117) Камін. пов.; в відд. „Підземні ями" — Хмельник (23), Межиров (29) Лит. пов.; відділ „Зброя з могил" — Приворотте (128), Камін. пов.; відд. „Річи пізнїйшого часу" — Маків (128), Камін. пов.; відд. „Зброя і воєнне знаряде" — Севериновка (75) — Ольгоп. пов.; від. „Стрільба" — Горбачів (14) — Лет. пов.; „Дзвони" — Чорноострів (9) — Лет. пов.; „Монети" — Визант. — Должок (125), Камін. пов., Італїйські — Лопатинцї (79), Ямп. пов.; Римські — Волковинцї (17) — Лет. пов.; Турецькі — Мечетна Мала (62) Ольгоп. п.; Монети невідомого часу — Аркадієвцї (12), Пр. пов., Винниківцї (25), Лит. п., Куниче (46), Винн. пов., Остолопів (47), Гайс. пов., Ляшковиця (111), Чемерівцї (113) і Коробчів (122) — Камін. пов.

Нарештї слїд поправити помилки: на стор. 153 в відділї „Вали великі" — Борщівка 8 і Кременна 8 (а не 6); на стор. 154, від. „Зброя давня з могил" — Сосновка 93 (а не 91); на стор. 155, відд. „Зброя і воєвничі доспіхи" — Каменна 76 (а не 80); тамже, в відд.

„Монастирища“ — Ольшанка Бершадська 71 (а не 51). В іменному показчику упущено с. Вихватинцї, Гайсин. пов.

При кінцї показчика подано 14 пунктів, де зберігають ся колекциї старинностей на Поділю, а на стор. 131—135 дано пляни 11 городищ.

Сумлїнна й старанна праця д. Сецінського без сумнїву давно пожадана і стане у великій пригодї кожному дослїдникови.

В. Доманицький.

В. Б. Антоновичъ — Археологическая карта Волынской губерніи, Москва, 1900 (відбитка з І тома Трудів XI Кіевскаго археологическаго съѣзда), стор. 130, 4⁰ + мапа.

Археольоґічна мапа Волини уложена по томуж самому пляну, що й мапа Київщини, видана в р. 1895. Як що і подибують ся деякі відміни, то лише в подробицях, і то звичайно на користь самої працї. Так в відділї камяної епохи виділено в осібну ґрупу робітнї камяного знарядя (сконстантовано 23) і робітнї пряслиць (7); окремі знахідки пряслиць також занотовані окремо. В відділї бронзової епохи кождий тип знахідок має свою рубрику. Відділ памяток пізнїйших історичних часів богатший на ґрупи заведені під відділи: камяні хрести, намогильні й придорожні, нагробки, камїннє з написами і т. и. На жаль, в сїм останнїм відділї не подибуємо зовсїм селищ і монастирищ: монастирища можна сконстантовати в с. Красному (стор. 49), Дубнї (78), Кореницї (101); так само в відділї зелїзної епохи (часів дохристіянських і князївських) упущено, яко окрему ґрупу, начиннє, а для сеї ґрупи материял можна було б зібрати (вкажемо на Луцьк (49), Стежаричи (66), Пустоіваннє (76), Шельвів (101).

Розглянемо кождий з головних відділів окремо. Камяна епоха на Волини, починаючи від неолїтичних стаций (аж 51) представлена досить богато. Між иньшим вказані в чотирьох пунктах меґалїтичні будови, але вони цїлком певні хиба лиш в с. Васьковичах (14); показані в сс. Річиця (46) і Уховецьк (55) нїби то будови на палях більш нїж сумнївні (стоять під знаком запитання). З часів бронзової епохи не знайдено нїчого особливо цїкавого: кельти, списи, стріли, оздоби, убрання, булава (с. Васьковичі, 14), вироби з бронзи (бронзові гривни, спірали). Тільки в м. Ровнїм (39) — бронзова статуетка жінки. Тамже був віднайдений і римський круглий щит, на якому була вирізана сьвяточна процесия.

Могил (курганів) занотовано богато: 15.347 (в Київщинї 13.200, на Поділю 3.202), але розкопаних усього 674, себто 4,4% (в Київщинї 6,5%, на Поділю 2,5%). Городищ 348 (в Київщинї — 435, на Поділю

272). Розкопані могили належать до таких похоронних типів: камянної епохи з похороном (коло 20), скринки (кісти) камяної епохи з похороном (6), скринки камяної епохи з обрядом палення (10), могила з похороном на переломі камяної й бронзової епохи (1), скринки з похороном зелїзної епохи (2), могили зелїзної епохи з обрядом палення (4, властиво 5, бо ще в с. Лищу, 47). „Скитська“ могила трапилась лише один раз — коло Котельнї (стор. 2), Житомирського пов. За те в 14 випадках зазначено могили деревлянського і в 34 — волинського типу. Можна б було додати сюди ще точки (площадки) — напевно в с. Юфковцї (91) і мабуть с. Коськові (99); а також в с. Брикулї (99) — похоронне поле. Могил з фарбованими кістьми і кочовничих — нема цїлком.

Найбільш інтересний віддїя — памятки пізнїйших історичних часів. Перш за все давні будови і їх руїни: в Овручі (20) — останки церкви св. Василия, збудованої Володимиром Св.*); в Корцї (35) — останки замку, збудованого з кінцем XIV ст. Константином Ольгердовичем**); в Луцькому (48 - 49) — замок Витовта, жидівська синаґоґа XV ст., башта XIV і католицька катедра з початку XVII ст.; Вербка (56) — давня церква, в якій був похований Андрій Курбський; Олика (71) — замок Радивила, збудований 1564 р.; Вишневець (80) — замок з кінця XVII в.; Кремінець (86) — руїни давнього замка; Острог (96) — останки замка і церкви XV в. князїв Острожських; Васьковцї (102) — башта кн. Сангушка; Володимир (64) — стіни замка короля Казимира (XIV в.), Успенська церква Мстислава Ізяславича (XII в.), надгробний памятник Ганни Сангушківни Сапіжиної (XVI в.); тамже в церкві знайдений був череп, як здогадують ся — Володимира Васильковича. Всїх пунктів, де заховали ся давні будови й їх руїни, показано 21. Ми б сюди зачислили, окрім припадком опущеного м. Володимира (64), ще такі пункти: Клевань (42), Козмин (43), Степань (45), Чарторийск (52), Княгинин (69), Орля (85).

Інтересний гріб в полї коло с. Берестечка (72) — гробниця кн. Фридриха Глїбовича Пронського, воєводи київського (1544—1554), аріанина. Не занесена в показчик статуя Богородицї на могилї в місточку Боремлї (73).

Річевий показчик до мапи зроблений пильно, але не без того, щоб дещо не було опущено. В віддїлї стаций неолїтичної епохи поминені Велика і Мала Мощанка (67); в віддїлї робітень камяного знаряддя — с. Мстишин (47); в відд. відбиванє камінного знаряддя — Піддубцї (53), Тараканово (78), Ямполь (81), Ольшаниця (81); в відд. полїтерованого

*) Recte — мабуть — Рюриком Василем Ростиславичом. *Ред.*

**) Традиция також не певна. *Ред.*

знарядя — Шахи (38), Піддубці (53), Збитень (67), Сурож (83). Помилки в сторінках: 75 Ільпибоки і 76 Ярославичі — замість 74 і 75.

В підвідділї бронзової епохи — оздоби убрання: Кустовці (31).

В зелїзній епосї — зелїзна зброя: Збуж (44), Антоновці (85); оздоби убрання (бронзові) — Кропивна (10). Помилка: в оздобах убрання (срібних) замість Бобли (56) — треба Ставок (56).

В відділї деревлянських могил — замість Нагоряне (22) треба Хлупляне (22); в від. волинських могил, опущена Кохапівка (101).

В відділї памяток пізнїйших історичних часів — оздоби одежи: замість Бобли (56) треба Ставок (56); гробниці християнські — додати: Луцьк (48), Зашкевичі (62), Острог (96); нагробки — с. Тудоров (94); оклад евангелия — опущено Луцьк (48).

Монети на териториї Волинській губ. знаходили ся більш-меньш ті самі, що і в Київщинї і на Поділю, за малими виїмками (нема напр. арабських, анґлїйських, куфічних, румунських). Розумієть ся, найбільше знайдено польських, потім чимало пруських, шведських, досить значна скількість римських. Інтересні знахідки золотих монетних гривен в сс. Черниця (88) і Переросле (90), срібних гривен київських і новгородських — в 8 пунктах (опущено с. Софієвка, 46 стр.), а також галицької монети в с. Пулганові (47) — півгрошики Володислава Опольського. В показчику монет упущені: клади неозначені: Степань (45) і помилка при стор. 84: замість Шумбар — треба Сурож; німецькі: опущено Людвище (82), зайве Старий Олексин (79) і помилка: замість Бобли (50) треба Ставок (56); ливонські: упущені Божанка (65), Симонів (94), помилка: зам. Бобли (56) — Ставок (56); польські: упущені Теснівка (29), Кричильск (46), Машів (60), Сапожин (87), Симонів (94), і помилки: при ст. 23 Юрово замість Радовль, при с. 35 Крупець — зам. Корець, при с. 56: Бобли зам. Ставок; нідерляндські: упущено Старий Олексинець (79); пруські: опущено Симонів (94), Вербовці (99), і помилка при 56 с.: зам. Бобли — Ставок; чеські: упущено Підгайцї (48); шведські: упущено Кричильськ (46), Симонів (94) і помилка при с. 56: Бобли зам. Ставок.

Нарештї, нам здаєть ся, що було б до річи рахувати в окремім відділї колекциї старинностий в Волинї, як се зробив д. Сецинський в мапі Подольщини. Сюди б увійшли: Малая Хойча (19), Велика Хвосня (21), Рудка (74), Лагодівка (75), Матвіївці (81), Житомир, Городок (Ровенск. пов.), м. Овруч, с. Кути (Кремінецького пов.), Сивки (Острожського пов.), м. Височьк (Ровенськ. пов.).

Невважаючи на сї незначні недогляди, які невідмінно мусять бути у всякій того рода науковій працї, шановний автор дав нашій археольоґічній лїтературі твір значної вартости: дякуючи йому й д. Сїцин-

ському, що пішов його слідом, ми маємо загальні огляди археольоґічних старинностей майже для усеї старої правобічної України. Нинї черга за лївобічною: зачуваємо що мапа Харківщини має скоро побачити сьвіт; щож до иньших країн, то тимчасом нічого не знати. Нам відомо, що поки був живий небіжчик Ол. Лазаревський, невеличкий ґурток київських істориків укладав під його проводом історично-археольоґічну мапу Чернигівщини. Але в якому станї лишила ся справа — годї сказати.

В. Доманицький.

А. И. Соболевскій: Къ исторіи древнѣйшей церковно-славянской письменности, Варшава 1902, ст. 25.

Під таким наголовком появила ся недавно мала розправа проф. Соболєвского, що в пяти розділах розбирає деякі питаня церковнословянської мови. Друкувала ся ся розправа в Русск. Филолог. Вѣстнику в Варшаві, а окремо ввійшла також у „Сборникъ статей", який появив ся сього року з нагоди ювилея проф. Фортунатова.

Автор підчеркує велику вагу лєксичних студий, які можуть відіграти визначну ролю при означуваню місця й часу повстаня давних памятників. Дуалїзм у давнім, лєксичнім материялї буде мати тодї значінє, коли обік нього повстане збірка елєментарної християнської термінольоґії. Ся термінольоґія уже в своїх починах виказує певну ріжнородність, тому що християнство істнувало на півострові Балканськім ще перед діяльністю братів Кирила і Методия, та розвивало ся у східній і західній Болгариї від себе незалежно. Так нпр. на означенє грецького ἱερεύς приходить у найдавнїйших памятниках: 1) иерей, 2) попъ, 3) священьникъ, 4) святитель, 5) чиститель, 6) молитвьникъ, 7) мольбникъ, 8) жорьць. Автор здержуєть ся довше при слові „чиститель". Приходить воно в перекладах Іоана Ексарха, у Сборнику Святослава, Пандектах Антіоха, 13 словах Григория Богослова і т. и. Не приходить взагалї у Кирилометодиївських перекладах усїх редакций, та в творах епископів Константиня і Климента. Супроти того приходить автор до виводу, що слово „чиститель" було виключно східньо-болгарське, не було знане в Македонії і західній Болгариї, та скоро вийшло з уживаня. Слово „святитель" має також доказувати східньо-болгарське походженє памятників.

Та як з одної сторони здаєть ся нам за сьмілим, означувати вітчину памятників на підставі виключно лєксичного материялу, не то одного слова (як се робить ш. автор), так з другої сторони виводи автора в дечім невірні. Нпр. слово „чиститель" подибуємо і в сербськім памятнику „Житє св. Сави" Доментіяна (13 в.), а слово „святитель" подибуєть ся в такім памятнику як „Апостол Шішатов". Те все дока-

зує, що шукати сих слів тільки на териториї східньої Болгариї буде помилкою.

У II розділї стараєть ся автор відповісти на питанє, де жив і працював Константин?

На основі безпосередних сьвідоцтв на се відповісти годї, тому ш. автор іде посередньою дорогою комбінаций і опираєть ся головно на деяких місцях в „Учительнім еванг.“. Там знаходимо місце: „**Словѣньскꙑи родъ мьнимꙑи попьранъ бꙑти вьсѣми**“. В такім тяжкім та погордженім станї не могли жити Славяне нї в Охридї, нї в столици Симеона, а тільки в такім грецькім містї, де жили Греки незалежно від Славян. Таким містом був Солунь. На Солунь, як місце дїяльности Константина має вказувати і сей факт, що Славяне, до яких звертаєть ся Константин, знали цирки, театри, та не чужі їм відомости про монахів та пустинників. Отже автор рішає, що Константин, як простий сьвященик жив в Солуни, або недалеко від нього, а як епископ — в „Брѣгальници“ недалеко від Солуня, причім слова солунської леґенди: шедъ въ Брѣгальницу і т. д. автор переносить на Константина.

Та хоч автор з легким серцем відповів на вище поставлене питаня, то все таки його виводи і доводи не можуть нас переконати, бо ми здибуємо ся із деякими трудностями. Річ доказана, що учительне евангелиє Константина не було його ориґінальним твором, а перекладом з грецького текста. Тому змальовані у ньому обставини Греків, де такі слова як театр, цирк не могли бути зовсїм нїякою рідкістю. Отже сей арґумент автора його поглядів не підпирає, а переношенє сих житєвих обставин на солунських Словян треба признати за довільним.

Як лишаєть ся отже ще отвертим питанє про побут Константина, як сьвященика, так не удалось ш. авторови рішити і другого. Поминувши уже сю обставину, що автор безпідставно переніс згаданий цитат на Константина, ми у ньому не бачимо, щоб Константин пішов у „Брѣгальницю“ я к е п и с к о п. Він міг тодї бути так добре епископом як і сьвящеником, бо леґенда про тодїшну гідність Константина нїяк не може рішати.

В III розділї автор приходить до сего виводу, що монах Храбръ написав свою апольоґію в Солуни не пізнїйше 980 року. Як при рішеню сего питаня належить бути обережним, показують найкраще студиї проф. Яґіча, та молодого российського ученого Вилинского. Д. Соболєвский і тут йде за сьміло: він замало подав нам доказового материялу, щоб приняти Солунь за місце дїяльности Храбра, хоч поставленє дати 980 р. нам видаєть ся дуже правдоподібним.

В IV і V розділї здержуєть ся автор на деяких палеоґрафічних питанях та виводи його і тут мусять чекати на потвердженє. *І. Б.*

Богдан Барвіньский — З'їзд галицкого князя Данила з угорским королем Белею IV в Прешбурзї 1250 р. (історично критична аналїза), Льв., 1901, ст. 18, 16⁰ (відбитка з час. „Руслан").

В сїй маленькій статейцї автор аналїзує оповіданнє Галицько-волинської лїтописи під р. 1252 Іпатського кодекса, стараючи ся довести, що посольство Нїмцїв до Белї, оповіджене тут, і з'їзд з ним Данила мали місце не рр. 1248—9, як думали проф. Дашкевич і я, а в р. 1250, і що посольство було не від цїсаря Фридриха II, а від Вячеслава чеського. Автор закидає нам з проф. Дашкевичом, що ми не звернули уваги на обставини, які промовляли б против нашої, як він каже, гіпотези. Та таких обставин не підносить виразно і сам автор, а скільки я міг порозуміти його гадки, таким арґументам contra була-б хиба та обставина, що перед лїтом 1250 р. ми нїчого не знаємо про війну Белї з „Нїмцями", в австрийській справі. Та на се відповідь може бути коротка (зрештою й не нова): Беля виберав ся в похід, щоб взяти участь в австрийській справі (бѣ имѣя рать на бой — так, думаю, треба се читати), але посольство від Фридриха II сей похід відвернуло.

Отже гіпотеза автора поставлена без відповідної потреби. Але вона стріне ть ся з цїлим рядом трудностей окрім того.

І так, дивно випадає, що лїтописець називає послів Вячеслава послами нїмецькими.

Тотожність записки хронїки мон. св. Хреста з оповіданнєм галицького лїтописця зовсїм гіпотетична.

Щоб об'яснити присутність між сими послами „воєводи царева", мусить автор припускати союз Отона баварського з Вячеславом.

А головне, що „в тоже лѣто", по словам лїтописця, вигнав Мендовг своїх братаничів з Литви, а се не могло нїяк стати ся в р. 1250 (див. мою Хронольоґію Галицько-волинської лїтописи с. 35).

Автор вправдї сей арґумент збуває дуже легко: він покликуєть ся на Костомарові Лекциї й каже: „як знаємо, хронольоґізатор Г.-в. лїтописи довільно попереставляв лїтописні уступи"... Та коли б автор близше приглянув ся арґументам Костомарова, та зміркував те, що писано було про роботу хронольоґізатора в моїй розвідцї, то не операв ся б так легко на тїй нерозважно киненій фразї Костомарівських Лекций (взагалї зроблених досить поверхово, а окрім той й виданих самими слухачами його з своїх скриптів). Прецїнь хронольоґізований маємо лише Іпатський кодекс, а сї оповідання, про які йде мова, читаємо в тім самім порядку, без есенціональних змін в кодексах нехронольоґізованих. Отже яка ж тут може бути мова про переставлюваннє? Пізнїйшого пе-

реставлювання, на щастє, ми зрештою нїде не можемо достерегти в Гал.-вол. лїтописи; кажу „на щастє“, бо як би при браку хронольоґії ми й наступуваннє та стилїстичну звязь подій не могли б прийняти за автентичну, то щоб нам і лишило ся з Галицько-волинської лїтописи! Автор сам не міркував, очевидно, які консеквенциї вийшли б з його, так певно, а нерозважно написаної замітки.

Зрештою ріжні гріхи проти вимогів історичного методу стрічаємо ми й по иньших місцях. Саме вже се громадженнє можливостей на можливости, на якій опирають ся виводи автора, тим вимогам не відповідають. Не умотивовано, чому лїтописну „Пожгу“ автор звязує з Прешбурґом (здаєть ся, він пішов тут просто за гадкою проф. Шараневича). Не повинна така детайлїчна аналїза опирати ся й на самих готових курсах, не сягаючи до перших джерел — їх нїде майже не цитує автор. Такі прогрішення против історичної методи тим прикрійше бачити, що молодий автор показує чималу охоту до наукової роботи. А для неї наукова метода потрібна доконче. *М. Грушевський.*

J. K. Kochanowski — Kazimierz Wielki, zarys żywota i panowania (Życiorysy znakomitych ludzi), Варшава, 1899, ст. 143 мал. 8⁰.

— Witołd wielki książe litewski, studyum historyczne, Льв., 1900, ст. 207 мал. 8⁰.

Дві сї книжечки мають ріжні претензиї: перша — то популярна біоґрафія, друга, як читаємо на її титулї — історична студия. Але ріжниця між ними дуже мала, і як одна так і друга далекі від вимог, які ставлять ся історичній розвідцї.

І перша й друга писані в тонї панеґірика, обвантажені масою шумних, переважно досить затасканих фраз, але навить і лїтературної здібности в авторі не виявляють: факти лучать ся досить механїчно, бракує ширших поглядів і комбінаций фактів.

В першій книжцї нас могла б інтересувати „руська справа“ — боротьба за галицько-волинську спадщину й відносини до руської народности в Галичинї, але автор се все збув дуже легко. Всьому тому він присьвятив чотири і пів сторони (с. 48—51 і 132—2) і видко, сї сторони не задали йому богато працї. Анї слїду нема знайомости з новійшою лїтературою сього питання, хоч би польською, а і стару автор не дуже, видко, затямив. Польсько-угорська угода в руській справі для автора не істнує. Казимир весною 1340 р. напав на Львів і опанував Галичину, tymczasem nominalnie. На другий рік (sic) він повторяє похід, і той podnosi jego znaczenie na Rusi. Потім скок аж до р. 1366, і готова справа.

Ну, та се „популярна“ книжка, а ширшій публїці прийнято давати відпадки науки, переношені лахи з панських плеч. Друга книжка натомість — наукова праця, studyum historyczne, та очевидно, автор мав про історичні студиї досить ориґінальне понятє. Де може, він іде собі за готовими розвідками, дуже зрідка лише даючи цитати (часом в тім родї як: „Codex Vitoldi“, тай годї) — так у вступі йде він за Лятковским, далї за Смолькою (Kiejstut i Jagiełło), потім таким провідником служить йому Конечни; тільки в другій половинї книжки, не маючи готової одноцїльної працї, на яку міг би оперти ся, частїйше заглядає він до джерел, але книжка не богато від того зискує. Автору незнаним зістало ся важне спостереженнє пок. Левіцкого що до часу, коли Витовт став в. князем, тому й уся полїтика Витовта від 1393 р. і до Городельської унїї вийшла в нього незрозумілою або фальшиво представленою. Безкритично зачерпнена від Левіцкого звістка, що Витовт перед смертию передав в. князївство Ягайлови, замикає сю „працю“, бідну якимись самостійними гадками, але богату риторичною шумовиною. В специяльнїйших студиях, не кажучи вже — для загального обзнайомлення з предметом, можна безпечно її поминути. *М. Грушевський.*

Іл. Кокорудз — Ягайлоньский унїверситет, его засновок, розвиток і значінє (Справозданє дирекциї ц. к. академічної ґімназиї у Львові за рік. шк. 1899/900, Льв., 1900, ст. XXI).

Розвідка ся — се відчит виголошений офіцияльно ученикам академічної ґімназиї в день обходу 500-лїтнього ювілею краківського унїверситета. Причиною сього обходу молодїжю сеї ґімназиї малоб бути се, що ся інституция „наче сонце посилала свої проміня сьвітла і просьвіти через 500 лїт краям і народам, що колись входили в склад польської держави“. Ся звучна фраза одначе не перепиняє, що шан. автор у дальшому викладї зводить сї проміння тільки до XV ст., малюючи цїлком вірно упадок академії від поч. XVI ст. Тому то раціональнїйша друга, подана на вступі, причина сьвяткования ювілею — що львівська академічна ґімназия колись була кольонїєю краківської академії. Відчит д. Кокорудза треба назвати властиво рефератом на основі специяльних праць — і то вдачним. Офіцияльний характер відчиту може дати причину до деяких замітів, що одно заакцентовано, иньше поминене, — одначе се полишаємо на боцї. Звернемо тільки увагу ось на що: 1) принятє християнства Польщею кладеть ся тепер звичайно на 966 р.; 2) треба-б може було по імени назвати Русинів-вихованцїв краківської академії; 3) гуманїзм — се не саме тільки замилуваннє до старинного сьвіта та безжурність, се радше революция у сфері прінціпіяльних ідей,

що почалась значно перед здобутєм Царгорода. В повнїйшім поясненню гуманїзма лежалоб і витолкуваннє антігуманїстичного напряму краківської академії та її упадку. Таж і в пізнїйших часах в тій інституциї пережувано майже виключно „клясицизм" !

Зрештою, як сказано, розвідка проф. Кокорудза — удачна популяризация для молодїжи, яка може і повинна-б займати справозданя наших середнїх шкіл. *С. Т.*

Franciszek Piekosiński — Sądownictwo w Polsce wieków średnich, Краків, 1898, ст. 34 (передрук з XXXV т. Rozpraw).

Коротко, конспективно і вповнї доґматично на сих двох аркушах краківський професор зачеркує систему судів в Польщі до к. XV в. Праця дуже пожадана, бо заповняє в части прогалину, яку має польська наукова лїтература на полї історії управи взагалї. Для нас вона інтересна — як взагалї історня польських інституций, запроваджених потім на Руси. Відмін польського судівництва на Руси автор не дотикає.

Статя має в титулї додаток — розділ I; автор заповідає таким часом дальші части — по історії процесу. Виклад ясний і ядерний. В перегляд відмінних поглядів автор не запускаєть ся, лїтератури не подає, обмежаючись або голими цитатами документів, або часом — переказуючи зміст важнїйших для історії інституциї казусів. При теперішнїм, мало висьвітленім ще станї історії польських інституций такий доґматизм, розумієть ся, не дуже на місцї, особливо коли річ іде про ґенезу певного інститута. Не раз в катеґоричній формі стрічаємо тут погляди, які повинні виступати що найбільше в формі обережної гіпотези. Лєхітська теория автора входить в гру також, але взагалї на представленнє історії сих інститутів мало впливає. *М. Г.*

Statut Litewski drugiej redakcyi (1566). — Statutum Lituanicum aeterius editiones (1566) (Editio Collegii juridici Academiae Litterarum Cracoviensis. Collectanea ex Archivo Collegii juridici t. VII — Archiwum Komisyi Prawniczej, t. VII), Краків, 1900, ст. 70+568.

F. Piekosiński — Statut Litewski, Część I (Rozprawy Akademii Umiejętności, wydz. histor.-filoz. т. XXXIX, Краків, 1900, ст. 61—30).

Принціпи історичної методольоґії наказують між иньшим кожду подію, кождий учинок оцінювати на тлї його окруження. Се правило, пригадане м. и. і д. Пєкосїньским в зацитованій його розправі, при порів-

нянню Литовського Статута з законодавством Казимира, мусимо припамятати і в оцінці сих публїкаций: наші замітки не повинні звертати ся й не звертають ся до видавця Статута й автора розвідки про нього, тільки взагалї до тих наукових кругів, з яких сї публїкациї вийшли, тим більше що робили ся вони при помочи ріжних учених, які вказували рукописні кодекси для сього видання, переходили контролю й санкцию ріжних орґанів краківської академії й вийшли під її фірмою. Як продукт сього чільного огнища польської науки треба й оцінювати їх.

Спадщина історичної Польщі тяжким камінем лежить на сучасній Польщі. Виходячи з становища тої історичної Польщі, сучасні польські учені трактують Україну-Русь, Білорусь, Литву як домени польської науки, що ex officio мусять входити в круг польських дослїдів, так само як учені всеросийського напряму втягають тїж самі предмети в круг росийської науки як її інтеґральні складники. Та провести сей погляд в дійсности, знайти відповідне місце приміром Україні-Руси в польській чи всеросийській науці, а головно — опанувати дотичні партиї так, щоб вони стояли вповнї на рівени вимогів сучасного знання — стає все тяжше й тяжше. Я нераз підносив клясичні докази повної незнайомости з сучасним станом українознавства то у росийських то у польських учених. Ся незнайомість вповнї зрозуміла при сучаснім станї української науки, що вимагає для свого опановання студий спеціяльних, дуже солїдних, і тільки виказує траґізм положення тих учених, що не можуть попращати ся з традицийним поглядом, що то „усе наше“. Зацитував я недавно цінне в своїй наівности признаннє одного з чільних московських учених, що західно-руські тексти повинні для них подавати ся з перекладом, бо знання західно-руської мови годі від них вимагати. Щож сказати про учених польських, з котрих деякі ледво навіть вміють слябізувати руське друковане письмо?

Такі наші нотовання іґноранциї української науки у тих чужих учених, що беруть ся писати про українські річи, дражнили нераз тих чужих. Ще недавно чув я докір з польських кругів, що ми мовляв хочемо зробити з українських річей свою монополь. Одначе на сторонах наших „Записок“ і я й иньші наші учені все з великим признаннєм і вдячністю витаємо кожду чужу працю з сфери українознавства, зроблену солїдно, науково, як цінну поміч і добуток для нашого знання, чи вийшла вона з під пера Росиянина, Поляка, чи Німця. Маємо для нашої науки підставові роботи, зроблені чужими людьми, й бажаємо собі їх як найбільше, але тим часом мусимо рішучо пятнувати всякий прояв іґноранциї й легковаження наукових вимог, чи то виходить він від когось з земляків, чи чужинців, що беруть ся писати про українські річи як про

„свої“, не вважаючи за потрібне одначе до такої роботи прикладати ті наукові вимоги, як у справді своїх сферах.

Думаю, що коли б мова йшла про виданнє і об'ясненнє якоїсь польської правничої памятки, то такий modus procedendi як бачимо отсе з Литовським Статутом, був би рішучо неможливий.

Краківська академія, чи то її правнича комісия задумали видати Литовський Статут 1566 р., як памятку „польського права“ (яким чином Л. Статут до польського права належить, се вже секрет польських учених), досї мовляв не публїковану. Забрав ся до сього професор польського права на краківськім унїверситетї Фр. Пєкосїньский, учений реномований і в виданню правних памяток досьвідчений. Він розглянув ся за кодексами й стягнув їх вісїм, XVI—XVII вв., з ріжних місць — з Галичини, Познаньщини, Петербурга; але се були тексти латинські й польські, тим часом як проф. Пєкосїньский a priori був переконаний, що автентичний Статут 1566 р. був руський. Переконавши ся, що żaden rękopis z ruskim tekstem się nie dochował, він постановив видати en regard текст латинський і польський, gdyż one będą się wzajemnie kontrolowały i dopomogą do ustalenia nieznanego tekstu autentycznego (стор. III). А що Статут 1566 р. по унїї 1569 р. підпав певним змінам для ужитку Волини й Київщини, тож окрім тексту 1566 р. д. Пєкосїньский постановив опублїковати екстраваґанциї „Волинського Статута“, яко другу частину своєї публїкациї.

Так і зроблено. С. 1—302 містять Статут 1566 р. з двох старших рукописей — одної латинської й одної польської (майже без варіянтів), с. 303—566 під титулом: Statut Wołyński подають екстраваґанциї одного з кодексів (варшавського кляштора св. Духа) волинської редакциї статута з кінця XVI в.

Так зложив ся показний том, близько 40 арк. друку, елєґантсько виданий, як всї видання Краківської академії, на прегарнім папері й добрим письмом, опублїкований як т. VII Архіва Правничої Комісиї. А на останнїй картцї його читаємо таке:

Ostrzeżenie. Właśnie kiedy druk niniejszej publikacyi dobiegał końca, przywiózł nam kolega Ptaszycki z Petersburga wiadomość, że w Muzeum Rumiańcowa w Moskwie znajduje się rękopis Statutu litewskiego drugiej redakcyi w tekscie ruskim, a więc w tekscie autentycznym. Że taki tekst istnieć musiał, i że był urzędowym, nie wątpiliśmy. Gdy jednak żadna z naszych bibliotek rękopisu z takim tekstem nie posiadała, ani też uczeni nasi o istnieniu takiego rękopisu żadnej wiadomości nie mieli, przeto nie pozostało nam nic innego, jak przystąpić do wydania tekstów łacińskiego i polskiego, chociaż nie ulega wątpliwości, że gdybyśmy o owym rękopisie ruskim przed rozpoczęciem

druku niniejszej publikacyi wiadomość mieli, bylibyśmy niewątpliwie tekst ruski jako autentyczny przyjęli za podstawę naszego wydawnictwa. Obecnie gdy druk wydawnictwa jest już na ukończeniu, nie podobna nam tak postąpić; co najwyżej moglibyśmy tylko ów tekst ruski ogłosić dodatkowo na końcu i wytłumaczyć się, dla czego ten tekst najważniejszy dopiero na końcu a nie na początku ogłaszamy.

Zważywszy atoli, iż ów tekst ruski z rękopisu Muzeum Rumiańcowa w Moskwie, ogłoszony już został drukiem w Moskwie, roku 1854 we Wremienniku imperatorskiego Moskiewskiego obszestwa historyi i starożytności rosyjskich, tomie XVIII i tym sposobem potrzebie uczonego świata stało się zadość, nie wydawało się koniecznem powtarzania tego druku, gdy i uzyskanie owego rękopisu z Muzeum Rumiańcowa do Krakowa do naukowego użytku przedstawiało niepokonane trudności, a conajmniej kilkomiesięczną zwłokę czasu i druk, który czcionkami ruskiemi musiałby był być wykonany, wymagałby znaczniejszego nakładu, którego komisya prawnicza na inne pilniejsze cele bardzo potrzebuje.

Таки так! Краківські учені, заходячи ся коло видання „невиданої досї“ другої редакциї Статута й за браком загиненого руського текста вкінцї друкуючи нікому не потрібні переклади його, не підозрівали, що ще в р. 1854 він видрукований був в такім загально звістнім виданню як Временник московського історичного товариства, не бачили, видко, й тих российських та українських публїкаций, де цитувалось се виданнє Статута, й треба було аж приїзду в Краків петербурського чоловіка, щоб довідати ся від нього, що руський текст істнує, виданий, і се виданнє й досї можна купувати по дуже приступній цїнї — 2 руб. за примірник. Супроти сього всього заходи краківських учених і кошти краківської академії, вложені в виданнє сього тому, сходять на марно, і ми можемо тільки притакнути заяві редактора його, що правнича комісия має далеко пильнїйші задачі, нїж забавляти ся в подібні екскурси в так мало звісні собі сфери.

Могла би мати вправдї значіннє друга частина публїкациї, присьвячена волинській редакциї Статута 1566 р. — коли б була зроблена инакше..

Як відомо, Статут 1566 р. задержав силу правного кодекса для Волини, Київщини й Браславщини, з виїмком розділа II — про земську оборону; кодекс сей мав доповняти ся новими соймовими конституциями, виданими для сих земель, і поправляти ся на земських соймиках. Кілька разів (на соймах 1647 і 1667 р.) підіймала ся мова про ревізию сього волинського права й видрукованнє його в новоскодифікованій формі, але анї видруковане воно не було, анї не дістало нової офіцияльної

редакциї й циркулювало далї в ріжних редакциях приватних. Місцеві правники, для практичних потреб, доповняли артикули Статута 1566 р. пізнїйшими новелями, помічними текстами й коментарами. Простудиовати сї редакциї було б інтересно й для пізнання правної практики сих земель, і з культурно-історичного становища. Досї сього не було зроблено, й проф. Пекосіньский мав би право на нашу вдячність, коли б був таку роботу проробив.

Мав він три рукописи „Волинського статута": той згаданий вище кодекс кляштору св. Духа, з кінця XVI в., затитулований: Statut wielkiego xięstwa Litewskiego, ktorym się teraz woiewodztwa Kiiowskie, Wołyńskie y Bracławskie sądzą, z yllustraciami. Другий — тепер Петербурської публ. бібліотеки, колись якогось Чаплицкого, писаний в XVII в., але як здогадуєть ся д. П. - лише переписаний з кодексу кінця XVI в., має титул: Statut Wołyński y wielkiego xięstwa Litewskiego. Третїй — з тої ж бібліотеки, з XVII в. (писаний по р. 1613), без титулу, але з цікавою запискою: Anno Domini 1670 w Warszawie na seymie walnym diebus octobris i. m. pan Horain, sędzia ziemski kiiowski, poseł na tenze seym, tę xięgę Statutu Wołynskiego darował panu Stefanowi Hankiewiczowi i. k. m. sekretarzowi, pisarzowi dekretowemu wołyńskiemu, aktikantowi koronnemu. Очевидно, при дальшім шуканню число таких кодексів можна б було значно побільшити. Описані д. Пекосіньским кодекси значно ріжнять ся між собою: в однїх — першім і третїм — II розділ задержаний, в другім опущений; новелї, екстраваґанциї, спосіб оброблення — також ріжні, як то, розумієть ся, й зовсїм природно стрінути в приватних редакциях. Отже річ очевидна, задача наукової роботи супроти сих редакций була б така: зібравши можливо як найбільше таких збірників,*) дати їх аналїзу й загальну характеристику: яких новель і помічних прав уживали їх редактори, як уживали, прикладали, толкували, і вибрати хиба цікавійші екстраваґанциї й замітки коментаторів. Инакше поступив собі пр. П.: він видрукував зовсїм in crudo екстраваґанциї одного з тих кількох кодексів, які мав, тай годї...

Не велика потїха і з розвідки проф. Пекосїньского, бо і в нїй показує він повну свою невинність що до науки історії права в. кн. Литовського. Ся перша частина містить Powstanie trzech redakcyj Statutu. В другій заповідає автор порівняннє змісту трох редакций Статута; за тим можуть наступити дослїди над джерелами їх постанов.

*) Так знаємо окрім сих той ужитий для видання Статута Московським історичним Товариством; другий, також руський, описаний недавно д. Ясинским в його розвідцї про трибунал.

В нинїшнїй першій частинї д. П. виказує законодатні памятки, які випередили Статути, від привилея 1387 р. почавши, вичисляючи детайлїчно параґрафи їх, зате не даючи нїяких вказівок на ті видання, з яких черпає автор сї тексти. Читач, переглядаючи сї нїкому не потрібні реєстри, стріне не одну дивну річ — певне здивуєть ся, прочитавши над привилеєм 1447 р. традицийну дату 1457, без всяких застережень і пояснень, і широко відкриє очі, побачивши земські привилеї Жмуди й Більської землї з поминеннєм иньших. Що то за штука? Але годї застановляти ся над такими „детайлями" — не стало б на то часу. Загляньмо лїпше до загальних виводів автора.

Вони того дїйсно варті, бо дуже ориґінальні, особливо як на теперішні часи. Ш. автор застановляєть ся над тим, чи варто польським історикам заходити ся коло аналїзи постанов Литовського Статута, чи буде яка користь з такої аналїзи сього „pomnika prawodawstwa polskiego", як зве його автор (с. 126). На се питаннє автор відповідає катеґорично: оплатить ся, бо Статут опертий головно на праві польськім, і вилучивши рецепциї з польських законодатних памяток, знайдемо в нїм рецепцию польського звичаєвого права — цїнне джерело до пізнання сього останнього.

Вправдї можна б припускати, що польське право в Статутї має підрядну ролю, поруч литовського й руського, але д. П. такими розумованнями не дає себе збити. Звичаєве право литовське не могло виробити ся в поганських часах, бо правлїннє в Литві було деспотичне, через теж і руського права Литва в тих часах не могла реципувати; від часів же унїї Литва черпала тільки з польського права.

Jeśli zatem, jak wykazaliśmy, виводить автор, rodzinne prawo zwyczajowe litewskie nader drobnego tylko dostarczyć mogło materyału do formowania prawa litewskiego, a prawo zwyczajowe ruskie jeszcze drobniejszego, jeśli nie żadnego, to stąd wynika, że w Statucie litewskim w pierwszym rzędzie i przedewszystkiem z materyałem z prawa polskiego zaczerpniętym mamy do czynienia (с. 129).

Як легко — одним апріорним арґументом переїхав автор до порядку дневного над звязками статутового законодавства з руським звичаєвим правом і старшим руським праводавством над тим усїм, що від часів Даниловича (його Historischer Blick auf die lithanische Gesetzübung, 1834 р.!) служило предметом старанних дослїдів — у Ярошевича, Леонтовича, В. Буданова й його численних учеників. Се іґнорованнє місцевих земських прав, що знайшли свій частковий вираз в краєвих уставах, і залежности від сих остатнїх Статута 1529 р. І се твердженє, що литовський нарід не міг мати звичайового права!

Дуже то все ориґінально!... *М. Грушевський.*

М. Н. Ясинскій. — Луцкій Трибуналъ, какъ висшая судебная инстанція для Волинскаго, Брацлавскаго и Кіевскаго воеводства въ послѣдней четверти XVI в. (Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора Лѣтописца т. XIV, 1900).

Автор починає від загальної вказівки, як у всїх державах з початком нових віків монархи старають ся увільнити себе від безпосередньої судийської функциї, що неможливим тягарем лежали на них. В Польщі, з долею котрої тодї тїсно звязана була також доля Литви й Руси-України, прояв сей добачаємо вже в половинї XVI в.

Та минуло кілька десяток літ, нїм реформу переведено; стало ся то за часів Батория, коли для полагодженя справ по апеляциї з судів земських, ґродських і комісарських установляє ся осібний головний суд — Коронний трибунал. Трибунал той був один для Великої і Малої Польщі; в склад його входить 27 членів. Засїданя мають відбувати ся на переміну в Петрикові і Люблинї. Депутати до Трибуналу мали вибирати ся на соймиках. В склад його входити мало також 6 осіб для порішуваня справ, що дотичать осіб духовних. Рішенє Трибуналу мало силу королївського рішеня.

Ся реформа, ухвалена на соймі 1578 р., не дотикала великого князївства Литовського. Доперва по довгих короводах і домаганях також і Литва дістала для себе висший суд — Головний трибунал литовський.

Та попри сї два майже незвістним лишив ся ще один трибунал, а то Трибунал в Луцьку, що був ухвалений на тім самім соймі 1578 р. для воєводств Київського, Брацлавського і Волинського. Постанову про се маємо в Volumina legum. Та се ще не значить, що Трибунал той дїйсно істнував. Тож автор збирає иньші дати на доказ істнованя того Трибуналу, і в київськім центральнім архиві він знайшов у книгах Волинського і Луцького повіта кілька актів, що потверджують Луцького трибуналу істнованє, хоч се істнованє й не тревало так довго як трибуналу Коронного та Литовського.

Яким способом удало ся згаданим воєводствам ухилити ся від юрисдикциї Коронного трибуналу та вибороти собі судову автономію, трудно сказати; автор припускає лише, що то стрінуло великі трудности зі сторони Поляків, але вони були поборені. Конституция варшавського сойму з 1578 р. постановляла про Луцький трибунал таке:

1) Воєводства Київське, Волинське і Брацлавське судять ся на підставі Статута Литовського перед депутатами-судиями, вибраними на соймиках, і то з землї Волинської 5, з двох иньших по 4. Засїданє відбуває ся в м. Луцьку, а вітвирає ся в день св. Мартина. Суд той уживає печатки земської луцької.

2) Пани-воєводи мають скликати соймик для вибраня депутатів-судиїв.

3) Ухвала соймова, з печатию короля, має бути виготовлена в язиці руськім відповідно до привілею Люблинської унії.

4) Коли названі воєводства схотять зрічи ся судової справи на річ короля — то се їм вільно.

Для тих то трьох воєводств установляє ся осібний трибунал в Луцьку. Перші вибори мають відбути ся вже 1578 р. в день св. Тройці. Що дотичить засїдань, порядку їх і розбору справ — все те означено в уставах, даних для трибуналу Коронного, що розтягають ся також і на трибунал Луцький.

З архивних матеріялів показує ся, що зараз по соймі, що відбув ся в марті 1578 р., король вислав листи до трьох воєвод згаданих воєводств наказуючи на май зібрати соймики для вибраня судиїв до трибуналу в Луцьку. З тих трьох листів автор знайшов той, що був висланий до воєводи волинського кн. Андрія Вишневецького. Лист сей не був ясно писаний і воєвода дожидав повного тексту конституций варшавських, котрі, як повисше сказано, мали бути перекладені на язик руський. Текст з Варшави прийшов за пізно, проте соймик був скликаний аж в осени. На тім соймику явили ся крім згаданого Ан. Вишневецького також воєвода київський кн. Константин Острожський і брацлавський кн. Януш Збаражський, а також репрезентант короля — стольник великого князївства литовського кн. Олександр Пронский.

Шляхта волинська вибрала 5 депутатів для воєводства Волинського. Окрім того в склад Луцького трибуналу в першім роцї його істнованя входив лиш один депутат з землї Брацлавської, а жадного не було з землї Київської. Причина того лежала в незрозумінію слів рішеня сойму 1578 р.: депутатів мало вибирати ся „spólnie“, з чого не виходить, що вибір мав відбути ся одноголосно, тим часом таке хибно толковане рішенє сойму перешкодило виборови відповідного числа судиїв; замість 13 депутатів в склад трибуналу ввійшло тілько 6. Однакож і се мале число не перешкодило отвореню засїдань в день сьв. Мартина 1578 р. Трибунал функціонував, і чинність його розтягалась і на землю Київську, котра, як ми бачили, не мала там жадного судиї. Се доводить факт, що київська шляхта апелювала часто від своїх земських судів до трибуналу Луцького.

В історії того Трибуналу варта уваги дальше і та обставина, що духовенство католицьке заснованєм того Трибуналу було дуже незадоволене і завсїди протестувало против нього. Ще на соймі 1578 р.

луцький біскуп протестував против заснованя того Трибуналу, як взагалї духовенство було противне всяким реформам на поли судівництва. Потім против Трибунала в Луцьку запротестував луцький біскуп ще раз з такої причини. В уставі Коронного трибуналу кажеть ся, що духовенство має підлягати юрисдикциї трибуналу. Устави ті розтягали ся і на трибунал Луцький. В своїм протестї біскуп підносить, що трибунал Луцький завзивав його духовенство перед себе. На се він з духовенством згодити ся не може, бо судиї луцькі не знають латинського язика і через те не шанує ся прав тогож духовенства; по друге, при розслїджуваню справ духовних нема в Трибуналї репрезентантів від духовенства, як у Короннім трибуналї; по третє, йому і його духовенству, як також польським шляхтичам тутешньої териториї належать ся права, які мають обивателї Волинської землї. Обстаючи при тих причинах, він з своїм духовенством постановили рішучо признавати над собою лиш власть самого короля в области судовій. Чи сей протест епископа луцького мав який успіх, чи нї — на разї не відомо.

Про дальше житє Луцького трибуналу почавши від р. 1579 автор не може нїчого певного сказати. Відомо однакож, що 11 листопада згаданого року Трибунал не отворив засїдань, бо не було відповідного числа депутатів. З того одначе не виходить, що Трибунал на дальше перестав функционувати. І так ще в вересни декотрі земські суди апелювали в трибунал Луцький. Иньші знов акти дають пізнати, що Трибунал лиш відложив був речинець отвореня сесий задля браку депутатів. Тай протест епископа луцького против Трибуналу в Луцьку при кінци грудня 1579 р. промавляє за тим, що той Трибунал ще при самім кінци року дїйстно істнував.

Про долю того Трибуналу в дальші роки нїчого нема певного. За те можна дещо сказати про те, як обовязки його поволи перейшли на трибунал Коронний, за чим натурально істноване Луцького мусїло упасти. Закінчило ся істнованнє сього трибунала десь по смерти Баторія 1586 р., а в кождім разї перед роком 1589, коли про се видав формальну постанову варшавський сойм, ухваливши піддати воєводства Волинське й Брацлавське, як також землю Пруську трибуналови Коронному.

Більших подробиць з постанов того сойму нема, є лише згадка, що пiддане висше згаданих воєводств під юрисдикцию Коронного трибуналу стало ся на прохане панів і шляхти згаданих земель і за згодою всїх чинів сойму. Постанова мотивує ся також тим, що король тим хоче скріпити звязь сих земель з Короною. Дальше говорить ся в тій уставі, на яких умовах стало ся то прилучене: скільки репрезентантів з згаданих воєводств мало від тепер входити в склад трибуналу Коронного, де і як належало їх вибирати, які вони мали права і обовязки, як

мали рішати ся справи згаданих земель і справи католицького духовенства.

І так справи воєводств Брацлавського і Волинського мають рішати ся на підставі Литовського Статута, а рішеня ті мають бути писані в руській мові. В справах католицького духовенства уставляють ся засїданя зложені з шести депутатів воєводства Волинського і Брацлавського і з шести представителїв духовенства Коронного.

Одна тілько земля Київська на разї не була прилучена до юрисдикциї Коронного трибуналу. Але ся віддїльність Київської землї не тревала довго: вже в р. 1590 воєводство Київське просило прилучити його до трибуналу Коронного.

Так і закінчилась автономія тих трьох воєводств в области судовій. Яка була причина, що ті воєводства зрікли ся сеї автономії — не знати. Автор припускає, що місцева шляхта водилась не своїми особистими, але загально державними інтересами. За те ясні причини, чому шляхта польська так радо згодила ся на той факт. Польський історик Бобжиньский згадуючи про сей факт виразно зазначує, що ся обставина стала ся вельми великим кроком на дорозї польонїзациї тих в значній части ще відрубних провінций.

Які результати були того, каже по части інструкция послам, яких виправлено на сойм 1645 р. В тій інструкциї читає ся ось що, що дає характеристику поступованя Люблинського трибуналу: „Трибунал видає засуд не по праві, а по власній волї, не на основі розслїду судового, але з ненависти до осіб і до релїґії; судиї легковажать собі Литовський Статут“. Заразом шляхта пригадує, що вона добровільно прилучила ся до трибуналу Коронного. Інструкция кінчить ся словами, що шляхта готова відорвати ся від юрисдикциї Люблинського трибуналу і завести у себе знов осібний трибунал в Луцьку. В тих кінцевих словах висказує шляхта тих трьох воєводств не стільки погрози, скілько жаль за тим, що маючи осібний трибунал в Луцьку зрікла ся його.

Такий зміст розвідки. До неї додано ще уставу Коронного трибуналу й додаткові статї в рускім перекладї з XVI в.

Знаємо, що рівночасно з заснованєм Коронного і Луцького трибуналу (1578 р.) постановлено було виготовити в рускім язицї переклад соймових конституций 1578 р. Одначе в книгах волинських і київських, які д. Я. мав нагоду переглянути, не заховав ся текст официяльний, анї жадна копія.

В р. 1855 був опублїкований переклад устави Коронного трибуналу, однакож він має тілько хиб, що не вартий уваги, при тім переклад сей уриває ся на останнїм параґрафі устави Коронного трибуналу. Тому

автор публікує уставу з рукописи Статута 1566 р. Почаївської лаври. По його гадці, се волинська копія офіцияльного перекладу, висланого до згаданих воєводств з Кракова або Варшави, що повстав коли не зараз по 1578 р., то все таки перед кінцем XVI в. Друкуючи її, автор порівнює текст з польським оригіналом. *Г. Г.*

О. Іоанъ Рудовичь — Коротка історія галицко-львôвскои єпархіи, на основѣ грецкихъ жерелъ и иншихъ новѣйшихъ пôдручникôвъ (Відбитка з Шематизму Архієпархії Львівської на р. 1902), Жовква, 1902, ст. 58, 16⁰.

Автор сеї праці відомий уже від кількох літ із своїх причинків до нашої церковної історіоґрафії і тим користно визначаєть ся з поміж загалу галицько-руського духовенства, що лишаєть ся непоправно байдужним до своєї власної історії. Оціняючи давнїйшим часом у „Записках" одну із розвідок шановного автора, підніс я був дві гарні прикмети автора, а се пильність і серіозність, та при тім порадив був йому звернутись безпосередно до жерел, а не до готових, часом перестарілих, праць. Специяльно треба-б використати сю масу архівного материялу, яка знаходить ся у Львові та Перемишли. У новійших розвідках автор дійсно пішов на сю властиву дорогу, а сліди нового напряму видно хоч би і в отсій праці. Правда, жерела тут винайдені (подекуди й наведені) при помочи готових праць, але все таки автор старав ся і з них користати.

Правда, се, признати треба, ще не історія, хоч таку назву поклав у заголовку о. Р., — се радше хроніка льв. єпархії. Церковні події не получені тут, як слід, із політичною та культурною історием нашого народа. Не всюди навіть описані події вяжуть ся праґматично з собою. Супроти того висловили-б ми пораду авторови — не братись на разї до довгих історій, а займатись специяльними студиями, на основі жерел, про поодиноких людей та поодинокі події. Наша церковна історіоґрафія потрібує як раз найбільше таких студий.

Додати вкінці треба, що мова могла-б бути меньше „галицька", а коректа більш старанна, особливо у числах. *С. Т.*

Козаччина, Чернівці, 1902, ст. 52, 16⁰.

Брошурка ся призначена для селян российської України, тому написана у відповідній правописи. Має вона на меті подати короткий огляд еманципацийної політично-суспільної та національної боротьби України від XVI ст. і звязати її з теперішніми змаганнями української нациї. З того боку беручи, ціль видання довершена добре. Книжочка ділить ся на пять розділів: лядська неволя, Хмельнищина, руїна, гайдамаччина, московська неволя. Відомости подані ядерно, живо, хоч де-

куди мало прозоро, переважно історично вірно. Запримітимо тільки, що за Сагайдачного не було нїякої формальної умови у козаків із Поляками (ст. 14); що сей гетьман не міг домагатись „знесення кріпацтва", бо козацький рух був звернений проти заведення панщини (ст. 19); що гадяцька умова не зносила кріпацтва (ст. 27); що переказаннє пунктів гадяцької умови невірне (ст. 28) і т. ин. Найзначнїйша хиба статї се, що козацтво у нїй виведене у подвійнім характері, незрозумілім для неосьвіченого читача: раз козаки — борцї за волю, иньший раз — вони кати простого народу. Без роз'яснення, а властиво иньшого осьвітлення і представлення тут годї обійтись. Додамо ще, що до таких популярних історичних книжочок добре-б було додавати малі прості мапи, що чинили-б враженя у читача більш тревалими. Короткість і загальність оповідання вимагає того доконче. *С. Т.*

Самостійна Україна, промова (Виданє Р. У. П. Ч. 1). Львів, 1900. Ст. 23 16⁰.

Вже сам заголовок показує ціль і характер брошурки. Могутний національний рух XIX ст. не минув і нас і скристалїзував ся остаточно в ідеалї — самостійної України. Ідея ся така природна, як і кожда з поміж великих гуманних ідей в історії людства у всїх часах. Одначе не те характерне у сїй брошурі, бо вона не одинока на тому полї — але той вихідний пункт, що служить авторови її до мотивовання своєї остаточної думки. Автор не виходить від того божества людей — від справедливости і в її імя не реклямує волї для кождої етнїчної громади, — без чого нехай гине цїлий сьвіт разом із людьми; автор стає за те на становищи т. зв. історичних прав і в їх імя домагаєть ся, в головнім, реставрациї минулого. Не місце тут говорити про стійність сього становища і розбирати, які небезпечности воно криє у собі, скажемо тільки на оправданнє автора, що серед загального нинї войовання „пожовклими паперами" вихідна точка автора має деяку тактичну вартість. Король Данило, Хмельниччина, Мазепинщина — отсе прецеденси нової національної полїтики. Головна-ж вага покладена на Переяславську умову 1654 р., яку московські царі зломили. Дуже свобідно перепові-джений, у новочаснїй формі спрепарований, зміст умови покладено в основу промови й програми дальшої полїтичної акциї, що має вести до привернення „персональної унїї" між Україною і Московщиною. Ту цїль, а навіть ще більше, здобуде вже не старша ґенерация Українцїв, але аж та, що до неї ся промова звернена. *С. Т.*

Л. Саккети — Главные моменты въ развитіи русскаго православнаго духовнаго пѣнія (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1901, VIII, с. 39—73).

Се реферат, читаний на паризькім конґресї історнї музики 1900 р. Він складаєть ся з двох частин — перша ґоворить про історию сьпіву й композициї, друга — про теорию сьпіву. І та і друга зроблені досить поверхово і в самім авторі не показують доброго обзнайомлення з историєю — він переважно опираєть ся на готових чужих працях, а навіть їх результатів не може звести в прозорий і більше меньше повний образ. Його інтересує головно розпочаті з серединою XIX в. в російських музикальних кругах змагання до висвободження від західноевропейських впливів і відтворення старшої церковної музики, з перед впливів західної течії, що йде через Київ і Польщу, від XVII в. почавши. Дальше, поза XVII в. не сягають взагалї його історичні екскурси (як не сягає властиво й сама та реставрацийна робота), хиба переходять в загальні, досить неясні, або й баламутні фрази. Для історнї українського церковного сьпіву статя дає дуже мало (та й то перемішує все в одну купу з московським), але може бути користною тими відомостями про новійші змагання церковної музики в Росиї і дослїди, які в тім напрямі роблять ся. Для наших людей, що Бортнянського все ще уважають ідеалом церковної музики, се повинно бути цікаво.

М. Г.

М. П. П—ій — Забытые мемуары П. З. Хомякова (Журналъ Министерства Нар. Просв. 1901, кн. VIII, с. 225—284).

В роцї 1790 появилась в Москві книжка під написею: „Похожденія нѣкотораго Россіянина, истинная повѣсть имъ самымъ писанная“, і не обудивши більшого заінтересованя у сучасників пішла, як много иньших, в цілковиту непамять, так що до тепер мало хто її знав. Доперва минувшого року (1901) появилась названа в горі статя, де подано зміст сих, як побачимо, цікавих і для нас мемуарів, а заразом виказано, що їх автором був російський офіцер П. З. Хомяков. Виберу з неї факти, що дотикають ся української історнї.

Военна служба автора повісти тревала від 1756 до 1779 року. В 1773 роцї Хомяков стояв з своїм полком в Білій Церкві. Тут дістав він наказ від свого зверхника, якогось полковника Г., щоб їхав у Брацлавщину в тульчинську ґубернїю*) в село Куниче, „для поданія по-

*) Тут ґубернія те саме, що ключ: кільканайцять сіл і присїлків, що становили посїлість якогось пана; ґубернатор — завідатель такого ключа.

мощи благочестивымъ священникамъ отъ своевольныхъ наглостей причиняемыхъ имъ шляхтичами". В тих околицях, говорить ся дальше, дійшли насильства до такої степени, що много „благочестивих" лишало своє майно й утікало в ліси, щоб заховати житє. Хомякову додано ескорту зложену з одинайцятьох козаків-Українців, крім того міг він зажадати помочи від российського капітана, що стояв з своєю командою у томуж таки селї. Прибувши до Тульчина, удавсь Хомяков до тамошного „ґубернатора" чи радше економа і зажадав від нього вияснення дотично тих несупокоїв. Ґубернатор одначе „съ притворностью давалъ несправедливые отвѣты". Тодї зажадавши від ґубернатора підвод, пустив ся Хомяков дальше в дорогу до тих сїл, де „невинні духовні родини" терпіли утиск і дійшов до села Кирсанівки. Тут вийшов напротив нього кирсанівський протопоп Буцень Наливайко й повитав його з великим „восторгом", як свого оборонця. Як стій написав протопоп до всїх сьвящеників в Комаргородськім і Ямпільськім дек., щоб вони зараз таки явились в Кирсанівцї. В самій річи на другий день по прибутю Хомякова поприїзджали візвані сьвященики й подали йому на письмі всї свої „обиды и притѣсненія". При тій нагодї описує автор парадний обід, який справив протопоп, що „хотя былъ и вдовъ, но домостройство у него было весьма порядочное". По обідї, на котрім були також шляхтичі й економи, — се досить цікаве з огляду на те, з якої нагоди був сей обід, — приймав господар своїх гостий ріжними напитками і фруктами.

Прочитавши подання, на яких були списані „обиди благочестивих", зажадав Хомяков від поблизької российської команди „нѣсколько пѣхоты и пушку для устрашенія Поляковъ". Отримавши сю поміч, автор мемуарів рушив „въ походъ" до містечка Марківки, „для прекращенія наглостей чинимыхъ Поляками благочестивымъ". В Марківцї взяв він „уніятського попа" Йосифа Лаханьского в арешт, а від тамошного ґубернатора" Антонія Кальвовского зажадав „подписки", не чинити благочестивим сьвященикам жадних насильств. Такі „подписки" взяв автор мемуарів і від иньших „вельможей" (?). Князїв Четвертиньских, головних виновників сих „гоненій" не міг Хомяков знайти, бо вони на вість про його приїзд виїхали в Польщу. Тут запримічає автор: „Таковой мой разъѣздъ съ конною и пѣшею командою совершилъ дѣйствіе повелѣнія; ибо всѣ жители не взирая на кроткое и благосклонное мое съ ними обращеніе, толь сильно обяты были страхомъ, что находились почти внѣ себя". Запевнивши ласкаво православним опіку вернув Хомяков назад до Білої Церкви. Тут передав він арештованого попа полковникови, а той відставив вязьня зараз „подъ крѣпчайшимъ присмотромъ въ Бердичевъ, для донесенія о его вредныхъ и наглыхъ поступкахъ главной командѣ".

Цікаво, що Хомяков говорить так загально про „обиды и притѣсненія православныхъ“; навіть арештованому унїятському попови не може він закинути нїчого реальнїйшого, крім загальників як „вредные и наглые поступки“. Не ясне рівнож, длячого „благочестиві“ удавались з зажаленями аж до Білої Церкви, маючи під боком российські команди.

Після сього виправлено Хомякова на другу таку саму експедицию в село Помийник в Уманськім повітї. Тут рівнож шляхтич Краєвский наніс тамошному православному попови Трепачинському „величайшую обиду“. Хомяков закінчив сю справу мирно, бо обмежився на намові шляхтича до перепрошеня попа і на взятю знаної „подписки“. В третє вислано Хомякова в такій самій справі до м. Кальниболота: кальниболотський ґубернатор Хриневич побив православного сьвященика з с. Соколївської Слободи і забрав йому більшу суму гроший. Хриневич випер ся від участи в побитю попа і всю вину звалив на якогось Вербицкого „товарища ясневельможнаго стольника литовскаго“. Сей Вербицкий на спілку з „городскими жолнерами“ бив попа так сильно по твари, що той „отъ сильныхъ ударовъ поверженъ былъ на землю“. Тут справа не пішла Хомякову так гладко як передтим і тепер то була б здалась йому гармата, котру він попередно без потреби за собою волїк. Коли автор мемумарів зажадав від Вербицкого „удовлетворенія священника“, Вербицкий відповів йому „съ такою грубостію, которой описать не можно“. Тут Хомяков хотів було реаґувати, але „коварный Полякъ“ не тілько не присмирнів, а ще загрозив йому таким же „наказаніемъ“ як і попови. Не маючи нї війська нї гармати, Хомяков уважав за відповідне покоритись свойому „рокови“ і уходити чим скорше з Кальниболота. Чи поніс Вербицкий яку кару, чи нї — автор дальше не згадує.

До сих реляций автор статї робить справедливу увагу: „І то за помочию таких орґанів, як недотепний поручник Хомяков, або ґенерали Кречетнїков і Шірков, хотїло российське правительство рішити релїґійну справу на Українї!“

Важнїйші факти з історії України знаходимо в записках під роком 1775.

В половинї червня звелїв ґенерал Текелї вислати певне число донських козаків під проводом одного офіцера на Запороже. Сю експедицию поручено Хомякову. Він вибравсь з 17 донськими козаками „по ту сторону Ингула во всѣ запорожскіе зимовники и рыбалки, для забиранія всѣхъ живущихъ тамъ Запорожцевъ: приказано оставлять тамъ только по одному человѣку“. При тім наказано було повідбирати від них зброю, а тілько старшинам лишити шаблї. Поручене то виконав Хомяков „съ довольнымъ успѣхомъ, въ двои сутки“. Потім вислано його

в друге, „съ довольно превосходнымъ числомъ козачьей команды по ту же сторону Ингула противъ Сагандакъ*), для сдѣланія новой реформы“, себто для відобраня зброї (шабель, пистолів і ладунок з порохом і кулями) у Запорожців. По словам автора, набрав він тих річий до пяти возів і відставив до российського табору.

Як бачимо, Текелї котрому наказано зруйновати Січ, не від разу ударив на головний Кіш. Хотячи собі улекшити здобутє Січи, він старавсь наперед обезоружити тих козаків, що розсїяні на запорожській териториї займались звичайним своїм „промислом“. Се прийшло ґенералови тим лекше, що козаки жили там поодиноко, або в меньших ватагах, і не могли ставити опору российським віддїлам. Розумієсь, таку ловлю на Запорожців урядив ґенерал, певно з всїх сторін головного Коша, бо годї припустити, щоб лишень один віддїл Хомякова розброював січовиків.

В. Д.

Ѳ. П. Кеппенъ — О прежнемъ и нынѣшнемъ распространеніи бобра въ предѣлахъ Россіи (Журналъ министерства народнаго просвѣщенія, 1902, кн. VI, VII і VIII, с. 330—368, 101—153, 241—286).

Д. Кеппен не вперше забераєть ся до цїкавих культурно історичних студий на териториї Росиї. Так перед кількома роками вийшли його студиї про горючий камінь (бурштин) і тарпанів. Тепер маємо розвідку про бобра, з якої витягаємо цїкавійше для нас.

Про колишнє розповсюдненє бобра на українсько-руській териториї сьвідчать не тільки кости і черепи бобра, що часто знаходить ся, але також згадки лїтописей про шкіри бобра, як дань князям і дорогий предмет торговлї з Византиєю; також і в „Руській Правдї“ знаходимо згадку про кару за убитє чужого бобра. Вкінцї численні назви сїл і рік як Бобрівка, Бобрик і т. д. служать доказом, що тут водились густо бобри. В литовських часах знаходимо численні згадки про бобра в грамотах королївських і приватних.

Та на жаль тепер се зьвірє у нас уже майже на вимертю і належить до дуже рідких зоольоґічних оказів на нашій териториї. Причиною сего вигубленя бобра був пожиток, який мали люди з бобра: не кажучи про шкіри, мясо бобра належало до дорогих присмаків, а боброва струя — до дуже цїнних лїків.

Ми перейдемо українсько-руську територию відповідно до її адміністрацийного подїлу на ґубернії, ужитого д. Кеппеном, і зберемо важнїйші звістки про розповсюдненнє добра.

*) Мабуть доплив Інгула з лївого боку — Сагайдак.

Волинська ґубернія. — Північна часть сеї ґубернії, лїсиста та болотниста і поперерізувана численними більшими й меньшими ріками, притоками Припети, була дуже богата на бобрів. Михайло Литвин в XVI в. каже, що над волинськими ріками ховались бобри в великім множестві. Сто лїт пізнїйше польський монах Ржончинський в своїх розвідках „Historia naturalis curiosa regni Poloniae“ і „Auctuarium historiae naturalis curiosae regni Poloniae“ згадує, що по берегах волинських рік живе доволї бобрів. Тепер можна також в сих околицях стрінути бобра, але вже в дуже незначнім числї. Давидович в „Очеркахъ ружейной охоты въ юго-западномъ краѣ“ (Журналъ Охоты 1875—6) вказує на околицю північної Волини, а особливо на области рік Стира і Ікви, де проживало много бобрів і було предметом значних ловів; се потверджують Перльштайн і Братчіков, перший в статї „Охота на Волыни и Полѣсьи“ (Вол. губ. вѣдомости 1857), другий в статї „Взглядъ на хлѣбопашество и вообще сельское хозяйство Волынской губерніи“ (Вол. губ. вѣд. 1868), додаючи, що бобри стрічались в Ровенськім і Овручськім повітї, де задержались до 1870 р. Що до Ровенського пов., то бобри проживали найгустїйше над ріками Горинем і Случию: над сею останньою так були розповсюднені, що по ріцї не могли йти сплави з деревом, бо численні боброві язи і гати тамували сплави. Але вже при кінци 1860-х років так над Случию як взагалї в Ровенськім пов. лучались бобри тілько де-неде. Д. Єгорович же в статї „Объ охранѣ рѣдкой дичи и о стражѣ“ (Охотничья газета 1895) каже, що він ще в р. 1875 знаходив боброві гнїзда по лїсах Ровенського пов., але бобрів вже не було. Що до Овручського пов., то завдяки Баклашову („Очеркъ охоты и промысла на звѣрей и птицъ въ Овручскомъ уѣздѣ, Вол. губ.“ въ Журналї Охоты 1877) знаємо, що тут бобри задержались були до 1870 років, але лиш над ріками Убортею і Славечною, що перепливають через лїсисті і мало приступні для чоловіка місця. Сей самий автор дивує ся, як можна було винищити до тої степени бобрів, що вірити не хоче ся, щоби тут взагалї проживав коли бобр. Та мусимо вірити, бо про се сьвідчать не тілько королївські грамоти для тутейших шляхтичів з привілеєм ловів на бобри, але також численні купецькі документи і контракти. Тепер ще лучають ся в Волинській ґубернії бобри, але дуже і дуже рідко, і то ведуть кочівниче житє і не будують язів.

В сусїднїх частях Минської й Городенської ґуб. бобр був також широко розповсюднений. Ржончиньский вказує на ріку Уборт і Славечну, над котрими бобр був розмножений, а Ваґнер (Wiadomość o bobrach, 1822) завважає, що бобри жили в околицях вздовж ріки Припети і її приток та додає, що в околицях Пинських бобрів він сам видів. Також многі иньші письменники потверджують сей висказ Ваґнера. Можливо,

що і тепер тут проживають бобри, але в дуже незначнім числї. Про Городнен. ґуб., особливо про Біловежську пущу див. Долматовський (Историческій обзоръ Бѣловежской пущи р. 1855), Міддендорф (Reise in den äussersten Norden und Osten Sibiriens 1875 р.), Ваґнер і иньші. Як довго тут бобри задержались, годї означити. Здає ся, проживали вони тут доти, доки не викорчовано лїсів.

Що в Кієвській ґубернії був бобр в старинї дуже розповсюднений, сьвідчать назви двох місцевостий недалеко Києва Бобрик і Бобровиці. Також Ржончиньскнй згадує ріку Тетерев, як таку, над котрою проживали бобри. Опісля проф. Кеслер ствердив се на основі особистих розслїдів. Бельке в своїй працї з р. 1866 („Notice sur l' histoire naturelle du district de Radomysl") говорить, що бобри жили в Радомисльськім пов. ще в р. 1865 в двох місцях над рікою Здвижем, правою притокою Тетерева і в поблизу Семиходова над Припетию. Але в дїйстности бобри в Київській ґубернії взагалї лучались дуже рідко і то так, що коли в р. 1873 один з репортерів „Кіевлянина" побачив бобра поблизу Чорнобиля над Дніпром, то по довгім роздумованю, звідки сей бобр тут взяв ся, заспокоїв ся гадкою, що він утїк сюди з якоїсь менажериї або зьвіринця. Тепер бобри лучають ся в Київщинї дуже рідко і ведуть житє скрите та для чоловіка неприступне.

Про Чернигівську ґубернію Юнкер звиджуючи сю ґубернію коло 1737 р. в своїй розвідцї „Von der natürlichen Beschaffenheit der Gegenden zwischen den Flüssen Don und Dniepr" (Müllers Sammlung Russischer Geschichte Bd. 9, 1764) говорить, що бобри ховались над рікою Десною; Щекатов в „Словарѣ Россійского государства" з р. 1807 вказує на ріку Убедь, над котрою водились бобри. Ґільденштедт в працї „Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebirge" 1791 р. каже, що бобри в р. 1774 були розповсюджені по берегах Сейма в Батуринськім пов. Одначе вже в р. 1845 проф. Руле в працї „О животныхъ Московской губерніи" заявляє, що бобри лучають ся в Черниговській ґубернії дуже рідко. По найновійшим розслїдам Ріттера („Бобры", Охотн. газета 1894 р.) бобри лучались ще в 1880 роках над Дніпром близь Києва, а навіть зловлено кілька бобрів в селах Вигурівщина і Троєщина. Сей самий автор доказує, що бобри проживали над рікою Розсохою, лївою притокою Днїпра. Та тепер в тих околицях не можна стрітити анї одного екземпляра. Лучають ся хиба в урочищах Переточниця і Колораків ріг, жиючи в ямах.

Полтавська ґубернія. — Тут також маємо численні назви рік і місцевостий, нпр. дві притоки ріки Сули Бобрець і Бобрик, притока Псла Бобрівка, Бобровиця, назви кількох сел як Бобрик і иньші. Та бобр не жиє вже в сїй ґубернії постійно, а як лучить ся, то правдоподібно за-

бігає сюда з Чернигівської ґуберниї, або прибуває підчас весняної крижі на Дніпрі. Проф. Кеслєр в статї „Житвотныя млекопитающіяся" (в „Трудах комісии для описанія губерній кіевскаго учебного округа" 1851) каже, що бобри при кінци 1840 років перебували ще над берегами ріки Трубежа. Можливо, що бобр в тім часї жив ще там, але тепер його там вже цілком нема. Остатні еґземплярі убито в 1890 роках.

Харківська ґубернія — про бобрів згадує в описи подорожи митрополита Пимена до Константинополя, в р. 1392. Назви 8-ох сіл сьвідчать теж, що бобри були колись в Харківщинї дуже розповсюднені, та тепер не можна тут знайти анї знаку перебуваня бобра.

В Херсонській і Катеринославській ґуберниї маємо дуже незначні слїди колишнього перебуваня бобра. Слїдами лишили ся назви рік і місцевостий як пр. ріки Бобрівки, що впадає до ріки Самари і Бобровий Яр, недалеко ріки Опалихи, притоки Самари — в Херсонській, Бобрик в Ананївськім і Бобринка в Єлисаветськім пов. На бобрів в околицях Одесси вказують знайдені при розкопках кости і зуби бобра. Нинї одначе бобра в сих околицях цілком нема. Вправдї Чумаченко в статї „Дѣло объ охотѣ на бобровъ въ Кременчугскомъ уѣздѣ Полтавской губерніи" (Охотн. газета 1894) каже, що в осени 1892 в північно-західній части Катеринославської ґуберниї спіймано бобра в ріцї Сухий Омельничок (30 верстов на полудневий схід від Кременчука), але правдоподібно сей бобр забіг сюда з повинею, проте не можна з сього одного факту виводити, неначеб бобр був постійним мешканцем Катеринославщини.

Для Подільської ґуберниї маємо сьвідоцтво Єнджиєвского в його книзї „Rys botaniczny krain pomiędzy Buhem i Dniestrem". (Т. I, 1823): він згадує, що бобри проживали колись над берегами ріки Студеницї, лївої притоки Днїстра, але про се вже в р. 1820 голосили тілько народнї перекази.

Як бачимо, бобр на українсько-руській териториї тепер майже на вимертю і здає ся — трудно буде охоронити се зьвіря від долї, яка вже спіткала тура і иньші зьвірята, хоч російське правительство остро заказує убиванє бобра. Та здає ся й правительство не буде в силї удержати бобра при житю, бо бракує йому обставин житя, а то неприступних для чоловіка місць по лїсах. *Д. Г.*

Raimund F. Kaindl. — Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich. Mit besonderer Berüchsichtigung der Ansiedlung der Deutschen. Інсбрук, 1902, ст. 16+537.

Повисша праця пр. Кайндля, що появилась яко VIII випуск „Жерел і дослїдів історії, лїтератури й язика Австриї і її країв коронних",

буде цінним добутком до історії Буковини. Вага сеї книжки лежить в її документальнім змістї, до якого то материяли збирав проф. Вікенгавзер протягом майже 40 літ, а які по смерти його (1891) передано до з'ужиткованя пр. Кайндлеви. Плян цілої роботи уложено досить ясно і прозоро. Цілу розправу поділено на 6 частий, в котрих кожда, окрім першої, трактує ся про кольонїзацию поодиноких народностей, які займають тепер край.

В першій частинї дає нам автор загальний начерк розвою кольонїзациї краю від часу окупациї Австриєю (1774), подаючи хронольоґічно її розширюванє і спинюванє, зріст і упадок, опираючись на урядових документах, з котрих частину, в числї 21, поміщено на кінци книжки.' Се акти тодїшних властий адміністративних буковинських і галицьких, що обговорюють ріжні справи кольонїзацийні, або контракти з новими осадниками, або урядові викази місцевостий до закладаня нових осад, або статистика запомог осадникам на новім господарстві кошти домів, будинків і т. д.

Коли отже 31 серпня 1774 війська австрийські зайняли Буковину, був то край з'убожілий і вилюднений, наслїдком частих війн і турецької господарки. Людности було не більш як 60,000: таке число залюднює тепер саму столицю краю. Проте перший ґубернатор граф Сплєні (Splény) попирав кольонїзацию, надаючи новим осадникам ріжні полекші, як увільненє на певний час від податків і першу поміч на новім господарстві. Особливо старав ся він спроваджувати з заходу добрих ремісників і промисловців. Крім офіцияльної кольонїзациї напливали туди і самі люди з Молдави, Угорщини, Галичини, приманювані лекшими підданьчими відносинами, тай тим, що тут аж до 1830/1 р. не було рекрутчини. Наслїдком того людність по конскрипциї 1779 р. майже подвоїла ся. З огляду на се наступник Сплєні ґр. Ензенберґ (1778—1786) був противний дальшим кольонїзацийним заходам, бо коли — казав — приріст в такій пропорциї й дальше буде збільшатись, то по 20 вже роках не стане землї. Сам цісар Йосиф II горячо попирав кольонїзацию, хоч при кінци окупациї остиг по трохи, а спричинилось до того вивандрованє наслїдком невроджаю 1785 р. около 6,000 душ до Молдави. По прилученю Буковини до Галичини (6 серпня 1786) кольонїзацию на ново розпочато, і то тим успішнїйше, що тепер держава мала досить землї, відібравши (25. IV. 1785) добра церковні й монастирські в свій заряд, яко добра релїґійного фонду. Від 1803 до 1846 р. була в кольонїзациї деяка перерва. Одначе поява розбишаків, а властиво їх розбої дали знову понуку до закладаня нових осель в пустих місцях. Чутка про нову кольонїзацию на Буковинї стягала переселенців з Галичини, Угорщини, Чехиї і Словачини. Петициї про землї напливали. Місцеві уряди подавали ріжні

проєкти що до нових кольоній, закладали їх, аж надійшов рік 1848 і з ним знесенє паньщини. Дальшу кольонїзацию застановлено, бо кольонїсти, беручи землю брали і обовязки на себе, а тепер по знесеню паньщини зносились і обовязки. Настали ріжні короводи з ново-заложеними кольоніями, та вкінци вони таки зістались при наданих їм ґрунтах.

Друга частина трактує специяльно про наплив і кольонії Русинів і Румунів (яко националїстів), а також Вірменів, Поляків, Жидів і Циганів. В часї окупациї Буковини Австриєю мешкали там Русини майже по цїлім краю, а в більше збитій масї від півночи. По окупациї наплив Русинів з Галичини, Угорщини і Молдави (куда вони давнїйше виносились) був дуже сильний. Причина сього була в невідрадних відносинах підданьчих під польськими панами в Галичинї, коли тимчасом на Буковинї селянин не був привязаний до рілї, за забитє селянина була і для шляхтича кара смерти, до 1830 р. не було рекрутчини, був спокій і оборона, а до того і легко туди було переносити ся. По більшій части сї еміґранти Русини не закладали нових кольоній, а оселялись побіч своїх земляків. Але осаджувано й нові осади а автор обговорює їх три: Крищатик над Днїстром, Балькуц і Бряца, а також дві невдалі: на горах Стівіори і Мінти. Перша осада — Крищатик повстала р. 1784. В попереднім роцї монастир тоїж назви, як богато тодї иньших, знесено, а його власність, ґрунт, 20 хат, 4 млини і горальню взяв релїґійний фонд і за 500 зр. віднаймав від 23/4 1784 до кінця цьвітня 1787 Михайлови Мокранському. Той був обовязаний ще тогож року осадити на 290 морґах до того призначених, відповідно до вказівки ґр. Ензенберґа, 51 руських зайшлих родин, що й сталось. Окрім них осїло тут кілька родин иньшої народности, один Жид, три Нїмцї і в горі вже згаданий Мокраньский, що здає ся, не був руської народности. Варто згадати, що вже з початком 19 столїтя була там вже школа, де учено по руськи і нїмецьки, читати, писати й рахувати, всього 5 годин денно. В р. 1890 було в Крещатику 999 осіб, між ними 851 Русинів. Рівнож того самого року 1784 оселилось в місцевости Балькуц над Серетом 18 руських родин, що прийшли з Молдави. Ся осада носить ще другу мадярську назву — Laudonfalva, наслїдком плянованої тут мадярської кольонії. Нинї се майже чисто руське село. По конскрипциї з 1890 р. було на 1368 мешканців 1305 Русинів. Третя руська осада в Бріяци повстала в 1816/17 р. наслїдком тих офіцияльних змагань, щоб порозкидані на горах родини постягати до купи і потворити села для загальної безпечности і пiдношеня моральности через закладанє шкіл. Тодї то згромаджено в згаданій місцевости 78 гуцульських родин, т. з. бранїстів. Ті бранїсти прийшли були ще за молдавського пановання в гірський окол руського і молдавського Кімпольонґу. Більшість з них

то Гуцули, що в ріжних часах виходили з Галичини до Буковини, осїдали в горах над Черемошем і над горішним бігом Сучави і звідси посувались на полудне на долину Суху (Suchathal) і мешкали тут побіч Румунів. Наданнями молдавських воєвод дістались ті гірські лїсовини замешкалі бранїстами монастирям в Путнї, Сучавицї, Молдавицї і Воронецї. Ті монастирі віднаймали за певні данини чи роботи ті гірські пасовиска заходцям-пастухам. Практика винайму на підставі угоди не змінилась, коли з 1785 р. ті духовні добра перейшли під заряд державний і обіймались спільною назвою — Ілїчестє і Радівцї (Ilischestie und Radautz). Змаганє в ново осадженій осадї Бріяца перевести податкову реформу з надїленєм ґрунту на власність перед 1848 р. не довело до жадного результату, а сталось се, як і в иньших громадах, в 1853 р., коли надано її ґрунти на горах Porsescu і Kokos.

З причин згаданих вже в горі постановлено в 30 рр. закладати й нові осади і такі було в плянї заложити на горах Стівіори і Мінти, між горішною Сучавою і Черемошем. Мали тут осїсти селяни з Галичини, що оселились були перед тим в східній верховинї Буковини в місцевостях Цурин і Теречені (Zurin i Tereschеny). Переговорювано вже з ними і списано угоду, але її найвисші власти відкинули і заложенє осади відложили аж до хвилї, коли виготовить ся загальний плян що до закладаня осад. Але що до такої установи не прийшло, а земля там була не дуже то добра, то й замірені осади розбились. Загальне число Русинів 1890 р. виносило 265.154.

Румунських кольоній, що наповняли ся з Молдави й Семигороду, обговорює автор числом 6. 1890 р. було Румунів 208.301. Вірмени заходили на Буковину яко купцї, за часів ще молдавського панованя; тут вони задержали свою народність і зістали ся вірними східній церкві. 1890 р. було 546 гр. ор., а 746 вір. католиків. Поляки вже. Поляки зачали напливати від 80-их років XVIII столїтя, особливо від часу прилученя Буковини до Галичини. Є їх тепер коло 24.000, але сюди зачислено й Словаків. Жидів було споре число, а що вони визискували бідну людність, то др. Ензенберґ, а з ним і висші власти хопились острих заряджень, через що жидівство зменшило ся. Але коли злагоджено ті зарядженя, почали Жиди знов напливати і в 1890 р. було їх 82.717. Циганів є 5295 душ; стало осїлих, що займають ся рільництвом, межи ними не богато; се ремісники, ковалї, музиканти і т. д.

В третій частинї обговорює ся кольонїзация Липованів — Великоросів-раскольників. Переслїдувані в Росиї вони втїкали до сусїдних країв, що належали тодї до Швециї, Польщі, Туреччини. Автор обговорює історию 6 їх кольоній; вони відповідно до своєї віри мали дозвіл не

складати присяги і не служили в війську. Коли 1868 р. запроваджено загальну службу в війську, богато вийшло з краю, а тепер є їх 3.213.

В четвертій частині обговорюють ся кольонії мадярські, числом 8. Частина їх вивандрувала в 80 их рр. минулого столїтя в Угорщину. Загальне число тепер виносить 8139.

Частина пята трактує про Словаків. Вони прийшли з початком XIX ст. з Угорщини. Оселялись в малім числї і не творили більших осель, а і ті купки, які творили, в числї коло 12, зачислено пізнїйше завдяки польським ксьондзам до Поляків, так що тепер тяжко означити їх правдиве число.

В останнїй і найширшій частинї обговорена докладно нїмецька кольонїзация. Вже з початком молдавського панованя (1348 – 1769) приходили сюди Саксонцї з Семигорода, але доперва по окупациї Австриї почавсь сильний наплив нїмецького елєменту, як вояків, урядників, сьвящеників, учителїв, учених, купцїв, промисловцїв, ремісників, рільників і т. и. Автор обговорює історию коло 40 нїмецьких кольонїй, що по части істнують і до нинї або в початках уже розбились, і зазначує великий культурний вплив нїмецького елєменту! *М. С.*

Ludwig von Mises — Die Entwickelung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Galizien (1772—1848). (Wiener Staatswissenschaftliche Studien herausgegeben von Edmund Bernatzik und Eugen von Philippovich in Wien. Vierter Band, zweites Heft), Відень і Липськ, 1902, стор. 144.

Коли праця проф. Лучицкого про панщину й її знесенє в руських частинах Австрії спинила ся на Буковинї, а праця пок. О. Терлецького про панщину й її знесенє в Галичинї довела події лише до 1846 року, являєть ся отся праця д. Мізеса першою пробою повної історії галицьких панщинних відносин у нашім краю, майже аж до автономічної ери, обіймаючи весь той обсяг предмету, який популярним способом я пробував виложити в своїй просьвітній книжечцї про панщину. Коли порівнювати сю нову працю, що повстала мабуть із семінарійних занять у соціяльно-економічній семінарії віденського унїверситету, під безпосереднїм впливом і доглядом проф. Ґрінберґа, з нашими давнїйшими працями, то се може бути найлїпшим мірилом того, що в нїй маєть ся нового супроти наших праць. Завважимо від разу, що д. Мізес, хоч знає й цитує всї важнїйші польські та нїмецькі працї, в яких мають ся причинки для його теми, наших, руських праць не знає й не цитує. Тим цікавійше, що головні висновки його працї вповнї згідні з тими результатами й поглядами, які висловлені в працях Терлецького й моїй.

Треба тут зазначити, що праця д. Мізеса, як і слід було ждати від семінарійної праці, має обсяг вузший від наших; коли нам на тлї панщинних відносин приходило ся прослїджувати культурний стан і духове відродженє нашого народа, д. Мізес обмежаєть ся на самих соціяльно-економічних фактах та юридичних нормах. За те тут він дає образ подекуди повнїйший, головно завдяки новим, архівним матеріялам, якими користуєть ся особливо при мальованю йосифінських часів досить щедро, в пізнїйших добах далеко скупійше. Таким способом часи Йосифа, його задумані, по части переведені, а переважно бюрократією знївечені реформи селянських відносин у Галичинї, змальовані в працї д. Мізеса у-перве вповнї плястично й ясно. Автор далекий від одностороннього обожаня Йосифа II, але ще дальший і від тої слїпої ненависти супроти нього, якої ще й доси не можуть позбути ся польські публїцисти та історики в родї панів Лозїньских.

Праця д. Мізеса складаєть ся зі вступу і пятьох роздїлів досить неоднакової довготи та оброблених не однаково основно. У вступі змальовано стан селянства в Польщі від найдавнїйших часів аж до австрійської окупациї. Що до погляду на давнїйші часи можна би закинути д. Мізесови односторонність, коли він виводить початок панщини з німецького права через викупленє дїдичами тзв. солтиств з їх юдікатурою. Специяльно до східної Галичини, тоб то первісно руських земель сього не можна приложити; на утворенє пізнїйшого панщинного ладу складали ся тут ріжні причини, полишені д. Мізесом без уваги, а досить вияснені в незвісних йому працях російських та українських учених. Що до положеня селян у Польщі в XVIII в. треба піднести, що автор старанно визискав працї тогочасних польських юристів і їх власними словами збив досить основно звичайні польські фрази про те, що селянинови під польським панованєм жило ся лїпше, ніж у иньших краях, бо — як говорили галицькі дїдичі вже швидко по австрійській окупациї — з ріжних країв селяни тїкали до Польщі, але з Польщі не тїкали нїкуди. Можна би було побажати, щоб автор не обмежив ся на змальованю самого юридичного стану селян, але сягнув троха глубше в деталї їх економічного побуту та просьвітного стану, та спробував осьвітити той образ порівнанєм з сучасним станом селян у иньших сусїднїх краях, але можливо, що таке представленє не входило в його плян.

Перший коротенький роздїл присьвячено першим крокам австрійської адмінїстрациї в Галичинї, серед яких найважнїйші були ті, що вели до усталеня державної опіки над селянством, яко основою продуктивности, робучої, податкової й мілїтарної сили краю. Отже подано тут дещо про закладанє інвентарів, про касованє деяких панських над-

ужить, про орґанізацію властий, особливо найнизших інстанцій. І тут бажалось би детальнійшого огляду змісту інвентарів, та вони мабуть не були приступні д. Мізесови, який між своїми жерелами не подає ніякого львівського архіва.

Найширший у цілій книжці і без сумніву найкраще оброблений другий розділ (стор. 42—78), де змальовано Йосифові реформи. Те, що доси (навіть у праці Терлецького) було рядом якихось анекдот, иноді суперечних, часто загадкових, рідко коли виконуваних (хоч звичайно не повідкликуваних) патентів, розпоряджень, проєктів, білєтів та інтіматів, тепер на основі видобутого д. Мізесом архівного матеріялу набирає звязку, житя й глубокої траґіки, рисує перед нами чистий образ цїсаря-раціоналїста, благородного доктринера, що випередив свій час на пів століття і длятого по десятилїтнім бориканю з тупим або ворожим окруженєм умер одинокий, змушений сам перед смертю розвалити той будинок, у якого здвигненє вложив свою найлїпшу силу, свої найкращі бажаня. Д. Мізес не дає характеристики Йосифа як чоловіка і володаря. Але коли в його праці читаємо такі уступи, як ті, що галицька ґубернія самовільно не публїкувала найважнїйших цїсарських патентів, або публїкувала лише частини з них, які найлекше могли викликати фальшиве толкованє, коли читаємо, як галицька шляхта чуючи себе загроженою цїсарським урбаріяльним патентом готова була зірвати ся до повстаня і на серіо розважала думку — відірвати Галичину від Австрії, то аж тоді зрозуміємо як слїд, з якими помічниками і з якими противниками мав діло Йосиф II.

Третій розділ не робить уже такого вражіня повноти. Правда, по смерти Йосифа II і по скасованю його урбаріяльного патенту панщинні відносини в Галичині лишили ся in statu quo, властиво в якімось неготовім, половиннім станї, при якому дідичі з одного, а урядники з другого боку мали богато приключок до вічного вмішуваня на некористь селянина. Та про те в рамах того ніби statu quo йшли раз у раз нові розпорядженя, патенти, обмірковували ся якісь зміни, улїпшеня або виринали незалежні від уряду появи — селянські бунти, розбійництво і т. и., що творили зміст тих темних років. Д. Мізес дає дуже не богато для поясненя сеї доби; навіть найважнїйшу аґрарно-полїтичну появу тих часів, Гаудерівський тимчасовий катастер ґрунтовий з 1820—21 р. збуває дуже коротко.

Ще менше може вдоволити — навіть після праці О. Терлецького — четвертий розділ Мізесової праці. Йому лишилась незвісною не лише та праця, але й тзв. тека Країнського (рукоп. Оссол. ч. 2945), так само як праці Відмана, Юзефчика й и. та рукописні спомини Боґданьского про польські конспірациї 1831- 41 рр., і він опираєть ся тут

переважно на книжцї Салї, подекуди неповній, а подекуди основаній на навмисно брехливих зізнанях конспіраторів, складаних у слїдстві. Розділ про тзв. реґуляцию панщини по повстаню 1846 р. оброблений на основі архівних жерел, але також не так повно, як би слїд бажати і як би було можливо хиба по використаню архіва львівського намісництва. Нарештї остатній розділ — викуп панщини й сервітутів, трактований зовсїм побіжно і подає лише основні факти, що були вихідною точкою для дальшого розвою селянських відносин у Галичинї.

Варто зазначити, що різню 1846 р. д. Мізес уважає наслїдком панщинного утиску і темноти селянства з одного, а проповіди польської революційної демократії з другого боку. Польську леґенду, повторювану ще найновійшими польськими історикажи тої доби, буцїм то властивими моторами тої різнї були австрійські урядники і буцїм то різня була сьвідомо і з пляном підготована, д. Мізес відкидає рішучо.

Ів. Франко.

Dr. Bronisław Łoziński — Z teki Maurycego Kraińskiego (Przewodnik naukowy i literacki, 1901, c. 696, 780, 875).

Отся статя автора моноґрафії про А. Ґолуховского писана в такім самім дусї і таким самим методом, як і розібрана нами книжка (Записки т. XXXX). Як там героєм був Ґолуховский, і весь історичний матеріял був підібраний і прикроєний лише, так сказати, до міри його зросту, для показаня його фіґури в незрівнанім блиску, без допущеня якої будь плямки, помилки, навіть критики його поступків, так і тут Краіньский, один із повірників і невтомних співробітників Ґолуховского, хоча не в намісництві, а в нїби автономічній інституциї — становім видїлї львівськім — являєть ся бездоганним палядином у боротьбі з бюрократією і в оборонї тяжко кривдженої шляхти, автором цїлого ряду „znakomitych“ і майже надлюдською мудрістю нацїхованих меморіялів та студій суспільно-економічних про галицькі відносини, при тім тихим, скромним та повним абнеґациї борцем, що нераз міг був заблиснути в краю, але волїв обмежити ся на скромній ролї референта, секретаря видїлу станового, а пізнїйше майже досмертного члена видїлу краєвого. Правда, др. Лозїньский не дає нам його портрету навіть у тім обмеженім розуміню, як се зробив з Ґолуховским; Краіньского-чоловіка, члена суспільности, репрезентанта певної верстви, певної школи ми не бачимо зовсїм. Завзятий ворог бюрократії, др. Лозїньский приносить до своєї історіоґрафії чисто бюрократичну методу. Краіньский інтересує його лиш о стілько, о скілько йому імпонують його меморіяли, переховувані в звісній „тецї Краіньского“ в бібліотецї Оссолїнських (рукоп. 2945, використаний по части пок. Терлецьким у його працї про панщину). Др.

Лозіньский анї на хвилю не пробує станути по над становищем тих меморіялів, глянути на них критично або хоч піднести той суспільний, клясовий нерв їх, так різко зазначений пок. Терлецьким. Польський історик має лише слова подиву для мудрости, далекоглядности та ґрунтовности свойого героя, і слова нетаєної ненависти для тих бюрократів, що на кождім кроцї, нераз із найбруднїйших мотивів, силкували ся перебаранчати єдино чистим і ідеальним намірам шляхетського палядина.

Праця дра Лозїньского складає ся з коротенького вступу і з трьох нерівних часток: 1) Хиткість правних приписів про підданські відносини і самоволя бюрократії в їх виконуваню; 2) остатня фаза панщинної справи і 3) справа індемнїзацийна й сервітутова. Перший із тих розділів дуже коротенький (усього 7 сторін), містить характеристику австрійського панщинного законодавства від 1772 до 1846, згадку про різню 1846 й її наслїдки. Автор не лише не дає тут нїчого нового для зрозуміня часів і законів, але навпаки, немов навмисно малює хаотичний та неясний образ, підчеркує суперечности там, де вони були і додає їх там, де їх не було, зовсїм не питаючи про причини суперечностий, — одним словом, малює образ повної анархії панщинних справ під австрійським панованєм, супроти якої як ясне сонце проти ночи відбиваєть ся блаженний час давньої Польщі, коли то „jakkolwiek zachodziły różnice w rodzaju i ilości ciążących na poddanych powinności, to jednak zawsze stały w pewnym stosunku do posiadanych przez włościan gruntów“, а навпаки, „ustawodawstwo austryackie nie miało na uwadze owego stosunku“ (стор. 698). Вистарчить навести сю квітку історичної правдомовности дра Лозїньского, щоб признати зайвим детальний розбір його дальшої характеристики панщинних відносин у Галичинї.

Другий розділ присьвячений справі тзв. реґуляциї панщини з осени 1846 р. Від дра Лозїньского годї ждати всесторонного історичного поясненя сеї справи; меморіяли Краіньского, якими сей іменем виділу станового і в інтересї шляхти старав ся перешкодити її переведеню а бодай опізнити його, се для дра Лозїньского головний інтерес у тім історичнім епізодї. Те саме треба сказати й про третїй розділ, де оповідаєть ся про анкету, скликану правительством до Відня в справі індемнїзациї й викупу сервітутів і де говорить ся з великими похвалами про елsyборати Краіньского, але цитує ся з них дуже не богато, а про арґументи противників не згадуєть ся анї словом. Така історіоґрафія показує найлїпше, що справа панщини й звязаних з нею відносин між селянством і шляхтою для польського історіоґрафа доси ще не перестала бути дразливою, не перестала ворушити його пристрасти. А в такім разї чи не лїпше б і не тикатись її?

Ів. Франко.

Dr. Bronisław Łoziński — Głos niemiecki z roku i o roku 1846 (Przewodnik naukowy i literacki, 1902, c. 97, 193, 289).

Ся праця дра Лозїньского — цінний причинок до історії кровавих розрухів 1846 р., цінний головно тим, що др. Лозїньский сам від себе говорить тут мало, а дає слово сьвідкови-очевидцеви фактів, Нїмцеви Фердинандови Гошови, що в р. 1846 був властителем дібр Грибова і Войнарової і заразом почтмайстром у Грибові. Гош у 1846 р. був змушений утїкати з сїмєю на Угорщину, хоч його двір у Грибові не був зруйнований, а його грибівські піддані (Русини) не лише не прилучили ся до мазурської рабациї, але ще ходили до Войнарови і помагали заспокоювати тамошнє селянство. Гош із Угорщини поїхав до Відня і там написав з разу один меморіял до мінїстра ґр. Коловрата, потім мав довгу, 3-годинну авдієнцію у архикнязя Людвіка і на його візванє написав другий меморіял про способи заспокоєня Галичини, а нарештї в осени 1846 написав третїй меморіял немов задля мотивованя другого. Копії всїх трьох меморіялів з власноручними поправками й додатками Гоша зложені між рукописами бібл. Оссолїнських у Львові (ч. 1483) і др. Лозїньский подає в своїй статї перший меморіял у дословнім перекладї, а два дальші в просторих витягах. У тім, що др. Л. додає від себе, видно його звичайну безкритичність. Для нього в меморіялах Гоша важні поперед усього обвинуваченя, які сей Нїмець кидає на галицьку бюрократію та на тарнівського старосту Брайндля спеціяльно, а ще важнїйше те, що Гош виступає в обороні польської шляхти. За те др. Лозїньский приймає без критики й дальше твердженє Гоша, що галицька різня викликана була комунїстами та соціялїстами, що задумане польське повстанє мало мати власне комунїстичний характер і що у скомпромітованих шляхтичів позnaходжено більше як 100 екземплярів комунїстичних проклямацій у трьох редакціях. Взагалї автор не задав собі нїякої працї при зладженю сеї статї; згаданий у першім меморіялї лист барона Шольтена лишає без вияснення, „w braku bliższych wskazówek o treści tego listu“ (стор. 100), хоча в своїм меморіялї Гош виразно каже, що той „нещасливий лист д. Шольтена з Тарнова до зятя в Пряшові, переписаний для урядового ужитку, був на половину надрукований у Allgemeine Zeitung у статї з Кошиць з датою 8 марта“ (стор. 194). Що простїйшого, як віднайти сю статю і вияснити при її помочи хоч у однім випадку, хто і в якім дусї оброблював опінїю Европи про галицькі події 1846 року? *Ів. Франко.*

Б. Д. Грінченко — Каталогъ музея украинскихъ древностей В. В. Тарновскаго, т. II, Чернигів, 1900, ст. 367.

Катальоґ сей служить доповненєм до катальоґу з року 1898 виданого самим В. В. Тарновским „Каталогъ украинскихъ древностей коллекціи В. В. Тарновскаго“.

Автор ділить весь матеріял сього тому на чотири части. Перша обіймає акварелї і рисунки олївцем і пером Кулїша, Лазовського, Піленка, Тарновского, Честаховского, Штернберґа і кількох незвісних осіб. Друга обіймає друки: мапи, рисунки, а також і фотоґрафічні знимки; в таких ґрупах: I. Мапи й пляни, II. Види місцевостий, III. Краєвиди, IV. Портрети осіб, що походженєм або діяльностию належать до України, V. Історичні й історично-побутові сюжети, VI. Побутові образи. Трета частина посьвячена спеціяльно Шевченкови: відділ I обіймає лїтературні твори Шевченка і про Шевченка. Відділ II і III автоґрафи Шевченка — листи й твори; між иньшим єсть ту Дневник Шевченка в российській мові. Відділи IV, V, VI обіймають документи про Шевченка; частина їх вже опублїкована, решта ще ні. Відділи VIII—XVIII обіймають рисунки, олїйні образи, акварелї, фотоґрафії, ґравюри і т. д. В XIX і XX відділї — ріжні річи, що належали Шевченкови або дотичать його.

Четверта частина обіймає рукописи з XVII, XVIII і XIX столїтя, з яких частина і то більша вже оголошена, але є ще много цінних річий не друкованих доси, як переклад „Евангелїя“ Морачевского, переклад „Библії“ Кулїша і його роман: „Искатели счастья“, дві праці дра Деля-Флїза й ин. Є ту також богато документів, доси неоголошених, до історії України, як також чимало автоґрафів видних осіб, почавши від XVI в. — князя Константина Острожського, гетьманів і иньших визначних історичних осіб та лїтератів як Гоголя, Максимовича, Кулїша, Костомарова, Глїбова й ин. *С. Гн.*

Н. Коробка — Колядки и щедровки, записанныя въ Волынскомъ Полѣсьи, (Живая Старина, 1901, ст. 261—296).

Статя обіймає самі тексти, без ніякого вступу, без ніяких пояснень, а навіть без порівнань із друкованими вже колядками в збірниках Головацького, Чубинського, Грінченка, Малинки, Драгоманова й иньших. Через те маємо в збірці не лише варіянти загально відомі, але часом іще попсовані та через те часто незрозумілі. По переведенім порівнаню, тих хиб збірка очевидно не мала-б. Я вкажу пару таких прикладів.

В ч. 2, А. читаємо:

Панота місяшная зора
Да панна сина породила..

а в ч. 2, Б:

Тэмнота місячная біла,
Дэ діва сина породила...

Колиб д. Коробка був порівнав се місце з друкованими вже текстами, був би не допустив до того, щоб у його записях була „темнота біла“ або „панота місяшная зора“, — чисті нонсенси, що не значать нічого, але був би поправив текст так:

Повнота місяшная била (нам. була),
Де дїва сина породила...

В увазї в долинї міг при тім зазначити, що той і той оповідач чи співак (про них не згадує д. Коробка нічого) не розумів уже тексту і вимовив його ось як...

В тім самім 2 ч. Б. маємо ось яке місце:

Носитэ бэритъ чистую панну,
Сустрачай бистрэнну странну,
Бой у сімъ разі погинэмъ
Росію покинэмъ на вэки.

Можливо, що так колядують десь, але видавати такий текст без ніяких пояснень абсолютно не варто і шкода задруковувати ним папір.

В ч. 3, А. читаємо:

Витай цару світъ Трояньскій...

а ч. 3, Б.:

Ой, сину жъ муй сину, ти цвітъ райский...

Вже з того міг д. Коробка пізнати, що „світъ Трояньскій“ приложений до Христа не значить нічого, та що повинно-б бути там „цьвіте райський“, що вже й приходить у другім варіянтї. Таких помилок можна б навести значне число, та ми пропускаємо їх, бо й так вони тепер не будуть поправлені...

Піднесено за те, що тексти записані в диялєктї, який має в собі поодинокі вирази, що повстають на межі диялєктових ґруп. Наведемо кілька таких виразів і форм для прикладу: по всюмъ свети, прэдвэчному, на вэки, засмутив са, белимъ светомъ, роділа, загралі, поклякалі, дева, потешь, бидла, маті, дрэво, врата, варать, тобэ, рэчка, іті, поседлали і ин. Як видно отже, тексти д. Коробки мають деяку вартість і для фільольоґа

Всїх чисел подає д. Коробка 103; розуміє ть ся, що з варіянтами, які він бере під одно число, буде їх багато більше. З уваги, що колядки належать до найдавнїйших творів нашої народної словесности, вони мають для нас не лише велику лїтературну, але й культурну стійність. Через те й збірка д. Коробки, поминувши її слабі сторони, має вартість і становить значний причинок до нашого фолькльору.

В. Гнатюк.

Juljan Jaworskij — Kumać po lembersku. Przyczynek do słownika gwary złodziejskiej lwowskiej (відбитка з час. Lud), Льв., 1901. ст. 8.

В отсій невеличкій статейцї подає д. Яворський понад сто таких слів, яких уживають між собою в тайнім говорі львівські уличники і злодії. Записав їх від якогось бронзівничого челядника. Поодинокі слова порівнав із подібними словами того самого львівського говору, надрукованими у Фельштиньского та Курки та з важнїйшими словарями тайних говорів иньших славянських народів. На вступі зазначив д. Яворський, що в фільольоґічні дослїди поодиноких слів не хоче вдавати ся, не вважаючи себе до того компетентним. Та ми переглянувши сей словарець, завважали, що в ньому дуже мало слів — у порівнаню зі словами иньших тайних говорів, от хочби наших лїрницьких — яких походженє було-б загадкове та потрібувало б аж окремих вияснень. У ньому найбільше звісних слів, по части перекручених деколи, яким надано тільки иньше значінє, як вони мають звичайно. Для прикладу подамо кілька: Boms — хлїб; dolina — кишеня; dzięcioł — шістка; głowa — корона (гріш); graby — руки; hopy — гроші; juszka — кров; kanarek — артилєрист; kołomyjka — служниця, дївчина; kot, kotycha — коханок, коханка; kowal — офіцер; krysa — капелюх; leżańsko — ліжко; maćko — черево; nafta — горівка; pluskwa — напасть; spuszczać do królewstwa — їсти; węgorz — ланцюшок від годинника і т. д. Подібні говори повстають усюди там, де якомусь кружкови людий залежить на тім, щоби хтось підслухавши несподївано, що вони говорять, не порозумів їх розмови. Пригадую собі, що за моїх часів ученики в Бучачи мали також окремий свій говор — чи він доси істнує, не знаю — яким послугували ся залюбки особливо конвікто ри василянського монастиря, що були під острійшим доглядом своїх професорів. Наведу кілька слів із їх говору. Довгий пекарський хлїб мав у них назву — скрипки; булка (кайзерка) — мазничка; дївчина — муха; добрий професор — цїсар; злий і острий — різак і т. д. Слова ті видумували дотепнїйші студенти, пускали їх у курс і коли якесь слово було влучне та подобало ся, приймало ся і входило в загальне

уживанє, иньші забували ся. Знаю се з власного досьвіду, бо багато подібних слів творило ся на моїх очах. Так само творили ся там уличні прізвища, без яких тоді не був ніякий ученик, а деякі мали їх навіть значнійше число, пр. один мій товариш — понад сто. Так само творять ся уличні прізвища селян і рідко де в селї подибуєть ся який господар, щоби не мав такого прізвища бодай одного. Звичайно якийсь дотепнійший чоловік пустить у курс на другого прізвище і як воно прийметь ся, то прозваний мусить уже з ним умирати. Правда, що при прізвищах грають найбільшу ролю особисті прикмети або хиби прозиваної особи, але анальоґія твореня назв така сама як у тайних говорах. Одна досить загадочна річ у тайних говорах: звідки беруть ся в них такі чужі слова, яких походженє вказує на впливи далеких народів, з якими ті, що послугують ся тайними говорами, не мали стичности; прим. звідки взяли ся грецькі або циганські слова в говорі наших лїрників, коли вони про Греків і не чували, а циганів хоч бачили і стикали ся з ними, то говорили з ними по руськи? На се питанє не беремо ся відповідати тим більше, що богато наших тайних говорів не досліджено, ба навіть не зібрано їх лєксичного матеріялу, без чого трудно робити якісь рішучі висновки. Можливе одначо, що при теперішнім поступі і розвою нашої науки звернуть деякі люди свою увагу на тайні говори у нас, зберуть більше матеріялів до їх пізнаня і що тодї можна буде і се питанє вияснити докладно. *В. Гнатюк.*

Видання й статї обговорені в сїм томі:

Этнографическое Обозрѣніе
Живая Старина
Ateneum
Biblioteka Warszawska
Przewodnik naukowy i literacki
Kwartalnik historyczny
Wisła
Lud
Századok
Törtenélmi Tár
Ethnographia
Archiv für slavische Philologie

В. Хвойка — Поля погребеній въ середнемъ Поднѣпровьи раскопки въ 1899—1900 гг., 1901.

Е. Сѣцинскій — Археологическая карта Подольской губерніи, 1901.

В. Антоновичъ — Археологическая карта Волынской губерніи, 1900 (1902).

А. Соболевскій — Къ исторіи древнѣйшей церковно-славянской письменности, 1902.

Б. Барвіньский — З'їзд галицкого князя Данила з угорским Белею IV в Прешбурзї 1250 р., 1901.

J. Kochanowski — Kazimierz Wielki, 1899.

— Witołd wielki książe litewski, 1900.

Іл. Кокорудз — Ягайлоньский унїверситет, єго засновок, розвиток і значінє, 1900.

F. Piekosiński — Sądownictwo w Polsce wieków średnich, 1898.

Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) — Archiwum komisyi prawniczej, VII, 1900.

F. Piekosiński — Statut Litewski, Część I, 1900.

М. Ясинскій — Луцкій Трибуналъ, какъ висшая судебная инстанція для Волинскаго, Браславскаго и Кіевскаго воеводства въ послѣдней четверти XVI в., 1900.

О. Іоанъ Рудовичь — Коротка історія галицко-львôвскои єпархіи, 1902.

Козаччина, 1902.

Самостійна Україна, 1900.

Л. Саккети — Главные моменты въ развитіи русскаго православнаго духовнаго пѣнія, 1901.

М. П-ій — Забытые мемуары П. З. Хомякова, 1901.

Ѳ. Кеппенъ — О прежнемъ и нынѣшнемъ распространеніи бобра въ предѣлахъ Россіи, 1902.

R. Kaindl - Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich, 1902.

L. von Mises — Die Entwickelung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Galizien (1772 - 1848), 1902.

B. Łoziński — Z teki Maurycego Kraińskiego, 1901.

B. Łoziński — Głos niemiecki z roku i o roku 1846, 1902.

Б. Грінченко — Каталогъ музея украинскихъ древностей В. В. Тарновскаго, т. II, 1900.

Н. Коробка — Колядки и щедровки, записанныя въ Волынскомъ Полѣсьи, 1901.

J. Jaworskij — Kumać po lembersku. Przyczynek do słownika gwary złodziejskiej lwowskiej, 1901.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševśkyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyśkyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barvinśkyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messaparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivśkyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevśkyj's. Desiderata von M. Hruševśkyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinnerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovśkyj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanči", Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševśkyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyśkyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyśkyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševśkyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovśkyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševśkyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševśkyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynśkyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuauischen Chronik, von M. Hruševśkyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynśkyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyśkyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotoćkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten", ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovśkyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Litthauen, von M. Hruševśkyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth von E. Barvińskyj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyśkyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševśkyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševśkyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivśkyj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyśkyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivśkyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševśkyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyśkyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševśkyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševśkyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyśkyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6 Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinśkyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen wahrend der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivśkyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševśkyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897. dargestellt von V. Budzynovśkyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševśkyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševśkyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivśkyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševśkyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyćkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5 Miscellanea 1—12; 6 Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1-14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 95—200; 4 Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševśkyj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilen Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševśkyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševśkyj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheitigung, von S. Rudnyćkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševśkyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyćkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V. Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševškyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortzetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyskyj (Fortzetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M, Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeischriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševškyj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Ševčenko's: von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik, Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivškyj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgetragen Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorworf (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate, u A.: Die Nasal-Vocale in des slavischen Sprachen, von A. Barvinškyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwickelung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedet vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovškyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratškyj. 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk, 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars", ein altukrainisches Poem au, apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenškyj. von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der *'Αντίῤῥησις* (1599)? von Dr. C. Studynškyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühester ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohrringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasiern, von M. Hrusevškyj S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII-XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress. von N. Knjaževyč. 1—11; 4 Miscellanea 1—16; 5 Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševškyj, S. 1 4; 2 *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovškyj zu Polen in den Jahren 1657 8, von D. Koreneć, 1—20; 3 *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh, von Dr. I. Franko, Beilagen, XII XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26 38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII-XXXVIII). 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj, von M. Hruševškyj, S. 1-14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyškyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Pe-

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

riode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1—40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. Kopač, S 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1-56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. Domanyćkyj, S 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech-kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratśkyj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševśkyj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševśkyj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko. S 1—50; 3. Miscellanea, S 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivśkyj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukidideischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., mitgetheilt von M. Zubryćkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19; 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storoženko, Beitrage zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryćkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. Studyński, S 1—66; 3. Miscellanea, S 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6 Von dem Museum der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1-14; 2. Beiträgt, zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accens von J. Verchratśkyj (Fortsetzung), S 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wissenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko S. 1—28; 5 Bibliographie, S. 1—51.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des Fürsten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M Hruševśkyj, S. 1—24; 2. Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten aus der Zeit des Vierjährigen Landtages, mitgetheilt von M. Haluščynśkyj, S. 1-12; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent von J. Verchratśkyj (Schluss) S. 225-280; 4. Miscellanea, S. 1-16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellschaft in der Ukraine im XIX Jahrhundert. I—VI, von Dr. I. Franko, S 1-42; 6 Bibliographie, S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichniss des X Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1-14.

Inhalt des XLVI Bandes. 1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theodor Volkov (mit mehreren Illustrationen und Phytotypien), S. 1—12; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort. II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III Die Pseudo-Clementinen), S. 1—44; 3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheil von Vladimir Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—54), S. 1—16; 4. Miscellanea, S. 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss), S. 1—24; 6. Bibliographie. S. 1—44

